

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Луцан Н.І., Жаровська А.В.

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО
ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА НАРОДОЗНАВЧОЮ
ЛЕКСИКОЮ ШЕСТИРІЧНИХ УЧНІВ**

Монографія

м.Івано-Франківськ, 2015

УДК 378.147:81'2762

ББК 74.580.22

Л 86

Рекомендовано до друку вченою радою Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника (протокол № 4 від 31 березня 2015р.)

Рецензенти: - доктор педагогічних наук, професор Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини І.П. Рогальська;

- доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики початкової освіти, керівник інституту педагогічної освіти Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського І.І.Оседченко;

- завідувач кафедри філологічних дисциплін початкової освіти Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка, доцент О.В. Гузар.

Луцан Н.І., Жаровська А.В. Формування готовності студентів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів: / Луцан Надія Іванівна, Жаровська Анна Василівна. – Івано-Франківськ, „НАІР”, 2015. – 284с.

У монографії представлено проблему підготовки майбутніх вчителів початкової школи до збагачення словника народознавчою лексикою учнів. Висвітлено психологічні закономірності та механізми вивчення словника шестирічних учнів.

Видання адресовано студентам факультету початкового навчання, учителям-практикам, науковцям.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА ШЕСТИРІЧНИХ УЧНІВ НАРОДОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ	6
1.1. Проблема готовності студентів до професійно-педагогічної діяльності в початковій школі	6
1.2. Народознавча лексика, її характеристика.....	27
1.3. Характеристика словника шестирічних учнів	41
1.4. Особливості збагачення словникового запасу дітей шестирічного віку.....	63
Розділ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА ШЕСТИРІЧНИХ УЧНІВ НАРОДОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ	85
2.1. Стан підготовки майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів в сучасній педагогічній практиці вищої школи.....	85
2.2. Теоретичні засади побудови експериментальної моделі і методики формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою.....	118
2.3. Експериментальна модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою	130
2.4. Порівняльна характеристика рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів.....	166
Висновки	178
Список використаних джерел	181

ВСТУП

У процесі модернізації системи освіти в Україні, зокрема її початкової ланки, вдосконалюються зміст, форми і методи виховання та навчання дітей, розробляються та апробуються актуальні освітні технології. Актуальність дослідження зумовлена визначеними в державних документах (закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про вищу освіту”, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття), Державний стандарт початкової загальної освіти, Концепція мовної освіти в Україні, Концепція навчання державної мови в школах України, Концепція розвитку педагогічної освіти, Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір) завданнями національно-культурного відродження України. Серед них виховання особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється; збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій; виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови; формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин; виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу.

Модернізація системи освіти, як це визначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, спрямована на відбиття в навчальній діяльності національної системи виховання, широке використання народної педагогіки і культури, надбань національної освіти.

У Концепції навчання державної мови в школах України народознавчий компонент розглядається як один зі складників змісту навчання рідної мови, який повинен бути інтегрованим за своїм змістом і містити найважливіші

відомості з народознавства, пов'язані з історією, звичаями та побутом українського народу.

У науковому обігу (Н.Ємельянова, І.Комарова, С.Литвиненко, О.Савченко) проблема готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою представлена такими аспектами: дослідження питань професійно-педагогічної діяльності студентів; мовленнєво-народознавча підготовка студентів до роботи з дітьми; етнолінгводидактична підготовка майбутнього вчителя початкової школи.

Проблема формування мовленнєвих умінь і навичок на народознавчій основі досліджувалася вченими з різних позицій: роль народної педагогіки в процесі становлення особистості (Г. Ващенко, Г. Волков, О. Духнович, Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Г. Сковорода), етнопедagogічна основа навчання рідної мови (Н. Бабич, А. Богуш, Н.Гавриш, Н.Горбунова, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Караман, В. Кононенко, Н.Луцан, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, Т. Симоненко, О. Смолінська, М. Стельмахович), диференціація національно-культурного компонента мови як основи формування мовлення (В. Жадько, Ю. Жадько, Р. Кісь, В.Кононенко, В. Красних, В. Маслова, Г. Михайловська, І. Огієнко, О. Федик), практичне застосування народнодидактичної системи в процесі формування мовленнєвих умінь і навичок (О. Духнович, Л.Лук'яник, І. Огієнко, Г. Онкович, С. Русова, О. Семенов, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський), формування етики й естетики мовлення засобами народної дидактики (Н. Бабич, Є. Голобородько, М. Пентилюк, О.Попова, О. Семенов, М. Стельмахович), духовне становлення особистості як складника її мовленнєвого розвитку (Ф. Буслаєв, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Костомаров, І. Срезневський, В. Сухомлинський), вплив народознавчо-психологічних чинників на формування мовної особистості (А. Вежбицька, О. Вишневський, С. Єрмоленко, І. Зимня, Ю. Караулов, О. Леонтєв, О. Потєбня).

Дослідження народознавчої лексики представлені в працях науковців: Н. Голуб, Р. Дружененко, В. Загородної, Л. Кожуховської, Т. Левченко, Л. Лук'яник та ін. Учені доводять, що з допомогою лексики народознавчого змісту людина прилучається до історії свого народу, його духовності, пізнає генетичний код своєї нації.

Незважаючи на широкий спектр питань, проблема підготовки студентів до роботи над народознавчою лексикою з учнями шестирічного віку залишається відкритою. Здебільшого студенти одержують розрізнені, безсистемні знання з окремих фахових предметів, не використовують у власному мовленні народознавчу лексику, не дотримуються українських звичаїв і традицій. У такій ситуації виникає потреба впроваджувати в педагогічний процес ВНЗ різноманітні етнолінгводидактичні засади навчання, спираючись на надбання етнопедагогіки, етнопсихології, етносоціології, етнографії, фольклористики і т. ін.

У монографії подано результати досліджень з підготовки майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів.

Монографія призначена аспірантам, молодим науковцям, магістрам, студентам. У ній вміщено практичний матеріал, який буде корисним вчителям початкової школи.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА ШЕСТИРІЧНИХ УЧНІВ НАРОДОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ

1.1. Проблема готовності студентів до професійно-педагогічної діяльності в початковій школі

Вимоги сучасного суспільства, що висуваються до навчально-виховного процесу вищої школи, передбачають підготовку висококваліфікованих професіоналів у галузі вітчизняної лінгводидактики. Така соціомовна ситуація в країні потребує мовних особистостей, що характеризуються науковим стилем мовомислення, досконало володіють рідною мовою, проєктують пошуки нових підходів до навчання та виховання учнів початкової школи на народознавчій основі.

Базовими документами щодо професійної підготовки майбутніх учителів визначено нові правові орієнтири та методологію розвитку освіти, передбачено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, високих моральних якостей, виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, саморозвитку та самовдосконалення. Основоположними виступають ідеї гуманізації та людиноцентризму, які утверджують самоцінність особистості, усіх суб'єктів навчального процесу, розвитку та саморозвитку сутнісних сил людини.

Методологічну основу професійної підготовки вчителя складають різні філософські підходи: системний, аксіологічний, культурологічний, антропологічний, синергетичний, кожен з яких є значущим у новій гуманістичній парадигмі, що активно розробляється в сучасній філософії освіти (Б. Гершунський, В. Кремінь, В. Лутай, В. Луговий, В. Огнєв'юк ,

В. Шадриков та ін).

Водночас проблема підготовки студентів до професійної педагогічної діяльності всебічно висвітлюється в працях українських психологів і педагогів: Г. Балла, І. Бега, А. Бойко, І. Зязюна, О. Савченко, С. Сисоєвої, О. Сухомлинської, В. Рибалка, Н. Ничкало, О. Пехоти, М. Чобітько та ін.

Проблемам особистісно орієнтованого навчання студентів, їх підготовки до здійснення навчання учнів приділяли увагу Н. Горбунова, В. Гриньова, І. Богданова, В. Євдокимов, О. Заболотська, О. Кучерявий, К. Клімова, А. Нікітіна, Д. Пашенко, О. Пехота, А. Старєва, І. Смолюк, І. Прокопенко, Г. Троцько та ін.

Так, у публікаціях О. Пехоти та А. Старєвої розкривається сутність трансформації традиційної системи підготовки майбутнього вчителя в особистісно орієнтовану. Цей процес передбачає такі кроки. По-перше, переосмислення цілей навчання: від отримання студентами готових знань, умінь і навичок до свідомої потреби в саморозвитку й самореалізації. По-друге, оволодіння предметом викладання втрачає статус центрального завдання, оскільки стає інструментом реалізації цілей, пов'язаних із забезпеченням розвитку дитини. Третім суттєвим положенням підготовки вчителя є пошук і впровадження особистісно спрямованих на розвиток студента технологій, методів, прийомів, форм і засобів навчальної діяльності. По-четверте, важливим є подолання протиріч між здійсненням студентом власної навчальної діяльності та необхідністю становлення його особистісної педагогічної позиції шляхом використання різних форм рефлексії та організації дослідницького пошуку [173, с.68-70].

На думку І. Пальшкової, професійна культура вчителя початкової школи охоплює: ціннісно-смыслову позицію майбутнього фахівця, способи професійної діяльності, характер взаємовідносин учасників педагогічного процесу, настанову на вдосконалення, саморозвиток та самореалізацію творчого потенціалу [167, с.119].

Проблеми професійної підготовки вчителів початкових класів

розглядаються у працях учених Ш. Амонашвілі, Н. Бібік, В. Бондаря, І. Зязюна, О. Савченко, Л. Хомич, І. Шапошнікової та ін. Мовленнєві вміння учителя як об'єктивна ознака його готовності до професійної діяльності вивчалися в дослідженнях М. Вашуленко, Ш. Амонашвілі, Н. Головань, О. Горської, О. Іванової, В. Каліш, В. Усатого та ін.

Поняття “готовності” досліджували такі вчені: О. Бондаренко, Д. Войтюк, П. Горностай, Л. Долинська, М. Дяченко, О. Жук, Л. Кандибович, Л. Карамушка, В. Крутецький, С. Кучеренко, О. Ліненко, Д. Мазоха, С. Максименко, С. Ніколаєнко, Е. Орлова, В. Панок, О. Сафроненко, О. Скрипченко, В. Сластьонін, І. Чорна та ін.

Поняття “готовність” трактується науковцями як процес вироблення майбутнім педагогом моделі майбутньої професійної діяльності залежно від отриманих у ході професійної підготовки знань, умінь, навичок та сформованого рівня компетентності; цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну та вольову вибіркочу прогнозуючу мобілізаційність у момент включення в діяльність певної спрямованості (Е. Богданов [8, с.245]); категорія сформованості самосвідомості людини і конгруентності Я, наявність здібностей, набуття певних якостей особистості, їх своєрідний синтез (К. Дурай-Новикова [74, с.25]); цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну та вольову вибіркочу прогнозуючу мобілізаційність у момент включення у діяльність певної спрямованості [61, с.33–35].

На думку А. Зубка, у сучасних умовах справжнім професіоналом може бути лише той фахівець, який здатний творчо застосовувати набутий капітал знань; самостійно здобувати й опрацьовувати та використовувати інформацію, змінюватися сам і змінювати свою діяльність, наповнювати її сучасним змістом; набувати необхідних для цього умінь та особистісних якостей, мислити нелінійно, прагнути постійного самовдосконалення [92].

Як зауважує Т. Гуцан, готовність виникає унаслідок досвіду людини, який ґрунтується на формуванні позитивного ставлення до діяльності,

усвідомленні мотивів і потреб у неї, об'єктивації її предмета і способів взаємодії з ним. Емоційні, вольові та інтелектуальні характеристики поведінки особистості є конкретним вираженням готовності на рівні явища. Готовність має часові характеристики, буває тривалою та ситуативною (тимчасовою). Тривала готовність, чи підготовленість, формується заздалегідь, у результаті спеціально організованих впливів. Вона діє та виявляється постійно і становить найважливішу передумову успішної діяльності. Ситуативна чи тимчасова готовність характеризується нестійкістю і піддається впливу багатьох факторів, що виникають з особливостями кожної конкретної ситуації діяльності. Головними науковими підходами до окреслення категорії готовності є психологічний, де готовність розглядається як особистісна характеристика, що передбачає здатність до адаптації та саморегуляції поведінки й розвитку; педагогічний, де готовність визначається як загальна характеристика розвитку, навчання і виховання особистості у сфері освіти відповідно до соціального замовлення; професійно-педагогічний, де готовність визначається як характеристика результативності процесу професійної підготовки спеціалістів різних галузей знань [61, с.33–35].

Деякі дослідження доводять існування готовності у двох формах: короткочасна та довготривала. Довготривала готовність – це набуті установки, знання, уміння, навички, досвід, якості і мотиви діяльності. Тимчасова готовність – це актуалізація, пристосування усіх сил, створення психологічних можливостей для успішних дій у даний момент. Єдність і взаємозалежність цих видів готовності полягає у тому, що дієвість довготривалої готовності визначається її функціональним вістрям – тимчасовою готовністю.

Л. Кондрашова у структурі готовності до педагогічної діяльності виділяє такі компоненти: мотиваційний; орієнтаційний; пізнавально-оперативний; емоційно-вольовий; психофізіологічний; оцінюючий. На думку вченої, мотиваційний компонент включає в себе професійні установки, інтереси,

прагнення займатися педагогічною роботою. Його основою є професійно-педагогічна спрямованість (особисте прагнення людини застосувати свої знання в обраній професійній сфері), у якій виражається позитивне ставлення до професії, нахил та інтерес до неї, бажання удосконалювати свою підготовку і т. д. Стійкість, глибина і широта професійних інтересів і педагогічних ідеалів визначається педагогічним спрямуванням. Рівень сформованості професійного інтересу визначає характер роботи майбутнього фахівця над собою з метою використання своїх можливостей і здібностей. Орієнтаційний компонент – це ціннісно-професійні орієнтації, основою яких є професійна етика, професійно-педагогічні ідеали, погляди, принципи, переконання, готовність діяти відповідно до них. Ядро орієнтаційного компонента – ціннісні орієнтації особистості, глибина професійно-педагогічного світогляду. До його основних структурних одиниць відносяться узагальнені професійні знання, погляди, переконання, принципи і готовність діяти в практичних ситуаціях відповідно до них. Професійно-педагогічні переконання є важливою змістовною стороною психологічної готовності до професійної діяльності, бо вони забезпечують послідовність у професійних діях, цілеспрямованість у педагогічній роботі і у спілкуванні з вихованцями. До змісту готовності до вчительської діяльності звичайно ж входить професійна освіченість. Але не тільки рівень освіти фахівця визначається успішністю його діяльності. Не меншу роль відіграє професійна етика, основу якої становлять моральні норми, оцінки і самооцінки, контроль і самоконтроль, повага до норм і вимог суспільного життя й уміння прищеплювати ці норми іншим людям. До пізнавально-операційного аспекту готовності входять професійна спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті, педагогічне мислення, педагогічні здібності, знання, дії, операції і заходи, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності. Особливістю уваги вчителя є її можливість до переключення, розподільності, переміщення з одного об'єкта на інший. Вона характеризується достатньою стійкістю, обсягом, концентрацією. В центрі уваги педагога повинен

перебувати постійно колектив учнів, та окремі учні. Цілеспрямоване формування професійної уваги, пам'яті, уявлення є важливим фактором підвищення психологічної готовності. Серед якостей пізнавально-операційного компонента готовності значне місце займає педагогічне мислення. Воно виявляється в умінні виявити педагогічні ситуації, явища, факти, розпізнати, моделювати їх, спрогнозувати можливі наслідки. Ще однією важливою якістю цього компонента є педагогічні здібності: педагогічна спостережливість, педагогічне передбачення й уявлення. Бачити внутрішній стан вихованця, заглянути в духовний світ школяра; вміння аналізувати, систематизувати факти і явища, правильно оцінювати всі відносини в системі “вчитель – учень”, передбачити кінцеві результати роботи – необхідні якості особистості, які треба формувати у продовж навчання студента. Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності – почуття, вольові процеси, що забезпечують успішний перебіг і результативність діяльності педагога; емоційний тонус, емоційна сприйнятливність, цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, ініціативність, рішучість, самостійність, самокритичність, самоконтроль. Зміст психофізіологічної готовності характеризується зв'язком інтелектуального й емоційного в сфері особистості. Так, знання явища людиною – важливий факт, але не менш важливим є осмислення людиною цього явища, тобто те, який зміст вносить сама людина в це явище. Зміст психологічної готовності визначає характер зв'язку між знаннями професійно-етичного особистісного змісту діяльності і його переживаннями. Не можна обмежуватись тільки накопиченням знань і розвитком інтелекту. Не менше уваги треба приділяти й емоційній стороні, формуванню культури почуттів. А тому навчально-виховний процес у вузі необхідно організовувати так, щоб студенти відчували такі самі емоції і почуття, які виникають у педагогів у їх професійній діяльності. Оцінювальний компонент передбачає самооцінку своєї професійної підготовки і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним педагогічним зразком [107, с.8-11].

Достатній розвиток, виразність і цілісне поєднання усіх компонентів, на думку Л. Кондрашової, забезпечать психологічну готовність студента до професійної діяльності.

А. Деркач виводить поняття готовності як цілісний прояв властивостей особистості, виділяючи три компоненти: пізнавальний, емоційний, мотиваційний. На його думку, розвиток готовності означає організацію системи з накопиченої громадської інформації, відносин, поведінки та іншої подібної інформації, яка, активізуючись, може постачати індивіда можливістю ефективно виконувати свої функції [66].

Ю. Забродін у своїх працях виділяє наступні компоненти: операційний, який пояснюється як організація та вироблення напрямків професійної діяльності, сформованої психологічною системою; мотиваційний – припускає формування, яке за рахунок освоєних особистісних цінностей і переваг перетворюється в систему професійних інтересів і схильностей; функціональний – генералізований комплексний стан людини з поданням на розвиток психічних функцій [85].

Психологічна готовність до діяльності – істотна передумова будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності (М. Дяченко, Л. Кандибович, В. Крутецький, С. Равікович, Л. Хомич та ін.); психологічна готовність до професійної діяльності – цілісне утворення психіки людини, що інтегрує в собі низку психологічних феноменів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку, має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні зв'язки (Д. Войтюк, П. Горностай, Л. Карамушка, С. Кучеренко, О. Ліненко, С. Максименко та ін.).

У дослідженні Л. Хомич уперше науково обґрунтовано систему психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів, виявлено чинники, що зумовлюють моделювання багаторівневої професійної підготовки; визначено мету, функції, структуру й зміст, форми й методи навчання студентів у вищих педагогічних закладах III-IV рівнів акредитації [246].

М. Дяченко і Л. Кандибович визначили, що психологічна готовність студентів до трудової діяльності містить у собі такі компоненти: мотиваційний – позитивне ставлення до професії, інтерес до неї й інші досить стійкі професійні мотиви; орієнтовний – знання й уявлення про особливості й умови професійної діяльності, її вимоги до особистості; операційний – володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, навичками, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо; вольовий – самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається виконання трудових обов'язків; оцінний – самооцінка своєї професійної підготовленості і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним трудовим зразкам [78].

На думку вчених, важливим компонентом структури психологічної готовності до педагогічної діяльності є педагогічна спрямованість, до якої входить саме ставлення до педагогічної діяльності. Спрямованість розуміють як форму і вияв педагогічних здібностей і нахилів, які передують спрямованості і виступають її передумовою [78].

Л. Коваль вважає за доцільне підвищувати якість навчального процесу студентів через підготовку майбутніх учителів до організації та оптимального використання потенціалу інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища. На думку вченої, підвищення якості навчання майбутніх учителів початкової школи в умовах створення інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища варто розглядати в двох аспектах. По-перше, як підготовка фахівців до активного життя в інформаційному суспільстві. По-друге, як підготовка майбутніх фахівців до використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у професійній діяльності. Цей аспект, у свою чергу, також передбачає формування у студентів умінь використовувати засоби ІКТ в управлінні навчально-виховним процесом учнів початкової школи, а також оволодіння навичками використання сучасних інформаційних технологій у процесі підготовки до навчальних занять та для ведення шкільної документації [102].

В. Моляко наголошує на тому, що готовність випускника вишу до професійної діяльності складається з таких блоків, як професійна орієнтація (готовність до професійного навчання), безпосередній процес опанування знаннями і вміннями у руслі відповідної професії (професійна готовність), наявність адекватних змісту діяльності якостей особистості (особистісна готовність), адаптація після завершення навчання до професії (професійна адаптація). Професійна адаптація безпосередньо залежить від якості і ефективності психологічної готовності. У зв'язку з цим особливу увагу викликають шляхи (методи, прийоми) формування готовності студентів і критерії її оцінювання. Як довготривалий процес психологічна готовність формується за допомогою низки заходів: моделювання відповідної діяльності, складання професіограм, узагальнених експертних характеристик, дискусій, ігрових методів, лекційних і практичних занять тощо, а також формування готовності до роботи в складних умовах діяльності [158].

Готовність до професійного саморозвитку фахівця забезпечується сформованою професійною перспективою розвитку, яка відповідає ціннісним орієнтаціям особистості, а також наявністю навичок саморозвитку.

Для створення умов становлення саморозвитку майбутніх педагогів І. Смолюк виділяє три етапи готовності студентів до саморозвитку: 1) позитивне ставлення до професії педагога та реалізації педагогічної діяльності; 2) професійно важливі якості та мотиви професійної діяльності, а також прагнення до професійного саморозвитку; 3) знання, навички, вміння професійного саморозвитку, які виступають як засоби саморозвитку [209,с.110].

Також ученим виокремлено три етапи становлення готовності до професійного саморозвитку: 1) інформаційний (I-II курс), коли закладається інформаційна основа діяльності, але немає її реальної реалізації; 2) операційний (III-IV курс): після проходження літньої практики і під час педагогічної практики на III-IV курсах виникає суперечність між сформованими знаннями і відсутністю засобів реалізації педагогічної

діяльності; 3) інтегральний (V курс): під час стажерської практики студенти приступають до самостійної діяльності, реалізуючи всі її складники [209,с.112]. На інформаційно-ознайомлювальному етапі формуються уявлення про педагогічні професії, професійно важливі якості та уміння. У результаті розвивається мотивація професійного самовдосконалення. Основним змістом операційного етапу є засвоєння та апробація професійних умінь, прийомів педагогічної рефлексії; розробка професійної перспективи розвитку. Інтегральний етап починається з входження студента у самостійну професійну діяльність під час виробничої практики. У результаті уточнюється професійна перспектива і на основі педагогічної рефлексії результатів професійної діяльності розробляється програма професійного саморозвитку. Сформовані на попередньому етапі засоби саморозвитку стають інструментом гармонізації своєї праці.

Розглядаючи та аналізуючи особливості професійно-педагогічної підготовки студентів, варто також акцентувати увагу на професійній компетентності майбутнього вчителя.

Упровадження компетентнісного підходу в практику професійної освіти вже не є дискусійним. Виходячи з вимог ринку праці, випускник вишу повинен не лише володіти знаннями та вміннями з фаху, а мати певний рівень професійної компетентності. Поняття професійної компетентності педагога та його структуру розкривають у своїх дослідженнях В. Адольф, Н. Бібік, О. Біда, М. Євтух, В. Міжеріков, Л. Мітіна, О. Пометун, О. Савченко, Дж. Равен, Л. Романкова, В. Сластенін, А. Тряпціна, Л. Хомич та ін. Компетенції, що є складовими компетентності педагога, визначають А. Воротникова, Ю. Кулюткин, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Слободчиков, А. Тряпціна. Шляхи підвищення професійної компетентності педагога розглядаються в працях А. Маркової, В. Сластьоніна, А. Щербакова.

У дослідженнях останніх років велика увага приділяється частковим видам професійно-педагогічної компетентності, у яких розглядається методична (В. Адольф, І. Акуленко, А. Кузьминський, Т. Сясіна

Н. Тарасенкова та ін.) або дидактико-методична (Л. Коваль, Т. Руденко) компетентність. Дослідники розглядають методичну компетентність, пов'язуючи з викладанням певного навчального предмета. У науковій літературі найбільш представленою є методична компетентність учителя іноземної мови (Є. Азімов, В. Баркасі, О. Бігич, Є. Кавнатська, В. Калінін, І. Михалевська, І. Пінчук та ін.). Дещо менш розробленою є проблема формування методичної компетентності вчителя фізичної культури (М. Данилко, Р. Карток, О. Онопрієнко, О. Смакула, А. Черноштан та ін.), вчителя початкової школи (Н. Глузман, Л. Коваль, Т. Руденко та ін.). Більшість дослідників визначають зміст методичної компетентності через її структуру, яка містить методичні знання (гносеологічний компонент), методичні вміння та досвід професійної діяльності (праксеологічний компонент) і досвід емоційно-ціннісного ставлення до своєї професії, до себе, до учнів, до суспільства (аксіологічний компонент).

Л. Коваль, досліджуючи розвиток професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи протягом 1996-2011 рр., звертає увагу дослідників на те, що компетентісно орієнтовану підготовку студентів варто розглядати у двох аспектах. По-перше, відбувається модернізація змісту професійної освіти, що передбачає його відбір і структурування з одночасним визначенням результативної складової освітнього процесу - набуття студентами компетентностей (О. Біда, Л. Бірюк, Н. Ігнатенко, О. Комар, Л. Коваль, Я. Кодлюк, О. Лобова, С. Мортиненко, О. Матвієнко, О. Митник, І. Пальшкова, Л. Петухова, Р. Прима, О. Хижна, Л. Хоружа та ін.). По-друге, постає потреба навчити майбутніх педагогів цілеспрямовано формувати в учнів міжпредметні та предметні компетенції (О. Савченко) [102, с.32].

В. Бондар вважає, що у дослідженнях професійної компетентності майбутнього педагога доцільно виділити два поняття на рівні соціально-економічної категорії: конкурентоспроможність та конкурентоздатність. За переконаннями вченого, їх не можна вважати синонімічними.

Конкурентоспроможність визначається як кваліфікаційна готовність в умовах необхідності вступати в конкурентну боротьбу на ринку праці, сподіваючись на набуту професійну компетентність, зміст і формування якої закладено в освітньо-професійну програму як складову галузевого стандарту вищої освіти, а також на набуті професійні якості, що користуються попитом у споживачів освітніх послуг і передбачені змістом освітньо-кваліфікаційних характеристик. Конкурентоздатність доцільно розглядати як стійку особистісну властивість фахівця свідомо й творчо реалізувати професійну компетентність за достатнього рівня володіння необхідними суспільно-комунікативними знаннями, вміннями та особистісними характеристиками [16, с.22].

Питання професійно-мовленнєвої готовності вчителя у науковій літературі розглядається досить широко такими вченими, як В. Андрієвська, А. Богуш, М. Вашуленко, К. Климова, І. Макарова, В. Пасинок, М. Пентилюк, Н. Шиліна та ін.

Лінгвокультурологічний підхід у вивченні лексики рідної мови, етнопедагогічні основи формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи представлені у дисертаційних дослідженнях В. Дороз, Т. Левченко, Р. Дружененко; деякі фольклорно-краєзнавчі, етнографічні аспекти у професійній підготовці та післядипломній освіті вчителя вивчають В. Денисенко, К. Климова, Ю. Ледняк, А. Лисенко та ін. Проблеми мовної підготовки вчителя початкових класів перебувають у центрі уваги українських науковців, таких, як: Н. Бабич, В. Жайворонко, С. Єрмоленко, В. Кононенко, Л. Мацько, В. Мусієнко, Л. Паламар, М. Пентилюк, В. Русанівській та ін. Окремі роботи були присвячені дослідженню проблеми мовленнєво-народознавчої підготовки студентів до навчання української мови в дошкільних закладах (Т. Котик), розвитку мовлення дітей дошкільного віку (В. Макарова); моделювання навчально-виховного процесу з народознавства в закладах освіти I і II рівнів акредитації (О. Макаренко).

Однак питання цілісної етнолінгводидактичної підготовки, формування етнолінгводидактичної культури майбутніх вчителів початкових класів залишаються відкритими.

А. Богуш дотримується думки щодо мовної компетентності як складової готовності та зазначає, що це засвоєння і усвідомлення мовних норм, що склалися історично у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування.

Мовна компетентність – це інтегративне явище, що охоплює низку соціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки, установок задля успішного здійснення мовленнєвої діяльності в конкретних умовах спілкування [12, с.102].

На думку А. Богуш, комунікативна компетенція – “комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування [12, с.102]”.

Як зауважує М. Вашуленко, майбутній спеціаліст початкової ланки освіти має осмислити основні цілі й завдання початкового курсу української мови, сприйняти й усвідомити ті науково-методичні концептуальні засади, на яких ґрунтується його сучасна модернізація; знати актуальні проблеми методики української мови на сучасному етапі, особливості змісту й організації навчання мови і мовлення, методичні поради до вивчення окремих розділів шкільної програми. На думку вченого, “саме володіння ключовими компетентностями передбачає готовність використовувати засвоєні знання, навчальні уміння й навички, способи діяльності для розв'язання практичних, пізнавальних, комунікативних завдань [21]”.

Досліджуючи питання підготовки студентів до формування мовної особистості учнів початкових класів, М. Вашуленко бере до уваги технологічний підхід в освіті, а також визначені у педагогіці професійні особливості мовленнєвої діяльності вчителя: а) учитель спеціально організовує цю діяльність, керує нею залежно від умов педагогічного

спілкування; б) кінцевим результатом такої діяльності є досягнення гуманістично спрямованої мети, пов'язаної з вихованням учнів; в) добір мовних і мовленнєвих засобів здійснюється залежно від потреб, завдань взаємодії вчителя з учнями; г) мовленнєва діяльність педагога в реальній ситуації спілкування будується на відтворенні (рефлексії) стану, поведінки, реакції учнів, вона регулюється змістом зворотної інформації, яку отримує вчитель; г) мовлення учителя є предметом його педагогічного аналізу й самоаналізу, постійного самовдосконалення [171].

Відомо, що в структурі мовленнєвої діяльності важлива роль належить лексико-семантичному рівню, тому у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчання мови М. Вашуленко особливе значення надає роботі зі словом, спрямованій на збагачення, уточнення, закріплення й активізацію лексичного запасу.

У підготовці майбутніх учителів до роботи над розділом “Слово” у 2-4 класах, зокрема до опрацювання таких тем, як “Значення слова”, “Будова слова” та “Частини мови”, на лекційних і практичних заняттях М. Вашуленко акцентує увагу на тому, що сучасна шкільна програма передбачає в роботі над словом двобічний підхід: учнів необхідно знайомити з деякими доступними для них лексичними і граматичними відомостями в межах кожної частини мови. Студенти мають усвідомити, що, формуючи і розширюючи уявлення про будову слова, частини мови, їх граматичні ознаки, синтаксичну роль, необхідно працювати над лексичним значенням слова, практично знайомити учнів з найуживанішими синонімами, антонімами, багатозначними словами, словами, які вживаються в прямому і переносному значенні, з деякими омонімами та фразеологічними зворотами - у межах кожної частини мови [21].

М. Лященко особливу увагу звертає на підготовку мовленнєво обізнаної людини з високим рівнем комунікативної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову та її граматичну будову; самобутньої мовної особистості, яка має значний словниковий запас, засвоїла головні норми

літературного мовлення, здатна вільно виражати свої думки та почуття в усній і писемній формі, у будь-якому стилі й жанрі, що якнайкраще відповідають ситуації спілкування. Вивчення української мови майбутніми вчителями, на думку вченої, має спрямовуватися на якнайповніше освоєння мелодики звучання, граматичної будови та лексико-фразеологічного багатства рідної мови, на вироблення в них умінь бездоганно й високомайстерно послуговуватися рідним словом [141, с.41].

Т. Симоненко розглядає лінгвокультурологічний підхід до навчання мови, що вимагає від учителя неабиякої методичної компетенції, оскільки “за таких позицій і такого бачення проблеми він має навчити учнів сприймати українську мову не як суто теоретико-граматичний комплекс, а як інтегративну систему, яка накопичувалась та вибудовувалась століттями на основі філософії, історії, етнографії, духовної культури, традицій, обрядовості, фольклору не одного покоління українців [201, с.40]”. Важливими лінгводидактичними завданнями учителя учена виокремлює наступні: забезпечити знання учнями базових понять лінгвокультурології; забезпечити розвиток когнітивної культури учнів; виховати в учнів культуру спілкування, мислення та поведінки. Для вирішення завдань дослідниця пропонує формувати в учнів такі уміння та навички: лінгвокультурологічні знання (знання приказок, фразеології, художніх та краєзнавчих текстів, національно маркованих слів, словосполучень та речень, знання історії рідного краю, його обрядовості, звичаїв, побутового, культурного життя, знання про міфи, вірування, естетичні цінності, культуру поведінки відповідно до ситуації спілкування); лінгвокультурологічні вміння (аналіз і синтез лінгвокультурологічної інформації, уміння переробляти культурну інформацію, а також творчо використовувати її відповідно до потреб і запитів окремої соціальної групи суспільства).

Отже, професійно-мовленнєва готовність майбутнього вчителя – цілісне новоутворення особистості педагога, що характеризується сукупністю лінгво-дидактичних знань, сформованістю мовленнєво-комунікативних умінь

і навичок, яка включає різні види мовленнєвих компетенцій, як: фонетичну, граматичну, лексичну, діалогічну, монологічну, комунікативну та народознавчу.

Лексична компетенція вчителя – це, перш за все, багатство активного й пасивного словника, а також наявність лексики професійної спрямованості та адекватне її використання, наявність, влучність і точність уживання образних виразів експресивно-зabarвленої лексики, приказок і прислів'їв.

На наш погляд, народознавча компетентність – це, так зване озброєння педагога знаннями про народні свята, звичаї, обряди, обереги, символи та їх використання як у навчально-мовленнєвій діяльності, так і в повсякденному спілкуванні з дітьми.

Л. Путляєва, аналізуючи підготовку професіоналів на сучасному етапі, виокремлює такі її рівні: функціональний, практично-дійовий, занурення майбутніх фахівців у цілеспрямовану педагогічну діяльність під час педагогічної практики. Кінцевим результатом реалізації функційного рівня, на думку автора, є формування відповідної професійної компетенції, яка є відповідним рівнем готовності фахівця. Звідси кінцевим результатом професійної підготовки майбутніх вчителів є лексичний і народознавчий фактори лінгводидактичної готовності студентів до роботи з дітьми в початковій школі. Практично-дієвий рівень спрямований, за словами Л. Путляєвої, на формування професійно-педагогічних умінь і навичок (практична лінія професійно-мовленнєвої підготовки), у нашому випадку – прогностичний фактор лексико-народознавчої готовності студентів. І нарешті, третій рівень – це занурення студентів, майбутніх фахівців у цілеспрямовану педагогічну діяльність під час педагогічної практики. Це “сформовані вміння у майбутнього фахівця формувати і вирішувати самостійно професійні завдання [188]”.

Аналіз зазначених досліджень дозволяє стверджувати, що оновлення змісту вищої педагогічної освіти на засадах компетентнісного підходу має здійснюватися в контексті тих актуальних тенденцій, які ґрунтуються на

необхідності найповнішого взаємозв'язку потреб шкільної і професійної освіти.

Кінцевим результатом такої підготовки, на нашу думку, може виступати сформованість лексико-народознавчої готовності до роботи з дітьми в початковій школі.

Етнолінгводидактична підготовка майбутніх вчителів передбачена у таких державних документах, як “Концепція національного виховання”, “Національна доктрина розвитку освіти”, “Концепція навчання державної мови у школах України” тощо.

За визначенням Н. Ємельянової, професійно-педагогічна діяльність педагога – це такий вид трудової діяльності у сфері “людина-людина”, зокрема в її педагогічній галузі, що обумовлена потребами життєдіяльності особистості в суспільстві, спрямованої на розвиток, виховання і навчання дітей, зміст якої складає базовий компонент освіти з усіма його сферами життєдіяльності. Професійно-педагогічна діяльність складається із взаємодії суб'єкта діяльності (вихователь, вчитель) з предметом чи об'єктом праці (діти різного віку, педагоги, батьки), за допомогою знаряддя (засоби, форми, методи, прийоми, технології навчання і виховання), які є динамічними і піддаються змінам. На думку вченої, готовність до професійної діяльності визначається як уміння виконувати певні операції і творчо підходити до їх виконання. Це особливий психічний стан особистості, наявність у неї моделі щодо структури відповідної дії та спрямованості свідомості на її виконання; цілеспрямоване виявлення особистості, що обіймає установку, погляди, переконання, систему відношень, мотивацію, емоційно-вольові та розумові якості, професійну компетентність, навички і вміння її практичного втілення [82, с.8].

Під лексико-народознавчою готовністю педагогів Н. Ємельянова розуміє сукупність лінгвістичних, лінгводидактичних та народознавчих знань, умінь і навичок, що визначають професійну спрямованість педагогічної діяльності; доречне використання малих жанрів фольклору, народної лексики, образних

виразів народознавчої спрямованості в навчально-мовленнєвій діяльності дітей [82, с.9].

До структури такої діяльності вчена відносить чинники: 1) лексичний (лексикологічна і лінгводидактична обізнаність студентів з методики словникової роботи); 2) народознавчий (обізнаність студентів з українськими народними традиціями, з програмно-методичним забезпеченням народознавчого аспекту навчально-виховної роботи з дітьми, багатство і розмаїття народознавчої лексики в мовленні студентів); 3) прогностичний (вміння планувати лексико-народознавчу роботу з дітьми, вміння складати тематичні словнички народознавчої лексики та адекватно ними користуватись у процесі навчально-мовленнєвої діяльності, вміння складати сценарії українських народних свят); 4) оцінно-регулятивний (вміння оцінювати та аналізувати конспекти занять і плани навчально-виховної роботи з дошкільниками, володіння діагностичними методиками виявлення рівня розвитку словника дітей, вміння оцінювати і аналізувати сценарії проведення національних свят у дошкільному закладі) [82, с.9-10].

На думку Л. Маєвської, концептуальними основами підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності в етнокультурному виховному просторі є: 1) відповідність підготовки спеціаліста у ВШ сучасним вимогам, що відображені у міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актах і наукових дослідженнях; 2) цілісність змісту професійної педагогічної підготовки завдяки органічній єдності структурних компонентів моделі підготовки; 3) спрямованість технологій на розвиток креативного мислення майбутнього вчителя, його фахової мобільності та інших значущих умінь, необхідних для професійної діяльності в етнокультурному виховному просторі; 4) формування дослідницької культури фахівця як основи переходу від репродуктивного відтворення отриманих знань у типових ситуаціях до проблемно-пошукового способу знаходження необхідної наукової інформації й активного використання її у нестандартних ситуаціях; 5) взаємообумовленість процесу формування

продуктивного етнокультурного досвіду молодших школярів з якістю професійної підготовки майбутнього вчителя у цьому напрямку [144].

Учена переконливо доводить, що якісна підготовка вчителів до етнокультурного виховання молодших школярів передбачає дотримання таких необхідних вимог, як чітке визначення цілей і завдань, відповідно до змістових наповнень курсів гуманітарних, соціально орієнтованих та професійно орієнтованих дисциплін; обґрунтування структури професійної підготовки, визначення механізму функціонування поетапної методики з формування етнокультурної компетентності спеціаліста освітньої галузі; прогнозування передбачуваних результатів; впровадження навчального курсу “Основи етнокультурного виховання”; нагромадження навчально-методичного матеріалу для здійснення етнокультурного виховання під час проходження педагогічних практик у закладах освіти [144].

Як стверджує І. Шумілова, у процесі навчання студентів педагогічне краєзнавство виконує такі функції: виховну, освітню, розвивальну, організаційну, мотиваційну, практично-орієнтовану, теоретико-методологічну. Адже саме вивчення основ історико-педагогічного краєзнавства сприяє вихованню таких якостей як громадянськість, патріотизм, любов до рідного краю; формується творчий підхід до вивчення і використання місцевого історико-педагогічного досвіду, а також індивідуальний стиль діяльності, спрямованість на професію вчителя, повага до педагогічної діяльності, розвиваються комунікативні уміння (слухати, вести діалог, бесіду, ставити питання, встановлювати особисті контакти тощо), педагогічний такт (на прикладі знайомства з діяльністю кращих учителів краю). Гнучке використання засобів, методів, прийомів, що сприяють активному мисленню студентів, постійному творчому пошуку, оновленню ідей, призводить до більш глибокого та продуктивного засвоєння ролі і місця краєзнавчої роботи вчителя в організації навчально-виховного процесу, адже саме в краєзнавстві закладено потужні потенційні можливості підготовки майбутнього вчителя до означеної сфери діяльності. Вчена

вважає, що саме залучення студентів до активної педагогічно-краєзнавчої діяльності сприяє впровадженню активних форм і методів у навчально-виховний процес. Серед них науковець особливого значення надає моделюванню проблемних ситуацій, різноманітним дискусіям, діловим іграм, завданням творчого та навчально-дослідного характеру, проведенню засідань круглих столів, конференцій, педагогічних читань, виставок, захисту науково-дослідних робіт тощо. Організація такої роботи сприяє удосконаленню знань, умінь і навичок студентів з краєзнавчої роботи [253].

О. Семенов до складових національно-мовної особистості вчителя рідної мови відносить мовні здібності, мовне чуття естетичної цінності рідного слова, мовний смак, мовну стійкість, національний спосіб мислення, національну свідомість і самосвідомість, національний характер, національно-культурну мотивацію [198, с.49].

Від того, як педагоги зможуть вплинути на розвиток почуттів дитини, розкрити дітям світ навколишнього життя, розвинути їхню фантазію, залежить виховання майбутніх громадян. Важливими компонентами в системі педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів є народні звичаї, традиції, обряди. Студенти на практичних заняттях мають можливість проводити міні-дослідження, з'ясувати, здійснювати аналіз певних термінів, понять, укладати міні-словнички народознавчої лексики для учнів молодшого шкільного віку. Також студентам необхідно вивчити та уточнити зміст таких понять як народознавство, народна педагогіка; оволодіти словами народознавчого змісту, що позначають назви предметів побуту, національного одягу, їжі, слова-символи українського народу та слова національно-мовленнєвого етикету.

Отже, аналіз думок учених дозволив розкрити власне тлумачення поняття “готовність майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою”, під яким розуміємо властивість особистості, що виявляється в здатності до педагогічної діяльності, а саме до організації навчально-виховного процесу на рівні

сучасних вимог, що передбачає збагачення мовлення учнів шестирічного віку народознавчими словами; єдність теоретичної і практичної готовності педагога до здійснення такої педагогічної діяльності; спроможність результативно діяти, ефективно розв'язувати стандартні та проблемні ситуації, що виникають у процесі навчання учнів народознавчої лексики; сукупність наукових лінгводидактичних знань, сформованість професійно-мовленнєвих умінь і навичок щодо володіння літературними нормами української мови у процесі спілкування; обізнаність з українськими національними традиціями і мовленнєвим етикетом, що обумовлюють ефективне вирішення навчально-виховних і мовленнєвих завдань.

Народознавча підготовка вчителя початкових класів передбачає формування в нього народознавчої, краєзнавчої, соціокультурної компетенцій: уміння використовувати особливості мовленнєвої поведінки у відповідних ситуаціях спілкування, забезпечувати формування культури спілкування, ознайомлення з нормами етикету, сформованість знань та умінь щодо правил ввічливості, вміння визначати акцент та діалектні особливості мовлення, уміння складати й презентувати усні відгуки про побачене, почуте, пережите тощо.

Підготовка студентів передбачає ознайомлення їх із основними формами та видами народознавчої навчально-виховної роботи; перегляд та аналіз відеозаписів уроків з елементами народознавства; зустрічі з діалектологами, соціолінгвістами, фольклористами, етнографами, письменниками; підготовку уроків-диспутів, уроків-семінарів, уроків-конкурсів, позакласних заходів, тематичних вечорів, конференцій; інсценування різноманітних обрядів, краєзнавчих екскурсій, театралізованих фольклорних свят тощо.

Отже, аналіз сучасного контексту розвитку професійної педагогічної освіти дозволяє стверджувати, що модель підготовки учительських кадрів, яка існувала до недавнього часу, була спрямована на передачу студентам певного обсягу знань, умінь і навичок. Сьогодні ж у системі вищої освіти

України створено нові правові засади її існування, що пов'язане з проведенням системних освітніх реформ, які спрямовуються на формування особистості майбутнього вчителя, його духовної та професійної культури.

Водночас удосконалення системи підготовки майбутнього вчителя початкової школи викликане потребою українського суспільства в особистості педагога гуманного, дитиноцентрованого фахівця, який має розвинене педагогічне мислення, здатний до перетворювальної, конструктивної діяльності та мобільності.

Готовність до ефективної професійної діяльності в народознавчому навчально-виховному просторі є важливою передумовою професійної педагогічної освіти, що потребує організації цілеспрямованої підготовки студентів до педагогічної підтримки і формування суб'єктивної позиції носія культури, розвитку потреби взаємодії з ним у педагогічному просторі народу.

1.2. Народознавча лексика, її характеристика

В історії лінгводидактики, починаючи з часів Гумбольдта, вчені розкривали особливості навчання дітей мови через призму її культурних надбань, духовних цінностей.

У концепції Гумбольдта мова невіддільна від культури. Вона пов'язана з духовним розвитком людства, відображає розвиток культури: “Мова тісно переплетена з духовним розвитком людства і супроводжує його на кожному етапі локального прогресу або регресу, віддзеркалюючи в собі кожну стадію культури [59]”.

Цінність рідної мови як національного джерела формування особистості ставить перед сьогоденною початковою школою важливі завдання – донести до кожної дитини культурні і духовні надбання українського народу, оживити його мовні багатства, сприяти їх свідомому засвоєнню і використанню у власному мовленні.

Увага до вивчення мови та культури завжди була зрозуміла, адже, по-

перше, рівень мовної освіти був і залишається визначальним у характеристиці соціального рівня народу взагалі й кожної особистості зокрема; по-друге, мова завжди виступала й виступає могутнім чинником в її національному виявленні.

Мова є могутнім чинником відображення об'єктивної дійсності в національній свідомості. За її допомогою формується народознавча картина світу, що є продуктом і рушієм національної самосвідомості. Водночас мова виступає тим фактором, який єднає духовні надбання попередніх і сучасних поколінь, а також пов'язує окрему людину-мовця з цілим народом – носієм мови.

Проблема національно-культурних особливостей в значенні слова в сучасній лінгвістиці висвітлюється у двох аспектах: лінгвокраїнознавчому та перекладознавчому. Лінгвокраїнознавство займається дослідженням мови з погляду її взаємозв'язку з культурою у двох взаємопов'язаних напрямках: філологічному (лінгвістичному) та лінгводидактичному (методичному). Предметом дослідження філологічного напрямку є аналіз мови з метою виявлення у її складі лексичних одиниць з національно-культурною семантикою. Предметом досліджень лінгводидактичного напрямку є пошуки викладацьких прийомів презентацій національно-специфічних мовних одиниць.

На систему освіти завжди покладали особливе завдання – передачу культурного досвіду наступній генерації, що забезпечує зв'язок поколінь, неперервність розвитку країни та суспільства, неперервність історії. Разом з інститутом сім'ї система освіти займається формуванням світогляду молоді, і якщо сім'я відіграє вирішальну роль у становленні морально-етичних цінностей, то освіта є головним “передавачем” знань та умінь. Панування масової культури призвело до різкого зниження загального культурного і, як наслідок, освітнього рівня в країні. Загальне зниження культурного рівня відбивається насамперед на мові й мовленні. Зловживання жаргоном, сленгом, поширення нецензурної лексики й суржику – усе це прояви мовного

збідніння, за якого мовець неспроможний знайти відповідні засоби для вербального вираження своїх думок і почуттів. Ніщо так не пов'язане із внутрішнім світом людини, як її мовлення. Обмеження словникового запасу є свідченням духовного збідніння, неповноцінності внутрішнього світу сучасної людини.

Мова є найголовнішим засобом пізнання світу. За допомогою мови ми висловлюємо своє ставлення до довкілля, творимо свій світ, внутрішній простір, заповнений нашими думками й почуттями.

Українська мова виконує культурологічну функцію і формує національно-мовну картину світу українського етносу (З. Василько, Л. Дяченко, В. Жайворонек, В. Кононенко, П. Кононенко, М. Кочерган, Л. Лисиченко, А. Мойсієнко та ін.). Дослідники вважають, що національно-мовний образ світу певним чином виявляється на різних мовних рівнях: в особливостях фонетичної організації, доборі морфолого-словотвірних одиниць, у символізації окремих лексичних одиниць тощо. Однак мовна картина світу найповніше виражається в лексико-семантичній системі мови.

Поняття національно-культурного компонента в працях мовознавців тлумачиться неоднозначно. Більшість учених уважає, що національно-культурний компонент є елементом семантичної структури слова (Є. Верещагін, А. Волошина, М. Комлев, В. Костомаров). З іншого боку, його розглядають як сукупність “мікрокомпонентів” слова, як слова-поняття, визначальні для духовної та матеріальної культури народу (А. Вежбицька, Н. Данилюк, В. Кононенко, Н. Любчук).

О. Масло визначає національно культурний компонент мови як “семантичні складники слів, словосполук, слова-поняття, за допомогою яких український мовний код фіксує національні особливості у світосприйнятті довкілля [148, с. 4]”.

Феномен “лексика” (від грец. *lexikos* – словесний) тлумачиться як “словниковий склад, сукупність слів якоїсь мови чи діалекту [48]”; певна система співвідносних і взаємопов'язаних мовних одиниць [154];

словниковий запас творів авторів чи сукупність слів, що вживаються в якійсь сфері діяльності [207]; сукупність уживаних у мові слів, з якими пов'язані певні значення, закріплені в суспільному вжитку [223]. Лексика будь-якої живої мови постійно поповнюється шляхом словотворення на основі власного матеріалу та іншомовними запозиченнями, зокрема інтернаціоналізмами [51]. Лексика поділяється за походженням, стилістичним вживанням та частотою використання у мовленні.

Лексику, яка відображає національно-культурні особливості української мови, науковці у сучасній лінгводидактиці називають по-різному: лінгвокраїнознавчі реалії [20], етнокультурознавча лексика, етнолексеми, національно маркована лексика тощо.

А. Бурячок послуговується терміном “специфічно українська лексика”, визначаючи її як таку, що виникла на українському ґрунті після розпаду давньоруської мови. На думку вченого, власне українські слова за своїм обсягом та семантико-стилістичною структурою “є кількісно найбільшим і найрізноманітнішим шаром корінної української лексики. До її складу належать слова різного походження й неоднакової давності, що закріпилися тільки в українській мові в період її формування й виражають специфіку української мови, тобто саме те, чим вона відрізняється на лексичному рівні від інших східнослов'янських мов [50, с.20]”.

За визначенням В. Воробйова, такі одиниці називаються *лінгвокультуремами* - це “комплексна міжрівнева одиниця опису лінгвокультурологічного поля. Вона являє собою діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту. Саме ці одиниці дозволяють описати і вивчити мовні та національні картини світу різних народів світу [39, с.96]”.

А. Вежбицька виділяє лінгвоспецифічні одиниці мови, що мають важливе значення для певної культури, і називає їх *ключовими словами* - це “слова з національно-культурним компонентом, які відображають свідомість людини певної національності, її ментальність...[23, с. 17]”.

Народознавчу лексику досліджували такі вчені, як Ф. Буслаєв, В. Говердовський, Б. Грінченко, А. Кримський, Т. Левченко, Н. Ніколаєва, І. Огієнко, О. Паламарчук, О. Потебня, М. Пилинський, В. Русанівський, Г. Сиротіна.

Народознавча лексика розглядається дослідниками під різним кутом зору, будучи об'єктом різнобічної характеристики. Зокрема, з'ясовується зв'язок мови і ментальності, мови і культури, мови та етносу. Дослідники (А. Грищенко [58], В. Русанівський [193]) з'ясовують особливості відображення культурних явищ у мові; (А. Говердовський, Н. Ніколаєва, А. Спасова [162]) визначають вплив культурного компонента на конотацію слова; (О. Паламарчук [166]) аналізують українську лексику в художньому тексті; (Т. Зінченко, Т. Міщенко, Г. Сиротіна [90]) визначають естетичну функцію національно-культурного компонента семантики слова і т. ін.

Народознавча лексика пов'язана з творами усної народної творчості, національними традиціями, обрядами, звичаями, символами. За даними вчених, означена лексика має спільну ознаку, що й об'єднує їх в окрему групу лексем, які мають виражену специфічну етнічну семантику (Т. Левченко), що певним чином впливає на формування етнічної самосвідомості, національного світогляду, національного менталітету, високої духовності, пов'язаної з історичними коренями свого народу [126, с.6].

Народознавча лексика – це “тетерогенна за походженням лексика, що є носієм семантики, яка відображає специфічні риси культури певного народу від матеріальних реалій до багатозначних символів і може займати різне місце в семантичному полі слова – від центрального до периферійного [126, с.6]”.

На думку науковців, для того, щоб виділити національно-культурний компонент у мові, необхідно порівняти її з іншою мовою, оскільки саме так можна виявити розбіжності у лексико-семантичному значенні слів цих мов.

На думку В.Загородної, “зміст інформації, яка закладена у певну

лексичну одиницю, має два рівні. Перший рівень – понятійний: він включає у себе найважливіші, істотні відомості про предмет, які відповідають за його найменування. Такий рівень змісту слова називається у лінгвістиці лексичним поняттям. Другий рівень – непотійний, включає в себе додаткові відомості про предмет. Ця інформація відображає позамовні (екстралінгвістичні) відомості і називається фоною. Тому другий рівень змісту слова називається у лінгвістиці лексичним фоном [70, с.21]”.

Учена поділяє народознавчу лексику таким чином:

1. *Еквівалентні лексеми*, в яких зміст інформації українського слова на рівні лексичного поняття і лексичного фону збігається зі словом іншої мови (напр.. російської чи білоруської) (*сонце, вітер, вода, земля, мати, хліб, день*). Такі слова у своєму основному значенні не залежать від національно-культурної специфіки, для їх пояснення достатньо такого способу семантизації, як переклад.

2. *Безеквівалентні лексеми* називають поняття, специфічні для певної культури, для яких немає точного відповідника в іншій мові. Розуміння таких лексем пов’язане із з’ясуванням тієї змістової інформації, яку закладено в цих лексичних одиницях і на рівні лексичного поняття, і на рівні лексичного фону. У змісті і структурі безеквівалентної лексики виділяє:

- центр: *слова-реалії*, тобто лексеми, які не мають аналогів в інших мовах через відсутність об’єктів найменування, наприклад, *галушки, чумак, оселедець, навбитки*;

- периферія: *фонові слова*, тобто лексеми, якими в одній із етнокультур поняття про ті самі або подібні явища чи стани об’єктів навколишнього світу (матеріального і духовного) фіксуються детальніше або дещо інакше, ніж в іншій. Наприклад, укр. *провесінь* – рос. *канун весны*; укр. *напровесні* – рос. *в начале весны*; укр. *дятел, дятлення* (пташеня дятла); *коваль* – *ковалиха* (дружина коваля) – *ковалівна* (донька коваля) – *коваленко* (син коваля); *пшонина* (зернина пшона), *житнище* (поле, на якому росло жито), *гречаниця* (гречана солома);

3. *Слова-символи* – слова, що мають усталені асоціативні зв'язки з відповідним поняттям. Значення символів не має чітко окреслених контурів, воно пов'язане з мовною метафорою [71].

Л. Бархударов, досліджуючи особливості безеквівалентної лексики, включає до її складу “слова і стійкі словосполучення, які не мають ні повних, ні часткових еквівалентів серед одиниць іншої мови” і поділяє її на такі групи:

- власні імена (у широкому розуміння – власні назви);
- так звані реалії (слова, що позначають предмети, поняття, ситуації, які не властиві практичному досвіду людей, що говорять іншою мовою – предмети матеріальної і духовної культури);
- випадкові лакуни (у вигляді слів), які не мають відповідників у лексичному складі іншої мови [4, с.95].

Фонові слова – слова, національно-культурний компонент яких знаходиться за межами лексичного поняття, але потенційно наявний у свідомості і пам'яті носія мови. Вони разом із безеквівалентними словами та словами-символами складають шар етнокультурознавчої лексики [126, с.15].

О. Семенов з-поміж національно забарвленої виділяє родинознавчу лексику (пеленчатко, немовлятко, дитя, чадо, мати, дружина, отець, рідня тощо). За її словами, дослідження родинознавчої лексики спонукатиме учнів до розкриття таємниць інших національно-культурних лексем: земля, хата, рушник, хліб, вишиванка, писанка, козак, барвінок тощо [198].

І. Дячук виділяє такі тематичні групи народознавчої лексики:

- 1) назви, пов'язані з людиною, зокрема слова на означення спорідненості та свояцтва, статі, частин тіла, фізичного і психологічного стану;
- 2) назви понять соціально-майнового стану, соціальних та суспільних відносин, професій;
- 3) назви економічних і ділових стосунків;
- 4) назви житлових споруд, господарських приміщень, садиб, речей

домашнього вжитку та майна;

5) назви сільськогосподарських продуктів, продуктів харчування та процесів їх виробництва;

6) назви одягу, тканин, взуття, прикрас та процесів, пов'язаних із їх виробництвом;

7) назви явищ природи, навколишнього середовища, зокрема й об'єктів господарювання, понять рослинного і тваринного світу;

8) назви юридично-адміністративних понять;

9) назви, пов'язані з військовою справою, найменування зброї;

10) назви числових понять, грошових одиниць, одиниць виміру;

11) назви абстрактних понять, простору, часу, пір року та місяців;

12) назви якостей, кольорів, ознак [77].

Народознавча лексика несе важливе змістове, емоційне та естетичне навантаження, оскільки у ній зберігаються загальнолюдські і національні цінності, генетичний код етносу. Відтак відродження рідної мови шляхом використання у процесі навчання народознавчої лексики з дошкільного віку є невід'ємним завданням лінгводидактичних наук.

Усе розмаїття лексики та її значення людина засвоює упродовж усього життя, але найбільшу її частку дитина опановує вже у початковій школі. Відтак дитину необхідно знайомити з різними значеннями одного і того самого слова, щоб забезпечити семантичну точність його використання. Необхідно розвивати в дитини вміння вживати слова й словосполучення відповідно до контексту, це сприятиме розвитку вмінь вільно обирати мовні засоби в побудові зв'язного мовлення, вільно користуватися словами і пов'язувати їх за змістом. Чим розвиненішою є свідомість, чим свідоміше дитина володіє мовою, тим частіше вона утворює сполучення слів, значення яких полягає у видозмінах, яким підпорядковуються слова у їх сполученні одне з одним.

К. Ушинський звертає увагу на те, що, засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не самі тільки слова, а й безліч понять, поглядів на речі, велику

кількість думок, почуттів, художніх образів, логіку й філософію мови і засвоює легко та швидко за два-три роки [239, с.269]. Учений зауважував, що це засвоєння має бути не лише швидким, а й корисним для дитини. Для цього необхідно, на його думку, створювати систему засвоєння знань рідної мови відповідно до вікових особливостей її розвитку: ознайомлення з навколишнім, трудова діяльність, навчання, гра, різного роду заняття повинні бути педагогічно використані в інтересах розвитку мовлення дитини.

В. Кононенко визначає джерельну базу народної лексики, яка є доступною не тільки дорослим людям, а й молодшим школярам з урахуванням того, що методи і форми ознайомлення із етнолінгвістичними відомостями будуть змінюватись залежно від рівня володіння мовою та етапу навчання, його завдань і змісту. За його словами, джерельна база народознавчої лексики виключно багата і різнобічна.

У коло національно орієнтованої лексики входять численні тематичні групи слів, що відбивають умови життя, особливості світобачення й світосприйняття українців, відтворюють загальну картину їхніх поведінкових стереотипів тощо. Об'ємним масивом входить у це коло діалектно забарвлена лексика, що несе виразні ознаки територіальної прив'язаності, а також регіоналізми та інші словесні утворення з рисами місцевого слововживання. Важливим складником цього етнолінгвістичного матеріалу стає практично неозора сфера різного роду стійких сполук – фразеологізмів, приказок, прислів'їв, загадок, крилатих слів, примовок, казкових формул тощо [109, с.8].

Невичерпною скарбницею етномовних елементів виступає усна народна творчість: пісні, думи, легенди, казки, колядки, щедрівки, гаївки, коломийки, обрядова поезія. Цей багатоярусний, винятково різноманітний, матеріал включає великий шар українського лексикону, настільки насичений етномонологічним матеріалом. Його опрацювання науковцями і педагогами відкриває перспективи нового бачення цих незліченних багатств, і передовсім у плані встановлення їх етнічної мовної основи. Немалі

можливості вивчення етнолінгвістичних даних містить українська художня література, яка відображає умови селянського життя, минуле нашого народу.

Використання народознавчого матеріалу має і виховне значення, оскільки в ньому оспівується, за словами Г. Ващенка, національний ідеал українського народу, людини, яка знає і шанує рідну землю, духовні надбання свого народу, його мову. Цей ідеал, на думку Г. Ващенка, “твориться віками і за традицією переходить від старших поколінь до молодших, що його доповнюють і вдосконалюють [22, с.109]”.

Орієнтування на традиційні форми життя має на меті збереження набутих історичного досвіду, культури, мови, народних ідеалів, зрештою – і самого генофонду нації. Дотримання кращих традицій свого народу як підкреслює В. Кононенко, – є поштовхом для просування до вершин цивілізації, запозичення досягнень інших народів. Звичайно, є традиції другорядного плану, які відбивають зовнішні ознаки належності до української нації, а є збережені у віках ідеали лицарства, духовні скарби, що їх передають нащадкам із покоління в покоління. Традиційний спосіб життя невіддільний від народу, а тому знати народні звичаї, обряди, вірування, самий характер національного буття має кожен, хто вважає себе українцем. У розмаїтті національних традицій виділяються елементи духовної культури, які мають виразний етнографічний компонент, його словесне втілення супроводжується ореолом додаткових співзначень, багатих асоціацій, експресій і оцінок [95].

Ю. Карпенко визначає три чинники, під дією яких формується лексичне значення слова: 1) об’єктивна дійсність (предмети, процеси, ознаки, відношення, явища, які потребують словесного вираження). Під дією цього чинника формується денотативне (лат. *denotatus* – позначений) значення слова; 2) історичні обставини, ментальність народу, які сприяють закріпленню лексичного значення, спричинюють його зміну й уточнення в процесі розвитку мови. Вони зумовлюють конотативне (лат. *con* – разом, *notare* – позначати) значення слова, тобто додаткове, відтінки, які накладаються на

основне значення, і оцінку денотата; 3) відношення між словами, які бувають синтагматичними (змінними, несталими поєднаннями слів у мовленні) і парадигматичними (стійкими, стабільними поєднаннями слів у мові) [101].

Лексика української мови надзвичайно багата, дає змогу назвати найтонші відтінки душевних переживань, найскладніші наукові поняття, найрізноманітніші стосунки між людьми.

Лексичний склад української мови, як і будь-якої іншої, безперервно розвивається, що зумовлено безперервним розвитком людського суспільства. Поява в мові нових або розширення значень існуючих слів зумовлено потребою людини називати нові предмети, явища, поняття. І навпаки, зникнення старих предметів, явищ, понять зумовлює випадіння з ужитку слів, що їх позначали. У мові постійно діють два процеси: поява нових і втрата старих слів, причому перший із них випереджує другий: у мові нових слів завжди з'являється більше, ніж зникає старих (Г. Богін) [9]. Обидва процеси характеризуються поступовістю, довготривалістю.

Лексика поділяється за походженням, стилістичним вживанням та частотою використання у мовленні.

З погляду походження лексика української мови поділяється на споконвічну (корінну) та запозичену. Під споконвічними словами розуміють “такі лексичні одиниці, що успадковані з давніх часів від усіх періодів історичного розвитку мови-джерела...[72, с.141]”. Корінну лексику поділяють на лексику із індоєвропейської мовної єдності (*мати, син, журавель*) спільнослов'янської мовної єдності (*сват, свояк, вітчим*), власне українську лексику (*галушки, вареники, паляниця*) [252, с.243]. Запозичення полягає у “засвоєнні слів однієї мови іншою”. Запозичення бувають прямі (з мови в мову) та опосередковані — через інші мови. Запозичення іншомовних слів — “об'єктивно-історичний процес, зумовлений постійними і різноманітними контактами між народами [125, с.55]”.

Сферу вживання лексики передусім визначають дві форми мови - усна і писемна. Відповідно до цього розрізняють усно-розмовну (або розмовну) і

книжно-літературну (або книжну) лексику. Розмовна лексика складається історично з різних діалектів незалежно від книжної лексики. У ній виробилася чітка закріпленість семантики і граматичних особливостей за певними словами. Мовці дотримуються всієї території поширеності мови: різної територіальної, соціальної і професійної належності. Саме це й становить основу для утворення літературної мови, а відтак і книжної лексики. Книжна лексика базується здебільшого на словах розмовного (за участі діалектів) характеру, до якої додаються лексичні елементи суто книжного вжитку (офіційно-ділові, наукові, публіцистичні слова), вироблені в процесі функціонування писемності. Сфера поширеності розмовної лексики (основною ознакою якої є її використання в усному мовленні) - повсякденний побут мовців. Місце книжної лексики-офіційні документи, наукові трактати, художня література, преса [72, с.151].

Уся сукупність слів тієї чи іншої мови поділяється на загальнорозмовну лексику, діалектизми, професіоналізми, жаргонізми (або арготюми) та книжну лексику.

Як стверджують мовознавці Н. Шкуратяна та С. Шевчук, в основному словниковому складі мови можуть відбуватися зміни, які спричинені розвитком суспільства і призводять до того, що одні слова виходять із його складу, інші у ньому з'являються. На думку вчених, більш стійкою є та його частина, що пов'язана з назвами предметів рослинного і тваринного світу, назвами явищ природи; більшу схильність до змін виявляє частина, пов'язана з назвами предметів побуту, процесів виробництва знярядь праці [252, с.213]. У зв'язку з такою властивістю мови до змін, її словниковий склад поділяють на активний та пасивний. Активна лексика – це “сукупність слів тієї чи іншої мови, що в певний період її існування сприймається як звичайні сучасні слова без помітних ознак їх новизни чи застарілості. Щодо поширеності вживання в складі активної лексики виділяються: а) зрозумілі всім носіям певної мови загальнонародні слова, вживані в усіх стилях усної й писемної

форми мови, б) широко вживані в різних галузях науки і мистецтва, техніки і виробництва номенклатурні назви [48, с.32]”.

До активної лексики мовознавці відносять загальноновживану лексику (корінну та запозичену), до пасивної - неологізми, архаїзми та історизми.

Лінгвісти (Ю. Апресян [1], В. Гак [43], Г. Золотова [91], М. Покровський [176]) зазначають, що до пасивної лексики належать слова, які рідко вживаються її носіями в повсякденному спілкуванні. Пасивну лексику теж можна поділити на дві групи. До першої з них належать застарілі слова, які вже вийшли або виходять із звичайного вжитку в літературній мові внаслідок того, що відпадає або вже відпала потреба користуватися ними при називанні предметів, явищ, подій сучасної дійсності. До другої - нові слова, які недавно виникли і ще не стали загальноновживаними або активно ще не використовуються в мові.

Архаїзмами є “слова, що вийшли з активного вжитку тому, що їх з різних причин замінили інші слова [254]”. Під історизмами розглядають “застарілі слова, що вийшли з ужитку, тому що зникли позначувані ними реалії [101]”. На думку вчених, не слід ототожнювати активну й пасивну лексику з активним та пасивним словником кожного мовця.

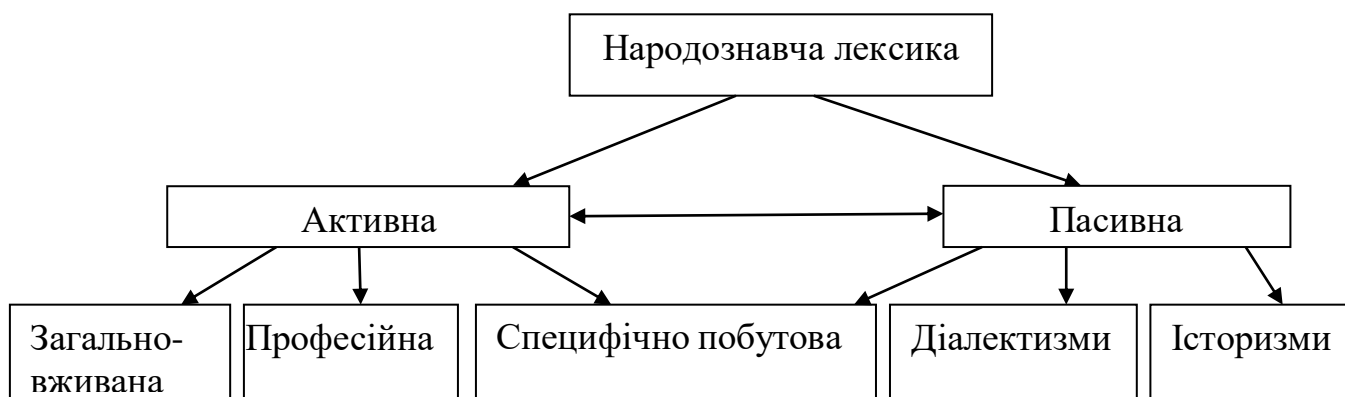
Отже, лексика – змістовий і найдинамічніший компонент мовлення. При одному й тому самому рівні оволодіння граматикою мови, інтонаційними засобами мовлення вона може бути найрізноманітнішою щодо своєї кількісної і якісної досконалості. Як зазначає І. Синиця, лексика найповніше і найточніше репрезентує особистість мовця, її розумовий розвиток, стан її загальної і мовленнєвої культури [202].

Узагальнюючи попередні думки дослідників щодо сутності народознавчої лексики, аналізуючи лінгвістичні, етнологічні, історичні та словникові джерела, подаємо власне трактування цього поняття: народознавча лексика – це національно забарвлена, культуровідтворювальна лексика певної мови, що включає загальноновживану лексику, історизми, архаїзми, неологізми, які в минулому були діалектизмами, і відображає

національне світосприйняття народу: природу, фольклор, мистецтво, побут, суспільний устрій, звичаї та традиції (див. схему 1.1.).

Схема 1.1.

Складові народознавчої лексики

Джерелами збагачення мовлення народознавчою лексикою визначають:

1. Усну народну творчість: а) народний епос (розповідні фольклорні твори, до яких належать: загадки, прислів'я та приказки, анекдоти, історичні пісні, балади, казки, легенди, перекази, байки, притчі); б) народну лірику (поетичні фольклорні твори, у яких життя зображується через відтворення думок, почуттів і переживань героїв: трудові пісні, календарно-обрядові пісні (веснянки, русальські, купальські, жнивварські пісні, колядки, щедрівки), родинно-побутові пісні (колискові, весільні, танцювальні, жартівливі пісні, пісні-голосіння), соціально-побутові пісні (козацькі, кріпатські, чумацькі, рекрутські, бурлацькі (наймитські), стрілецькі пісні); в) народну драму (фольклорні твори, в основі яких лежить конфлікт, а сюжет розгортається через поєднання словесних, музичних і сценічних засобів (пісні-ігри "Просо", "Мак", "Коза", "Меланка", "Дід", "Явтух", "Подоланочка" тощо, а також вертеп, весілля); г) народний ліро-епос (фольклорні твори, що містять ознаки як народного епосу, так і народної лірики: балади та думи).

2. Народні традиції, звичаї та обряди (календарно-побутова обрядовість).

3. Родинно-побутову культуру.

4. Народні символи (калина, верба, дуб, тополя, вишня, барвінок,

чорнобривці, кінь, зозуля, лелека, журавель, ластівка, соловейко).

5. Народні танці: метелиці, гопакі, козачки, коломийки, гуцулки, польки та кадрили (За А. Гуменюком) [77].

Отже, українські лексичні одиниці, що передають національний колорит, національний менталітет, становлять досить неоднорідний шар.

У зв'язку з цим існує необхідність упровадження народознавства в систему освіти, вивчення багатства народної педагогіки як скарбниці життєвських мудростей та розвиток у майбутніх учителів комунікативних умінь та навичок.

1.3. Характеристика словника шестирічних учнів

Мова, людське слово, мовлення та історія їх розвитку виступають не тільки предметом дослідження лінгвістики, але і є предметом вивчення психології як своєрідна діяльність індивіда, що розвивається у процесі його мовленнєвого розвитку, спілкування та відношення його до реальності, як система фізіологічних процесів, що реалізують цю мову в діяльності.

Психологічні закономірності та механізми вивчення словника шестирічних учнів представлені через аналіз думок фізіологів про умовно-рефлекторний характер засвоєння мови (І. Сеченов, І. Павлов, О. Іванов-Смоленський, М. Кольцова, М. Красногорський та ін.), вчення психологів та психолінгвістів щодо розвитку мовленнєвих функцій, усвідомлення мовлення дітьми (Л. Виготський, С. Рубінштейн, М. Жинкін, Д. Ельконін, Г. Леушина, С. Карпова, Г. Костюк, І. Синиця та ін.); розвитку мовленнєвого спілкування і комунікації (Т. Піроженко); психології сприймання мовлення – усного та письмового (О. Леонт'єв, М. Жинкін); психології процесу розуміння і його вплив на розвиток мовлення (Г. Костюк); мовленнєву діяльність (О. Леонт'єв).

Фізіологічними засадами засвоєння словникового багатства мови визначено такі складові: будова центральної і периферичної частин

мовленнєвого апарату; становлення і розвиток другої сигнальної системи у дітей; наслідування як чинник розвитку мовлення.

Складну умовно-рефлекторну діяльність кори великих півкуль головного мозку І. Павлов назвав сигнальною діяльністю, завдяки якій налагоджується зв'язок живого організму з навколишнім середовищем. Є два види сигнальної діяльності: реакція на конкретні подразники у вигляді предметів та явищ навколишнього середовища і на слово. За вченням І. Павлова, першою сигнальною системою є безпосереднє відображення у мозку людини властивостей, якостей предметів та явищ реальності, які діють на органи чуття. Перша сигнальна система є спільною і для людей, і для тварин. На її основі у людини виникла і розвинулася друга сигнальна система. Це система тимчасових нервових зв'язків, утворених за участю мови як засобу спілкування. Слово стало основою цієї, специфічно людської, сигнальної системи дійсності – “сигналом сигналів”. Фізіологічною основою цієї системи І. Павлов визначив базальний компонент мови – термін, запроваджений для позначення моворухових (кінестетичних) подразнень, які йдуть від органів мови до кори головного мозку.

Слово засвоюється на рівні першої і другої сигнальної системи, тому існує необхідність враховувати цю двоплановість. Так, у психологічній структурі слова вчені виділяють дві сторони: чуттєву та змістову. На рівні першої сигнальної системи засвоюються тільки зорові та слухово-зорові структури слова, в результаті чого у свідомості людини виникає зоровий, слуховий, графічний та артикуляційний образи – це і є чуттєва зовнішня сторона структури. Саме тому засвоєння слова передбачає утворення в корі головного мозку зв'язків між зоровими, слуховими та руховими ділянками кори головного мозку.

Оволодіння словом на рівні другої сигнальної системи передбачає засвоєння не лише зовнішньої форми, а й його змістової (внутрішньої) сторони, *значення слова (семантики)* і формування *поняття*. Семантика слова являє собою складне утворення із трьох видів відношень: 1) до

предмета дійсності; 2) до висловлюваного поняття; 3) до інших слів у системі мови.

Отже, і перша, і друга сигнальні системи людини зумовлені суспільним життям, перебувають у нерозривному зв'язку і не можуть існувати одна без одної. Перша сигнальна система є носієм образного, друга - логічного, понятійного мислення. Розвиток другої сигнальної системи можливий лише на основі першої.

На думку психологів (А. Лурія, Л. Виготський) слово діє в мові завдяки розгортанню системи його потенційних зв'язків. Тому процес засвоєння слова в кінцевому результаті зводиться до формування зв'язків слова, точніше їх слідів. Для того, щоб ці зв'язки сприяли слововживанню, спочатку вони повинні відобразитись у мозковій системі дитини, стати "стереотипізованими [60]". Тому "основні види зв'язків слова відповідають основним видам мовної стереотипії і можна стверджувати, що глибинним змістом навчання лексиці є формування всіх необхідних для мови зв'язків слів чи словесних стереотипів [60]".

До них П. Гурвич відносить наступні:

1. Стереотип ізольованого слова. Цей вид стереотипу необхідний для проведення номінативних дій, тобто визначення предметів, явищ та станів. Хоча у зовнішньому мовленні ізольоване слово не використовується, та все ж мовленнєві операції висловлювання включають в себе дії стереотипами ізольованих слів.

2. Стереотипи конкретних словосполучень і цілих речень, котрі містять вивчене слово. Вправи, які направлені на створення таких стереотипів можуть бути трьох видів: на заучування словосполучень, на самостійне створення словосполучень шляхом складання їх компонентів чи заміни із зразка, на включення словосполучень у різні мовленнєві акти.

3. Стереотипи категорійних зв'язків чи категорійної послідовності слів. Вони забезпечують семантичну і граматичну правильність слововживання. Використання слова у мовленні можливе завдяки

приналежності його до визначеної категорії чи категорій (граматичних, семантичних) слів, а також функціонування у відповідності з встановленими стереотипами зв'язків цієї категорії (чи категорій) з іншими. Це є стереотипи виклику словом після себе чи до себе слів окремої граматичної чи семантичної категорії.

4. Формування зв'язків слова, які обумовлюють його спонтанну активізацію в мові. Правильність слововживання ще не веде за собою спонтанну актуалізацію слова в мові, тобто таке його використання, котре не викликане ні заданістю слова у мовленнєвому стимулі, ні конкретною чи загальною установкою на включення слова у мовлення. Тому необхідно створити таку систему слідів зв'язків слова, котра забезпечила б спонтанний (ініціативний) його виклик у мовленнєвій діяльності учня.

5. Формування тематичних зв'язків слова. Попри категорійні зв'язки та зв'язки, які обумовлюють спонтанну активність, слово ще “вписується у нервову тканину своїми тематичними зв'язками”, причому, кожне слово може бути вписане до декількох таких тематичних та підтематичних комплексів. Так, дуже важливо встановлювати тематичні зв'язки слова [60].

Необхідними та до кінця недослідженими механізмами розвитку мовлення є поняття “мовне чуття”, “дар слова”, “словесний інстинкт”.

Чуття мови – це “вміння користуватися мовними засобами у відповідності з мовною ситуацією без звернення до знань мови [50, с.19]”. Добре розвинене мовне чуття є однією з головних умов високого ступеня розвитку мовлення, тобто оволодіння літературною мовою в її усній і писемній формі, а також уміння оцінювати усне і писемне мовлення своє і чуже з точки зору правильності і доречності.

Розвиток “чуття мови”, на думку Р. Дружененко, означає “вироблення неусвідомлених умінь відчувати специфіку її одиниць, що служить основою для створення власних національно-культурних текстів[73]”. За таких умов, на думку вченої, чуття мови виявляється у вмінні розрізняти, правильно

вимовляти фонему рідної мови (фонологічне чуття), здійснювати добір власне українських лексичних та фразеологічних мовних засобів і доречно використовувати їх у власному мовленні (лексичне чуття), дотримуватися граматичних норм рідної мови (граматичне чуття), а також відчувати специфіку використання мовних засобів відповідно до стилю і типу мовлення (стилістичне чуття) [73, с.36].

Ефективність роботи над збагаченням словникового запасу учнів залежить від розвитку таких психічних процесів, як мислення, увага до незнайомих чи малознайомих слів і виразів, пам'ять, уява тощо. Розглянемо особливості їх розвитку в молодшому шкільному віці.

Великого значення під час вивчення мовного матеріалу вчені (Л. Виготський, М. Жинкін та ін.) надавали мисленню. На думку А. Спіркіна, "... кожне нове покоління засвоювало не лише зміст думки попередніх поколінь, але й, оволодіваючи прийомами мовленнєвої діяльності, воно разом з тим засвоювало форми і закони мислення, які, фіксуючись разом із змістом у мовленні, передались від покоління до покоління [213, с.72]".

Мислення - це психофізичний процес відображення мозком людини дійсності в поняттях, судженнях та умовиводах.

Притаманність мові мислетворчої функції свідчить про взаємопов'язаність і взаємозумовленість мови і мислення. Дуже часто ці поняття ототожнюють. Однак, як зазначають мовознавці (А. Левицький, А. Сингаївська, Л. Славова), ототожнювати мову і мислення - означає не бачити специфічних ознак, а розривати їх - означає допускати самостійне існування мислення без мови. "Мова — матеріальна, а мислення — ідеальне. Ми мислимо для того, щоб пізнати і зрозуміти, а говоримо для того, щоб передати наші думки, почуття та побажання [125, с.18]".

Досліджуючи психологічні основи взаємозв'язку мисленнєвих та мовленнєвих процесів, варто звернути увагу на взаємозв'язок слова із поняттям.

У психологічних дослідженнях слово виступає лише зовнішньою оболонкою поняття, значення слова. Про це можемо судити насамперед із дефініції “поняття”, під яким розуміють форму мислення, котра узагальнено відображає предмети і явища шляхом фіксації їх характерних властивостей [41, с. 801].

Різнобічний аналіз психології мовлення здійснено у фундаментальній праці Л. Виготського “Мовлення і мислення”. Досліджуючи розвиток понять у дитячому віці, вчений диференціював їх на житейські і наукові. Науковець вказує, що обидві категорії понять розвиваються різними шляхами, хоча і мають точки дотику. Житейські (або спонтанні) поняття – це такі, що набуваються та використовуються у побуті, у щоденному спілкуванні. Наукові поняття автор тлумачить як слова, які дитина дізнається в школі, терміни, вбудовані у систему знань, пов’язані із іншими термінами [35].

Як стверджував Л. Виготський, розвиток наукового суспільствознавчого поняття відбувається в умовах освітнього процесу, що є своєрідною формою систематичного співробітництва педагога і дитини, співпраці, в процесі якої відбувається дозрівання вищих психічних функцій дитини з допомогою та за участю дорослого. Це знаходить свій вияв у зростаючій відносності причинного мислення й у дозріванні певного рівня довірливості наукового мислення, рівня, створеного умовами навчання. Своєрідною співпрацею дитини і дорослого, яка є фундаментальною в освітньому процесі поряд з тим, що знання передаються дитині в певній системі, пояснюється раннє дозрівання наукових понять і те, що рівень їх розвитку виступає як зона найближчих можливостей щодо життєвих понять, будучи свого роду пропедевтикою їх розвитку.

Викликає зацікавлення думка Л. Виготського щодо підстав розглядати значення слова не лише як єдність мислення і мовлення, але і як комплекс узагальнення і спілкування, комунікації і мислення [30]. Справді, коригування поняття відбувається саме у процесі активного вживання слів на їх позначення, де мовець має змогу проаналізувати і синтезувати одержану

інформацію. Розглянемо цей процес на прикладі учня початкової школи. Школяр у процесі навчання одержує інформацію, у повідомленні якої зазвичай містяться нові слова. Деякі із них пояснюються безпосередньо вчителем і поняття подається у готовому вигляді. Інші ж розраховані на контекстуальне сприйняття чи попередній досвід учня. Таким чином, формування у свідомості значення слова може проходити шлях як тільки через сприймання готового зрозумілого матеріалу, так і етапи від сприймання, до розуміння, усвідомлення і тоді його закріплення. Однак, корекція значення слова у свідомості дитини проходитиме завжди, коли вона його використовуватиме у мовленні, адже одержання нових знань із певної галузі дає змогу узагальнювати набутий досвід та переосмислювати його, а комунікація є одним із таких джерел одержання нових знань.

Поняття виникає як результат абстрагування (відволікання) свідомості від частини елементів будь-якого явища (процесу) і переключення його на окремі з них. Необхідність виникнення слова й поняття визначена поряд із практичними завданнями обмеженістю людської свідомості, її нездатністю до єдиного цілісного відображення різноманітних явищ оточуючого світу. За допомогою слова й поняття ми поступово, поетапно розглядаємо їх, складаючи цілісне уявлення. Поняття являє собою каркас значення слова, але не вичерпує його, адже воно є складною єдністю об'єктивного й суб'єктивного, як характеристик предмету, об'єкту, що вони позначають (І. Бичко) [7, с.48].

Слід наголосити, що слово є елементом знакової системи, оскільки мова-це система знаків. А знак як матеріальний об'єкт слугує в процесі узагальнення й мислення людей представником будь-якого іншого об'єкта. [7, с. 9].

У вітчизняній психології використовуються моделі породження мовленнєвого висловлювання, розроблені Л. Виготським [34], О. Леонтєвим [131], Т. Рябовою [195]. Л. Виготський розглядав відносини між думкою та словом як процес руху від думки до слова й назад, виокремивши такі плани

руху: мотив, думка, внутрішнє мовлення, зовнішнє мовлення [34]. Він також пояснив процес переходу поняття від несвідомого до усвідомленого вживання та акцентував увагу на вплив розуміння та усвідомлення в процесі формування та засвоєння понять у дитячому віці. Цікавим є твердження про активний вплив на формування поняття внутрішнього мовлення [30]. За визначенням, яке подається у словникових джерелах, внутрішнє мовлення – це беззвучне мовлення, прихована вербалізація, що виникає у процесі мислення; є похідною формою зовнішньої (звукової) мови, спеціально пристосованої до виконання розумових операцій в розумі; представлена при вирішенні різних усних завдань, уважному слуханні мови інших людей, читанні “про себе”, уявному плануванні, запам'ятовуванні і пригадуванні. У більш вузькому значенні внутрішнє мовлення співвідносять із так званим “внутрішнім програмуванням” для реалізації в усній або письмовій мові. Розглянувши цей механізм для навчання наукових понять, вважаємо внутрішнє мовлення важливим фактором на шляху ефективності засвоєння їх учнями [15].

Запропонована О. Леонтєвим модель породження мовленнєвого висловлювання ґрунтується на концептуальній ідеї внутрішнього програмування як процесу побудови деякої смислової схеми, на базі якої породжується мовленнєве висловлювання. За моделлю О. Леонтєва процес породження мовленнєвого висловлювання включає п'ять послідовних, взаємопов'язаних етапів (або фаз): 1) мотив, 2) задум, 3) внутрішнє програмування висловлювання, 4) етап лексико-граматичного розгортання і 5) етап реалізації висловлювання в зовнішньому плані (в зовнішньому мовленні) [131, с.183].

За концепцією І. Зимньої, актуалізація понятійного поля зумовлює його вербальне (словесне) вираження одразу ж як в акустичному (слуховому), так і в моторному образі [87]. Одночасно з процесом вибору слів проводяться операції розміщення, тобто граматико-синтаксичне оформлення висловлювання [129].

Щодо аналізу інших психічних процесів, котрі безпосередньо впливають на розвиток словника учня, важливе значення надають відчуттям та сприйманню. Відчуття і сприймання є основою поповнення словника учня. Це властивість людини сприймати й відображати дійсність, усвідомлювати її як безпосередньо, так і за допомогою мови. “Сприймання вимагає розуміння почутого або прочитаного. Відтак відбувається процес формування поняття. Основною рисою поняття, як і правила, є його узагальненість, абстрактність. Щоб поняття стало усвідомленим і зрозумілим, вивчення його повинне бути осмисленим. Засвоєння мовного матеріалу має три рівні: 1) сприймання пояснюваного учителем матеріалу, запам'ятовування його і відтворення; 2) багаторазове повторення матеріалу за певним зразком на основі усвідомлених знань; 3) засвоєння знань шляхом розв'язання проблемних завдань, коли учні набувають досвіду творчої діяльності [155, с.35]”.

Г. Костюк, Б. Зальцман, О. Раєвський великого значення в процесі засвоєння знань учнями надають розвиткові уяви. Уява відіграє важливу роль у роботі над поповненням активного словника, адже сприяє кращому запам'яттю абстрактної лексики, полегшує сприйняття змісту художніх творів.

Важливого значення в усвідомленні механізмів породження мовленнєвого висловлювання, становлення й розвитку словника набуває питання про роль пам'яті, запам'ятовування у формування лексичного багажу дитини. Так, розкриваючи сутність мовленнєвих механізмів, а саме процесу формування словникового запасу людини, М. Жинкін звертає увагу на тлумачення понять довготривала пам'ять на слова. На думку дослідника, місцем формування активного словника є мовноруховий аналізатор, а пасивного - слуховий і зоровий. Надзвичайно важко, зазначає М. Жинкін, утримувати в оперативній пам'яті вжиті слова й водночас добирати лексичні засоби для подальших висловлювань. Цілком зрозуміло, що вміння швидко й точно дібрати слова для оформлення думки залежить від упорядкованості лексичного запасу [83, с.15].

П. Зінченко, підкреслюючи роль мимовільного запам'ятовування, висуває найважливіше педагогічне завдання – прагнути такої організації навчальної діяльності, за якої матеріал запам'ятовувався б безпосередньо під час його сприйняття, без спеціальної роботи по запам'ятовуванню інформації. Запам'ятовування, при якому школярі зосереджуються не на немічних завданнях, а на мисленневих, удосконалює й полегшує діяльність дітей [24].

Найвищим ступенем розвитку пам'яті науковці вважають вербальну, тобто пам'ять на слова. У працях Л. Виготського [33], В. Зінченка [89], О. Леонтьєва [131], В. Рєпкіна [190] розробляється концепція формування та функціонування пам'яті в житті, діяльності суб'єкта, обґрунтовується висновок про те, що засобом полегшення дії запам'ятовування є характер зв'язку між словами. Низка досліджень містить розгорнуту характеристику основних процесів мислення, що здійснюються людиною під час запам'ятовування (сислове групування, виділення смислових опорних пунктів, процеси співвіднесення: порівняння, класифікація).

У молодшому шкільному віці, як свідчать психологи А. Люблінська, М. Левітов, О. Леонтьєв, О. Скрипченко та ін., вона досягає майже максимуму свого розвитку і відіграє важливу роль у впізнаванні слів і відтворенні їх у мовленнєвій діяльності.

Довготривала пам'ять зберігає увесь лексичний запас учня. Оперативна пам'ять виконує дві функції: утримує вже сказане вчителем слово, а також загальний смисл висловлювання; випереджує висловлювання, відбирає синтаксичну модель і слова для побудови речення.

Важливо враховувати також особливості активної словесної пам'яті: ті слова, що частіше відтворюються, міцніше запам'ятовуються. Психологами встановлено, що процес утворення будь-яких навичок в умовах практичної діяльності здійснюється швидше, вони зберігаються довше, особливо за умови свідомого виконання дій зі словом. Таке розуміння суті збагачення словника учнів є важливим для нашого дослідження, оскільки робота над

збагаченням мовлення вимагає чіткого осмислення, спеціального часу на уроці, специфічних прийомів і необхідно враховувати, що процес розвитку мовлення не є процесом кількісних змін, які виражаються у збільшенні учнівського словника й асоціативних зв'язків слова, а процесом якісних змін.

Для адекватного (правильного та доречного) оперування народознавчими лексичними одиницями у процесі навчання й у спілкуванні, у свідомості учня, на наш погляд, має бути сформована певна структура значення слова, причому важливо передусім спиратися на обговорення народознавчих текстів, а не на лінгвістичний аналіз.

Однією з психологічних засад є усвідомлення процесу розуміння та його вплив на розвиток мовлення. Розуміння визначається у психології як розшифрування загального смислу, що стоїть за безпосередньо сприйманим мовленнєвим (звуковим) потоком; це процес перетворення фактичного змісту мовлення, яке сприймається, у смисл, що за ним стоїть (О. Леонтьєв) [128, с.270]. Розуміння-відношення між знаком і значенням, яке проявляється в дитини, є чимось принципово іншим, а ніж звичайне користування звуковими образами, уявленнями предметів та їх асоціаціями.

Значний інтерес у психологічних дослідженнях становлять досягнення, пов'язані із розвитком значення слова в індивідуальній свідомості, які ґрунтуються на працях учених Л. Виготського, Ж. Піаже, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна, Л. Божович.

Учені пропонують кілька гіпотез щодо шляхів розвитку розуміння дітьми значення слова: диференціації (Є. Кларк), генералізації (Л. Виготський), паралельних процесів диференціації та генералізації (І. Енглін). Так, на думку Є. Кларка, дитина спочатку засвоює загальну ознаку значення слова, а потім більш специфічну. Л. Виготський наголошує на тому, що поняття, яке розвивається, проходить від однієї структури узагальнення до іншої. Учений виділяє три основні сходинки в утворенні поняття: синкрети, комплекси, поняття. Таким чином, слово спочатку є узагальненням найбільш елементарного і тільки згодом, у міру свого розвитку, переходить від

елементарного до узагальненого, завершуючи цей процес утворенням відповідних понять. Дослідження І. Енгліна присвячені проблемі розвитку лексики людини. Учений наголошує на тому, що розвиток значення слова у дитини йде по шляху від конкретного до абстрактного.

А. Смірнов довів, що запам'ятовування, котре базується на розумінні, продуктивніше ніж запам'ятовування без такої основи як розуміння. Таким чином він визначив, що розуміння є найважливішою частиною запам'ятовування, основна умова його продуктивності [208].

За словами Г. Костюка, розуміння є складним діалектичним процесом, відображенням людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних взаємозв'язках і відношеннях. Слушною є думка автора, що зрозуміти якийсь об'єкт-означає вирішити якусь пізнавальну задачу, а при ускладненні об'єкта-ряд пов'язаних задач [115]. Одним із мотивів розуміння, на думку науковця, є потреба розповісти іншим про щось, поділитися з ними своїми думками: описати, пояснити, довести, переказати, висловити своє судження про почуте, прочитане.

Г. Костюк розкрив механізм мовленнєвого оформлення процесу розуміння. Так, на його думку, мовленнєві акти, які відображаються у своєму змісті певні предмети і явища дійсності, є водночас діями, що включають низку операцій, навичок, з поміж них і навичок мовленнєвого рухового апарату [115].

На думку вченого, основою розвитку мовлення є суспільна практика і сенсорний досвід дитини. Зрозуміти новий об'єкт чи предмет означає для дитини “розв'язати якусь, бодай маленьку пізнавальну задачу, яку ставить перед дитиною кожний новий предмет (нове прислів'я, загадка, метафора, художній твір, описовий чи розповідний текст тощо) [115]”.

Нерозуміння змісту слів і невміння вживати їх у мовленні негативним чином позначається на успіхах пізнавальної діяльності дітей, на їх мовленнєвому розвитку. К. Ушинський писав, що дитина, яка не звикла вникати в зміст слова, слабо розуміє або зовсім не розуміє його справжнє

значення і не отримає навички вживати його вільно в усній і письмовій мові, завжди буде страждати від цього корінного недоліку при вивченні будь-якого предмету [240. с.39].

Слушними є думки вчених, що стверджують нерозривний зв'язок сприйняття і розуміння.

В. Артемова показали, що сприйняття і розуміння мовлення - це два нерозривно пов'язаних процеси. Розуміння є складним розумовим процесом. Воно полягає в розкритті справжніх зв'язків і відносин, що існують між явищами об'єктивного світу, у вияві до них тих чи інших відношень [2].

А. Спіркін співвідносить розуміння з пізнанням та мисленням. Розуміння, вважає науковець-це цілеспрямований пізнавальний процес, пов'язаний як з освоєнням вже готових знань, так і з виявленням нових, досі невідомих властивостей і відношень речей [214, с.239].

Ну думку А. Спіркіна, розуміння мовлення людьми відбувається на лінгвістичному та психологічному рівнях. Зокрема лінгвістичний (лексико-граматичний) рівень забезпечує розуміння предметного змісту на рівні значення; містить ланки: фонемного аналізу виділених із звукового потоку слів; оперативної слухомовленнєвої пам'яті; а також таку, що забезпечує перешифровку лексико-граматичної організації мовлення, тобто граматики, в значення. Цей рівень сприйняття мовлення реалізується на основі здійснення комплексу взаємопов'язаних мовних і семантичних операцій. На основі багатоканального фонематичного аналізу кожного виділеного слова відбувається його пізнання; виділений звукокомплекс співвідноситься зі збереженим у пам'яті еталоном і встановлюється його значення. При цьому крім звукового складу слова, аналізується і його ритміко-складова структура, здійснюється морфемний аналіз. При ідентифікації слова як знака використовуються операції диференціації слів за їх значенням, актуалізації всіх основних значень слова [213].

Психологічний рівень забезпечує розуміння його глибинного смислу, прихованого смислового підтексту, встановлення мотиву мовлення того, хто

говорить; містить сприйняття й аналіз інтонаційної та стилістичної побудови висловлювання, порівняння його з жестами й мімічними реакціями мовця, аналіз смислового значення висловлювання в контексті попереднього мовлення. Не менш важливе значення для розуміння істинного значення мови, що сприймається, має й оцінка особистості мовця (О. Леонтьєв) [128, с.70].

Таким чином, формування у свідомості школярів наукових понять повинне проходити через етап розуміння, на якому молодші школярі опрацьовують пояснення поняття, виділяють зміст висловлювання, аналізують його. Компонентами розуміння наукових понять визначаємо, аналіз прочитаного та пояснення поняття; виділення значення та об'єднання тверджень; зосередження на чітко визначеному змісті; виділення незнайомих слів; виділення основної думки.

На думку багатьох науковців, існує складна взаємодія процесів розуміння, мовлення й мислення. Щоб мовленнєві засоби стали засобами розуміння, ними треба оволодіти; оволодіти ними - це насамперед зрозуміти їх зміст; тільки зрозуміле може стати знаряддям подальшого розуміння (Г. Костюк) [115]. Здатність розуміти та інтерпретувати символи свідчить про наявність абстрактного мислення у дитини. В основі глибинних структур мови може лежати абстрактна модель соціальної поведінки (М. Максимов) [145]. Її подальший розвиток у повноцінні мовні здібності може відбуватися тільки за умови, коли мозок стає здатним оперувати великою кількістю абстрактних символів.

Коли слово потрапляє в активний лексикон, дитина може почати свідомо вживати його в спонтанному мовленні тільки після короткої, а іноді й досить тривалої стадії перебування цього слова в пасивному лексиконі (від слів, у значенні яких дитина орієнтується-до слів, значення яких вона розуміє). Проте лексичний зліт не є періодом, коли в пасивний словник входить багато слів, - це період і уточнення семантики кожного слова, актуалізації слів, переходу їх із пасиву в актив [136].

Отже, процес оволодіння новими словами дитиною на початковому етапі розвитку-є рух ззовні (від слів, які дитина чує навколо себе до слів, у значенні яких вона орієнтується і, нарешті, значення яких розуміє) всередину (до слів, що свідомо використовуються). Так само відбувається процес оволодіння новими словами й у дорослої людини.

Науковці (Л. Калмикова [100], С. Цейтлін [248]) зазначають, що розвиток словника шестирічки може бути повноцінним за умови, коли лексичний запас, яким вони оволодівають, підкріплюється їх безпосередніми чуттєвими сприйманнями відповідних предметів і явищ об'єктивної дійсності. Слова, за якими дитина не бачить реального змісту, не можуть слугувати учням повноцінним засобом спілкування й обміну думками.

О. Леонт'єв виокремлює етапи поступового опанування значення слів. На думку вченого, спочатку виникає відчуття слова, потім чуттєвий образ, тобто предметна співвіднесеність слова. За чуттєвим образом з'являється узагальнене значення. Кожне значення має особистісний смисл значення-значення, тобто це понятійна співвіднесеність слова. Отже, смисл формується до мови й мовлення. Потрібно бачити речі, рухатися серед них, слухати, сприймати - словом, накопичувати в пам'яті всю сенсорну інформацію, що надходить до аналізаторів [93].

Психологічна структура значення, відбитого в мовленні, що відображає особливості індивідуальної картини світу суб'єкта, завжди перебувала в полі зору психологів і психолінгвістів. За Л. Виготським, значення слова - це єдність узагальнення та спілкування, комунікації і мислення [30, с.318]. Значення визначається науковцями як психологічний феномен, що репрезентує динамічну ієрархію процесів, за допомогою яких визначається відповідність між системним значенням слова та продуктами когнітивного, афективного досвіду - індивідуальною картиною світу людини, яка актуалізується поточною ситуацією. Найвищою формою значення, на думку вчених, є поняття, які утворюються на основі істотних властивостей і характеристик предмета (Л. Виготський [31], Л. Калмикова [100]).

Як стверджують психологи (Н. Морозова [159]), основне зрушення в розвитку мовлення полягає в переході його мовленнєвої діяльності в новий план - план узагальненого, свідомого користування мовою.

Лінгвістичне ставлення до слова психологи (Л. Виготський [33], О. Леонт'єв [131]) трактують як розуміння зв'язку, що існує між граматичною формою слова та системою повідомлень, які передаються нею.

Як ми вже визначали, оволодіння словниковим запасом пов'язане з ускладненням зв'язків мислення та мовлення, формуванням інтелектуальної функції мовлення. Слово допомагає назвати ознаку або властивість об'єкта. Оволодіння дитиною власним активним мовленням значно перебудовує процес мислення. Формування предметних дій у дитини замінює значення слів, які вона вживає, що сприяє розвитку узагальнень у тому випадку, коли слово, що раніше лише називало предмет, виражає загальне поняття про нього (Г. Урунтаєва) [237].

Дорослі вводять дитину у світ слів, не завжди усвідомлюючи, що слово, яке пред'являється-лише один із можливих знаків. Дитині належить самій зорієнтуватися в цій ієрархії та зрозуміти, наскільки широке коло денотатів (реальних предметів), на яке вона може розповсюдити це слово.

Для визначення сутності словникового складу мови та етапів його формування варто з'ясувати, що таке слово, адже саме воно є основним структурним елементом мови, а певна сукупність слів складає лексику особистості.

Під поняттям “слово” розуміють одиницю мови, її будівельний матеріал [Л. Федоренко, В. Логінова, В. Гербова]. Кожне слово має значення. Слово, позбавлене значення, - це не слово, воно пустий звук [Л. Виготський]. Отже, слов-це будівельний матеріал мови, змістом якого є смислове значення

У словникових джерелах “слово” тлумачиться як “виключна здатність людини виражати свої думки й почуття, здатність висловлюватися, спілкуватися [62, с.221]”; найважливіша мінімальна структурно-семантична одиниця мови, яка “...служить для називання предметів, процесів і

властивостей [51, с.222]”; “... являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об’єктивного світу [164, с.329]”; “...вільно відтворюється у мовленні і служить для побудови висловлювань [48, с.272]”.

У тлумачних словниках та енциклопедіях психологічних термінів поняття “слово” трактується як одиниця мови, що об’єктивізує поняття і служить для назви предметів, процесів і властивостей [19]; лексична одиниця мови, що має певне значення чи предметну віднесеність і зовнішню форму, яка може бути представлена певною сукупністю звуків, системою сприйнятих зором знаків чи образів артикуляції [106].

Мовознавці (С. Бевзенко, М. Дем’яненко, Ю. Карпенко, А. Левицький, А. Славова, С. Шевчук, Н. Шкуратяна та І. Ющук) визначають слово як “центральну функційно-структурну, самостійну, наділену одним або кількома граматичними значеннями одиницю мови, що передає одне чи більше значень, легко відтворюється і є будівельним матеріалом для речення (А. Левицький) [125, с.44]”; “мінімальний звуковий (чи графічний) подразник, який викликає в свідомості людини певне уявлення – реальний чи нереальний образ (І. Ющук) [254, с.65]”; основну функційно-структурну й семантичну одиницю мови, що становить звук або комплекс звуків і характеризується самостійністю й відтворюваністю (А. Грищенко [57], О. Пономарів [179], Ф. де Соссюр [211]) має певне значення та вживається в мовленні як самостійне ціле (А. Пономарів) [179]; одиниця, що є носієм нетривіального в механізмі мови (Ф. де Соссюр) [212]; оформлену за законами певної мови неподільну на менші подібні єдності основну мовну одиницю, що складається зі звука чи комплексу звуків і називає певні предмети, процеси і явища об’єктивної дійсності та їх ознак або лише вказує на них, виражає відношення між ними чи емоційно-вольові вияви (Н. Шкуратяна) [252, с.213].

Отже, слово – це будівельний матеріал мови, змістом якого є смислове навантаження, що служить для називання предметів, явищ, процесів та властивостей дійсності.

На думку Л. Дяченка, слово можна уявити як єдність двох планів: звукової оболонки, форми - лексеми та змісту-семеми. “Семема включає лексичне поняття – набір ознак, за допомогою яких люди визначають, чи можна називати даний предмет або явище певним словом та лексичний фон [76, с.39]”. Семема складається із елементарних (найменших) змістових частинок-сем, які виражають певні відношення, що існують в об’єктивному світі: відношення до розміру, кольору, смаку, запаху тощо. Семема поділяється на *архісему* (родову семему), *диференційні семеми* (ті, що відображають другорядні властивості предмета чи явища) та *потенційні* (реально наявні чи такі, які створені колективною уявою мовної спільності) [76, с.40].

Здебільшого поняття “слово” вчені (Л. Вітгенштейн) [27] тлумачать, як символ (Symbol від грецьк. Symbolon- знак), тобто визначене, соціально зафіксоване, що передається від покоління до покоління, змістовне значення речей, предметів, подій. Характеризуючи символ, В. Левицький [124] зазначає, що він є елементом налагодженого набору матеріальних предметів, що використовується для представлення знаків, та розуміється як явне або неявне приписування будь-чому будь-якого визначеного смислу. Отже, термін “символ” пов’язаний із поняттям “знак”. Знак може складатися з декількох інших знаків.

Переходячи до висвітлення сутнісних характеристик категорії „слово”, зауважимо, що для нього як для одиниці мовлення властива наявність лексичного значення, що розглядається як зміст слова, відповідність, що встановлюється між звуковим комплексом (назвою) і тією об’єктивною існуючою одиницею (предметом, явищем), що відбивається в мові через поняття (М. Плющ) [175].

Під лексичним значенням також розуміють історично закріплену в свідомості народу (колективу) співвіднесеність слова з певним явищем [125, с.46]; зміст слова, що відображає в свідомості закріплене в ньому уявлення про предмет, дію, властивість [72, с.126]; один із головних засобів

відображення дійсності, при якому значення кожної лексичної одиниці безпосередньо співвідноситься з відповідною одиницею дійсності, не існує в самих предметах, а відображає найбільш важливі риси та якості, які об'єктивно їм властиві [182, с.13].

Лексичне значення слова науковці розглядають як узагальнене відображення однорідних предметів, дій, явищ, якостей, пов'язуючи його з граматичним значенням, що полягає у фіксуванні приналежності слова до частини мови, характеристиці відносин між їх формоутворюючими варіантами в межах парадигми кожного слова (І. Сусов) [218]. Вищим ступенем узагальнення лексичного значення слова є його абстрактне (категоріальне) значення як частини мови.

Значення - це узагальнене й об'єктивне відображення в свідомості людини предметів і явищ довкілля, їх зв'язків та відносин. Слово як універсальний знак мови не просто позначає предмет (або його властивість, якість), воно включає узагальнену інформацію про цей предмет, його властивості й функції. Виходячи саме з такої "семантичної природи" слова, Л. Виготський і визначив його як єдність знака ("імені") і значення [29].

Лексичне значення поділяється на концептуальне, конотативне, контекстуальне, денотативне, сигніфікативне (А. Левицький, А. Славова, І. Ющук, Ю. Карпенко, М. Дем'яненко); номінативне, фразеологічно зумовлене і синтаксично зумовлене (М. Пентилюк), мотивоване та немотивоване (С. Бевзенко).

Ю. Карпенко визначає три чинники, які формують лексичне значення слова: об'єктивна дійсність (предмети, процеси, ознаки, відношення, явища, які потребують словесного вираження). Під дією цього чинника формується *денотативне* (лат. *denotatus*-позначений) *значення слова*; історичні обставини, ментальність народу, які сприяють закріпленню лексичного значення, спричиняють його зміну й уточнення в процесі розвитку мови. Вони обумовлюють *конотативне* (лат. *con*-разом, *notare*-позначати) *значення слова*, тобто додаткове, відтінки, які накладаються на основне значення, і

оцінку денотата; відношення між словами, які бувають синтагматичними (змінними, несталими поєднаннями слів у мовленні) і парадигматичними (стійкими, стабільними поєднаннями слів у мові) [101, с.190].

Окрім лексичного значення, науковці (В. Виноградов [25], І. Вихованець [28], Д. Ганич [47], Н. Зарубіна [86], Л. Мацько [151], О. Мацько [152], О. Сидоренко [200]) з-поміж ознак слова виокремлюють також внутрішню впорядкованість звуків (складових слова), наголос, можливість поділу на менші мовні одиниці, морфемні, поєднання з іншими словами в реченні за допомогою змістового й граматичного зв'язку, наявність у реченні граматичних форм і синтаксичних функцій, єдність лексичних та граматичних значень.

Лінгвісти розрізняють такі обов'язкові, невід'ємні одна від одної властивості слова, як фонетична оболонка, граматична форма, семантична валентність, тобто смислове значення та здатність слова сполучатися з іншими словами. Саме тому науковці наполягають на необхідності опанування словом в єдності його лексичного та граматичного значення і звукової будови.

Мовознавці Н. Шкурятяна та С. Шевчук окреслюють такі ознаки: *фонетичні* (слово складається з мовних звуків; звуки у словах розміщені у визначеній послідовності; у певній послідовності розміщені і склади – наголошені, ненаголошені); *семантичні* (слова мають лексичне значення: називають різні предмети, явища, процеси, ознаки, що існують у навколишньому світі; інші слова, не маючи лексичного значення, виражають відношення між предметами і діями, предметами й ознаками у навколишньому світі); *морфемні* (розрізняють слова прості й складні; у слові наявні одна чи кілька морфем); *словотвірні* (похідні та непохідні слова); *граматичні* (відмінювання слова за родами, часами, відмінками); *морфологічна словозміна* (змінні та незмінні слова); *синтаксичні* (слова можуть бути пояснювальними і пояснюваними, виступати членами речення і не мати здатності виконувати синтаксичні функції) [252, с.213].

Лінгводидакти (С. Караман, Т. Коршун, М. Пентилюк та ін.) виокремлюють такі ознаки слова: єдність звучання і значення (звук або комплекс звуків лише тоді є словом, коли служить вираженням певного змісту), лексико-граматична співвіднесеність, непроникність (виражається в неможливості його структурних змін), відтворюваність, фонетична оформленість (передбачає наявність у ньому звукової оболонки – звучання) [155].

А. Климентенко та А. Мироліубов [225] виокремлюють такі особливості слова, які відрізняють його від одиниць інших мовних рівнів: з точки зору референтної функції – направленість на більш чи менш самостійний, окремий денотат – ціленаправленість; з точки зору структури – здібність виділятися із ряду суміжних одиниць завдяки більш чи менш чіткій структурній єдності і наявності прикордонних сигналів – цілеоформленість; з семіотичної точки зору слово володіє знаковим характером, єдністю планів вираження та змісту, роблячи його здібним до транспортування значення; з функціональної точки зору слова характеризуються цілевідтворюючістю у мовленні: вони не конструюються заново в кожному акті мовлення, а використовуються в ньому як готові знаки, здібні до різного поєднання один з одним у вигляді цілих одиниць в процесі створення більш складних знакових утворень – синтагм та пропозицій.

Щоб розкрити сутність та значення лексичної роботи з шестирічками, її місце в загальній системі мовленнєвої роботи, визначимо основні функції слова як одиниці мови.

Слово як одна з основних одиниць мови відіграє важливу роль у різних видах людської діяльності – за допомогою слів відбувається формування понять, слово певним чином відображає дійсність. Однією із основних функцій слова є референтна (позначальна), що в психології має назву “предметної віднесеності”. Предметна віднесеність дає змогу людині викликати довільно образи предметів, навіть при їх відсутності оперувати ними. Розрізняють загальну предметну віднесеність концептуального

значення до цілого класу денотатів; та конкретну-віднесеність концептуального значення до певного одиничного денотата [116].

Основними функціями слова мовознавці (С. Бевзенко [6], І. Ющук [254], Ю. Карпенко [101]. та ін.) визначають номінативну, яка виявляється в тому, що слово дає найменування предметам і явищам, ознакам і діям; узагальнювальну, що полягає у здатності мовної одиниці відносити предмети і явища до класів, тобто узагальнювати їх; естетичну, що є засобом художньої виразності й образності.

Слово не тільки позначає окремі аспекти дійсності. За його допомогою людина має можливість аналізувати, виокремлювати в предметах найістотніші ознаки, відносити їх до певної категорії. Отже, слово може бути засобом абстрагування й узагальнення, відображувати зв'язки, що стоять за предметами. Цей напрям розкривається в дослідженнях російських учених наукової школи Ф. Сохіна: О. Ушинський, Є. Струніної, Л. Колунової, Г. Смаги. У вітчизняній науці зазначений науковий напрям представлено в роботах Н. Гавриш, А. Ількової, Н. Кирсти, Ю. Руденко, О. Монке.

Отже, слово виступає центральною одиницею, що пронизує всю мовну систему; основним будівельним матеріалом висловлювань, за допомогою яких реалізується спілкування між людьми; є основною одиницею найменування фактів дійсності, а також сприймань, думок, почуттів людини, викликаних цими фактами. Слово як мовна одиниця потребує відповідного своїй природі визначення, яке б відмежувало його від найближчих мовних одиниць (морфеми й речення), сусіднього слова. Слово є представником усіх компонентів мови: фонетики (складається із звуків мови), лексики (позначає, кодує будь-яке явище дійсності, несе смислове навантаження), граматики (у цьому випадку існує в певній граматичній формі).

Дослідження сутності поняття “слово”, свідчить, що в сучасній науці склалися різні підходи до визначення його сутнісних характеристик. Залежно від уживання слова у контексті, воно виступає поняттям, може бути образом, значенням, має смисл, може виступати символом, знаком, зображенням, а

також може бути стимулом; визначається особлива мовна форма відображення дійсності, відносинами між звуковим комплексом і поняттям, віднесеністю звукового комплексу до явищ дійсності.

Підсумовуючи результати аналізу лінгвістичних характеристик слова, приймемо за робоче таке поняття слова як мовної одиниці: слово-найменша відносно самостійна знакова мовна одиниця, здатна утворювати у мові єдину лексичну систему, кожна лексична одиниця якої пов'язана різними відносинами з іншими одиницями за значенням і формою (синонімічні, антонімічні зв'язки, тематичні та лексико-семантичні групи); залежно від ступеня вживаності, комунікативної сфери вживання, стилістичних ознак здатне відноситись до певного прошарку лексичного складу; розрізняється не тільки лексичним значенням і граматичними ознаками, а й стилістично, тобто сферою та частотністю вживання, приналежністю до певного стилю мови, емоційним забарвленням чи його відсутністю, приналежністю до певного лексичного прошарку.

1.4. Особливості збагачення словникового запасу дітей шестирічного віку.

У процесі тривалого розвитку теорії і практики вітчизняної лінгводидактики питання словникової та лексичної роботи досліджували такі провідні українські вчені, як О. Білецький, О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, В. Мельничайко, В. Онищук, М. Пентилюк, Л. Рожило, О. Савченко та інші.

Серед вітчизняних методистів немає єдиного, загальноприйнятого розуміння словникової роботи. Більшість авторів розглядає словникову роботу як сукупність цілеспрямованих і систематичних вправ з метою засвоєння учнями лексичних, граматичних, вимовних і орфографічних норм літературної мови (П. Грушников, Н. Костроміна, І. Олійник). Сучасною методичною наукою словникова робота визначається як система навчально-

виховної роботи над словом, яка охоплює засвоєння учнями нових слів і значень, відтінків значень, емоційно-експресивного забарвлення слів, сфер їх уживання, їх багатозначності і переносних значень, засвоєння синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, тощо.

Під словниковою роботою розуміють сферу методики навчання мови, яка охоплює засвоєння учнями нових слів та значень, відтінків значень, емоційно-експресивних забарвлень слів, сфер їх використання, багатозначності, переносних значень, засвоєння синонімів, антонімів, паронімів, омонімів; активізацію словника, тобто використання нових засвоєних слів у власних висловлюваннях, включення їх в число постійно використовуваних; очищення словника, тобто видалення із активного словника діалектних та просторічних слів [143, с.182].

Лінгводидактика розмежовує поняття “вивчення лексики” і “лексична (словникова) робота”, хоч обидва вони тісно пов’язані між собою, насамперед спрямованість на засвоєння лексичного багатства мови, оволодіння словом як одиницею мови і мовлення. Різноманітна планомірна словникова робота, що має місце на всіх уроках уже в 1 класі, спирається спочатку на елементарні уявлення дітей про лексичні явища.

У методиці ці поняття дуже часто ототожнюються. Однак, низка вчених (М. Баранов, Г. Іваницька, Т. Ладиженська, М. Пентилюк, Н. Черноусова) обґрунтовують відмінності між ними. Автори зауважують, що учителі досить часто не мають уявлення про різницю між цими поняттями і тонкощами саме словникової роботи. На думку методистів, ознайомлення зі словом як основною лексичною одиницею відбувається у 5 класах, а робота над збагаченням словникового запасу учнів починається вже з першого класу.

У початкових класах лексика як самостійний розділ науки про мову не вивчається. Учні засвоюють лише окремі лексичні відомості, зокрема практично ознайомлюються з прямим і переносним значенням слова, багатозначністю, синонімією й антонімією. Відтак, збагачення словникового запасу молодших школярів відбувається у процесі вивчення граматики,

морфології та орфографії. На уроках рідної мови учні оволодівають мовними засобами, а саме, словами та їх формами, вчать розуміти семантику слів, використовувати лексичні одиниці якомога точніше та доречніше в мовленнєвій практиці, як у школі, так і в повсякденному житті. Знання, яких набувають школярі в початкових класах, мають стати надійною основою для подальшого удосконалення засобів вираження думок в усному і писемному мовленні.

У процесі словникової роботи поглиблюється розуміння учнями того, що слова називають усі явища дійсності, що слово і те, що воно називає (предмет, дія, ознака), - це різні речі, які школярі мають навчитися чітко розмежовувати. Учені-методисти наголошують, що будь-яка словникова вправа, під час виконання якої учні з'ясовують семантику слова, встановлюють смислові зв'язки тощо, перетворюється на лексичну вправу. Водночас традиційні лексичні вправи, приміром, на групування або заміну одного слова іншим, синонімічним, залишаються мовними доти, доки вони виконуються ізольовано від тексту, від мовленнєвої ситуації. Якщо ж словникова вправа має на меті добір, заміну лексичних одиниць у тексті, у зв'язному висловлюванні, вона з мовної перетворюється на мовленнєву.

Кінцевою метою вивчення лексики і словникової роботи на уроках рідної мови є навчання молодших школярів розуміти значення слів, пояснювати їх, сполучати слова з іншими, добирати і точно, виразно вживати лексичні одиниці у висловлюваннях різних типів і стилів, виправляти лексичні помилки й недоліки, контролюючи власні усні й письмові перекази і твори, вдосконалювати їх.

Словникова робота передбачає розгляд усіх аспектів слова: значення, вимову, написання, вживання в мовленні.

З-поміж завдань словникової роботи вченими (М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман, О. Горошкіна, З. Бакум, М. Барактян, І. Гайдаєнко, А. Галетова, Т. Коршун) виокремлено: збагачення словникового запасу учнів за рахунок засвоєння нових слів, синонімів, антонімів до відомих їм

слів, формування умінь та навичок визначати семантику, емоційно-експресивне забарвлення слів і правильно користуватися ними, формування умінь і навичок правильного вживання з урахуванням сполучуваності слів, розвиток умінь доцільного використання слів залежно від типу і стилю мовлення, виховання в учнів мовного чуття, естетичного смаку до краси слова, попередження і виправлення лексичних недоліків у мовленні учнів [155, с.250]”.

М. Львов у методиці словникової роботи виділяє чотири напрями: 1) збагачення словника (засвоєння нових слів, а також нових значень вже відомих слів); 2) уточнення словника, яке включає: наповнення змістом тих слів, котрі засвоєні учнями не зовсім точно; засвоєння лексичної сполучуваності слів; засвоєння багатозначності слів, їх контекстуального значення; засвоєння лексичної синоніміки та тих відтінків смислових значень слів, їх емоційного наповнення, котрі властиві окремим синонімам в синонімічній групі; 3) активізація словника – перенесення якомога більшої кількості слів із словника пасивного в словник активний; 4) уникнення, відхилення нелітературних слів, переведення їх з активного словника в пасивний [142].

У мовному компоненті Державного стандарту початкової загальної освіти визначено ряд вимог, які ставляться до рівня словникової підготовки молодших школярів. Серед них: уміння пояснювати пряме і переносне значення вживаних у мовленні слів, розпізнавати в текстах синоніми, антоніми та найуживаніші омоніми, уміти пояснити значення найуживаніших фразеологізмів, користуватися словниками, розуміти значення слів, що стосуються предметів побуту, народних звичаїв, уміти використовувати тематичні групи слів народознавчого змісту в мовленні.

Реалізація цих завдань значною мірою залежить від уміння учителя методично вірно проводити роботу над активізацією, уточненням та розширенням словника молодших школярів. Адже відомо, що серед джерел поповнення словника дітей (мова батьків та однолітків, мова літературних

творів, засоби масової інформації тощо) цілеспрямована робота вчителя є найнадійнішою.

Проблему збагачення мовлення учнів досліджували у своїх працях Ф. Бусласв, В. Добромислов, І. Срезневський, К. Ушинський, О. Біляєв, М. Баранов, М. Львов, М. Пентиліук, Л. Симоненкова, Л. Кутенко та ін.

На думку М. Баранова, під збагаченням словника учнів слід розуміти “такий процес, що проходить під методичним діянням з боку вчителя, внаслідок якого цілеспрямовано поширюється словниковий запас учнів і розвивається виразність та образність їхнього мовлення (засвоюються значення нових слів, фразеологічних зворотів, уточнюється лексичне єднання відомих слів) [3]”. Під збагаченням словника учнів М. Львов розуміє одне із головних завдань навчання мови, умову мовленнєвого розвитку та засвоєння мовних знань та умінь [143, с.92]”.

У сучасній лінгводидактиці визначено основні завдання збагачення словникового запасу. З-поміж них: поступове кількісне поповнення індивідуального словника, уточнення лексичного значення та сфери використання відомих слів, ознайомлення з новими лексичними значеннями наявних у словнику учнів багатозначних слів, використання паралельних лексичних і граматичних форм як засобу збагачення, увиразнення та урізноманітнення мовлення, вилучення з активного словникового запасу позалітературних елементів, суржику, засвоєння власне української лексики, розвитку мовного чуття, естетики слова, виховання потреби активного використання національних етикетних формул [155]”.

Як зауважує Т. Потоцька, збагачення словника полягає не стільки в його кількісному поповненні, скільки в якісному вдосконаленні, а саме в усвідомленні значення кожного слова і засвоєнні сфери вжитку лексичних засобів рідної мови. Недостатня увага на уроках рідної мови до семантики слова стримує розвиток лексичного запасу молодших школярів, їхнього мислення й мовлення. Піклування педагога про кількісне зростання словника

часто призводить до того, що в дитяче мовлення потрапляють “пусті” слова, не пов’язані з об’єктивною реальністю [184].

У навчанні дітей лексики М. Пентилюк пропонує враховувати основні закономірності процесу засвоєння мовлення. За визначенням ученої, закономірність-це об’єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв’язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності. До закономірностей навчання і засвоєння рідної мови автор відносить наступні: постійну увагу до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норму літературної мови; оцінку виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджаючий розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики і словникового складу мови [155, с.31].

Окремі аспекти збагачення мовлення учнів народознавчими словами здавна цікавили вчених, методистів, передових вчителів. Так, ефективні шляхи збагачення мовлення учнів пропонували учені-психологи: І. Синиця, Г. Костюк, Л. Виготський, М. Жинкін, Д. Ельконін, Л. Айдарова та ін.; педагоги: Я. Коменський, К. Ушинський, Ф. Буслаєв, І. Срезневський, С. Чавдаров, В. Сухомлинський, М. Стельмахович; лінгводидакти: А. Богуш, Т. Донченко, С. Карамана, В. Кононенко, М. Пентилюк, О. Семенов та ін.

На думку вчених (М. Пентилюк, О. Семенов, Р. Дружененко), етнокультурознавчий (народознавчий, українознавчий) аспект вивчення мови полягає у тому, що саме рідна мова є засобом пізнання самого себе як представника української нації, свого народу, його історії, культури; передбачає “...навчання рідної мови на основі народної педагогіки і дидактики”, “...тісний її зв’язок з національною і загальнолюдською культурою”, адже знання мови забезпечують доступ до джерел української і світової культури [155, с.26]; “відображає національну специфіку світобачення і світосприйняття українців, визначає типові особливості українського побуту, національних традицій, звичаїв, зокрема родинних, і

найбільш повно виражається в лексико-семантичній системі”, “дає змогу не лише навчати мови, розвивати мислення школярів, а й формувати образно-емоційну пам’ять [230, с.93]”; полягає в “осмисленні мови як етнічного явища, вивчення її у взаємозв’язку з оволодінням культурними цінностями”, “зумовлює опору на етнопедагогіку, що забезпечує розвиток школяра в кращих традиціях українського етносу на основі народнопедагогічних принципів, методів, засобів навчання [73, с.4]”.

“Лінгвокраїнознавчий аспект” М. Львов визначає як широке ознайомлення учнів з культурою народу – носія мови, яка вивчається; з особливостями побуту, способу життя, історією, традиціями, природою країни [143].

Виховання та навчання дітей слід проводити на основі народознавства. Це пов’язано передусім з тим, що з перших років життя встановлюється інтимний, глибинний зв’язок між дитиною і тим, що її оточує (колискова, казка, рідна домівка, материнська мова), все те, що пізніше стане для неї рідним, необхідним, дорогим. Якщо в процесі соціалізації цей глибинний зв’язок відсутній, то, на думку В. Лісового, це “утруднює можливість подальшого входження у світ етнокультури або породить зденационалізованих людей, які переважно не вживаються ні в яку етнокультуру [230, с.152]”.

На томість І. Гончарова та Л. Полохова, вважають для того, щоб навчити учнів висловлюватися в усіх доступних для них формах, типах і стилях рідного мовлення, необхідно вести систематичну роботу на кожному уроці. Перший напрям стосується формування й удосконалення звуковимови, засвоєння найважливіших норм української орфоєпії; другий-передбачає роботу зі збагачення, уточнення та активізації словникового запасу; третій-спрямований на розвиток уміння правильно ввести засвоєне слово у словосполучення, речення, зв’язне висловлювання. Учені визначають основні джерела збагачення словника. До них відносять: спостереження за

навколишнім середовищем, спілкування з іншими людьми, слухання й читання, вивчення мовних явищ, аналіз художніх творів тощо [52, с.8].

На думку М. Пентилюк, виховання та навчання необхідно здійснювати рідною мовою, що забезпечує формування національних особистостей в атмосфері родини, у сфері культури рідного народу, в природному для них середовищі, яке виражає національний дух народу, його світосприймання. Це сприятиме психічному та фізичному розвитку дитини. “Що більше людина знає понять, виражених рідними словами, то вона розумніша, розвиненіша”. Під впливом почутого або прочитаного слова людина виражає позитивні чи негативні емоції. Тому при розгляді слова учні виявляють в ньому, крім значення, й певну оцінку – позитивну чи негативну. Тому “дуже важливо пробудити в дитині цінителя образного слова, вдумливого й захопленого читача творів фольклору і художньої літератури [155, с.17]”.

Рідною вважається мова своєї нації, мова предків, що пов'язує людину з її народом, з попередніми поколіннями, їхнім духовним надбанням. Рідною мовою для українського народу повинна стати тільки українська, адже вона є рідною для кожного, хто вважає себе приналежним до української нації. Спілкування рідною мовою – це не тільки життєва необхідність, а й право, святий обов'язок кожного українця. Не випадково існує думка, що словниковий склад національної мови – це “енциклопедія життя нації [155, с.16]”.

Ф. Бацевич, даючи визначення поняттю “рідна мова”, виокремлює його категоріальні ознаки. На думку вченого, варто розрізняти такі категорії як “рідна мова”, “материнська мова”, “перша мова”, “національна мова”, а також “нерідна мова”, “іноземна мова”, “впроваджувальна мова”, “друга мова”, “базова мова”. *Материнська мова* – засвоєна дитиною з моменту її народження мова, якою вона спілкується в сім'ї, передовсім з матір'ю. *Перша мова* – засвоєна з дитинства мова (“колискова пісня”). *Етнічна (національна) мова* – мова нації як соціально-історичної спільноти людей або мова нації, котра разом з іншими ознаками (спільність території, культури, економічного

життя) характеризує конкретну націю. *Нерідною мовою* автор називає лінгвістичне поняття у методиці викладання мови, етнолінгвістиці, соціолінгвістиці, лінгвокультурології, теорії міжкультурної комунікації; родове поняття стосовно мови міжнаціонального спілкування, якщо вона не є рідною для етносу та/або окремої людини, чужої мови стосовно рідної мови. Наближеним, однак не тотожним, до поняття “нерідна мова” є поняття “*іноземна мова*”. Іноземна мова є мовою іншої національної лінгвокультурної спільноти, до якої не належить мовець. *Впроваджувальна мова* – мова, якою через тиск почав спілкуватися мовець. *Друга мова* – мова, якою людина оволодіває свідомо в старшому віці в ситуаціях спеціального навчання. *Базовою мовою* називають сукупність вербальних засобів, за допомогою яких людина усвідомлює і пізнає світ і себе у ньому. Що стосується визначення “*рідної мови*”, то тут Ф. Бацевич використовує цитату Й. Вайсгербера: “Рідна мова є екзистенційним і об’єктивним явищем для кожного етносу і людини, а не виключно індивідуально-психічним, яке ґрунтується лише на суб’єктивному виборі людини, її смаках і уподобаннях [5, с.42-46]”.

Народознавчий аспект вивчення мови полягає у тому, що саме рідна мова є засобом пізнання самого себе як представника української нації, свого народу, його історії, культури; передбачає навчання рідної мови на основі народної педагогіки і дидактики, відображає національну специфіку світобачення і світосприйняття українців, визначає типові особливості українського побуту, національних традицій, звичаїв, зокрема родинних, і найбільш повно виражається в лексико-семантичній системі.

Процес навчання та виховання у початковій школі повинен набувати національного характеру, тобто ґрунтуватися на національних традиціях українського народу, його самобутності, відображати знання української історії, культури, звичаїв, обрядів, побутових особливостей життя. Формуючи національно мовну особистість, слід передавати поколінням соціальний досвід, національну ментальність народу, своєрідність його світогляду.

Народознавчий підхід до навчання рідної мови – це всебічне і глибоке вивчення учнями усього культурно-історичного розвитку і досвіду рідного народу, успадкування його духовних надбань і досягнень культури, формування в учнів як громадян України трудової, моральної, розумової, естетичної, правової, екологічної культури.

Рідна мова стає зрозумілішою і швидше засвоюється дітьми через використання усіх видів і жанрів народної творчості (казок, легенд, загадок, скоромовок, лічилок, прислів'їв та приказок тощо), адже відомо, що узагальнений досвід життя народу найяскравіше відображається у фольклорі.

До народно дидактичних засобів Р. Дружененко відносить національно-культурні тексти, що використовуються на уроках у вигляді дидактичного матеріалу міжпредметного характеру, зокрема, це твори фольклору, художньої літератури, а також тексти етнопедагогічного змісту розмовного, публіцистичного, наукового стилів. Вивчаючи лексичний шар рідної мови, діти повинні бачити в слові не просто домінанту певного предмета чи явища, а лінгвокультурний концепт, що є квантом лінгвістичних та культурологічних знань. Як вважає Р. Дружененко, народознавчі засади формування мовленнєвих умінь і навичок передбачають народознавчий компонент навчально-виховного процесу з опорою на: народну педагогіку як сукупність поглядів, ідей, норм, звичаїв, цінностей, ідеалів окремого етносу; народну дидактику, тобто систему принципів, методів, засобів навчання, що є прийнятою в етнічному середовищі; народну психологію, яка знаходить утілення в етнічній навчально-виховній системі [73, с.4].

На важливість і необхідність використання фольклорних творів у роботі з дітьми вказували В. Одоєвський, І. Срезневський, К. Ушинський, Є. Водозова, Є. Тихеева та інші.

На думку М. Стельмаховича, використання педагогічної мудрості нашого народу йде двома провідними шляхами: “через безпосереднє застосування засобів (фактичного матеріалу) з народної педагогіки та на основі проповідування й впровадження ідей етнопедагогіки [215, с.5]”. Під

народною педагогікою він розглядає “систему емпіричних педагогічних знань, засобів, принципів та вмінь, вироблених і застосованих народом у навчанні та вихованні підростаючих поколінь [215, с.5]”.

“Універсальність фольклорних творів є основою їх поліфункціонального використання. Вони виконують не тільки виховну, естетичну, а й дидактично-практичну функцію [140, с.141]”.

За переконаннями Ю. Ледняк, залучення фольклору у процес формування особистості обумовлене чинниками:

- 1) фольклор сприяє гармонійному розвитку почуттів, позаяк впливає на емоційно-чуттєву сферу, пропонуючи не логічні схеми поведінки, а психологічні моделі, втілені в художніх образах;
- 2) при використанні фольклору в педагогічному процесі реалізуються принципи природовідповідності та культуровідповідності, забезпечується вчасність й безперервність виховання, відбувається інтеграція родинного і громадського виховання;
- 3) вихованець активно залучається до реальної людської діяльності та спілкування;
- 4) через фольклор здійснюється глибоке засвоєння особистістю значної частини історико-культурних традицій і надбань народу, до якого вона належить;
- 5) фольклор як провідний компонент етнокультури, орієнтує дитину в оточуючому середовищі, транслює загальні життєві цінності, захищає від негативних впливів вербального й невербального характеру [127, с. 41-42].

За визначенням В. Лаппо, засобами етнокультури є “комплекс культурних цінностей етнічної спільноти, залучених в освітній процес з метою розв’язання педагогічних завдань [123, с.3]”. До засобів етнокультури, в яких яскраво відображено самобутність рідного краю, вчена відносить: фольклорні твори, твори художньої літератури, твори образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, звичаєву обрядовість. “Завдяки жанровому різноманіттю, символізму, художній образності, емоційній

насиченості в них виразно відображено й збережено етнічний колорит [123, с.10]”.

За словами Л. Мацько, за допомогою українознавчих слів та висловів, граматичних форм та конструкцій учні мають відчувати національну специфіку мови, мовну картину, витворену ментальністю українського народу [153, с.70] У зв'язку з цим методисти М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман, О. Горошкіна, З. Бакум [155, с.181] пропонують вчителю проводити вправи на розпізнавання в тексті етнолексем, тлумачення їхнього лексичного значення, правильного вживання слова залежно від умов і завдань спілкування, визначення смислового навантаження слів у тексті, використання у своєму мовленні нових слів та виразів, оцінювання свого та чужого мовлення. Слід пропонувати різностильові тексти, що допомагає прослідкувати функції слів, зміну смислового та стильового навантаження. Ефективним також є спостереження над функціонуванням у мові художніх творів, що вивчаються на уроках літератури, власне українських слів.

Національна специфіка мовних одиниць найповніше виявляється у текстах, тому навчання рідної мови на етнопедагогічних засадах передбачає добір національно-культурних текстів, які є мовленнєвими взірцями і допомагають в оволодінні національно орієнтованими мовними одиницями, формуванні мовленнєвих умінь і навичок, національного колориту мовлення учнів.

Опрацювання національно орієнтованого словесного масиву, своєю чергою, відкриває широкі можливості паралельного розгляду розвитку мови і народної культури, етнічного розвитку з урахуванням історичної долі нації в цілому та етнічних груп зокрема. Саме такий підхід до вивчення мови дає можливість ознайомлювати дітей з національною філософією, етикою, мораллю, які визначають національний характер, ментальність, основу якої становлять ідеї духовної досконалості, добра, честі, справедливості, милосердя.

Цей зв'язок мови і культури, на нашу думку, має бути врахований у шкільному навчанні української мови, передусім, у роботі з лексикою. Опрацювання національно орієнтованого словесного масиву відкриває широкі можливості паралельного розгляду розвитку мови і народної культури, етнічного розвитку з урахуванням історичної долі нації в цілому та етнічних груп зокрема. Саме такий підхід до вивчення мови дає можливість ознайомлювати дітей з національною філософією, етикою, мораллю, які визначають національний характер, ментальність, основу якої становлять ідеї духовної досконалості, добра, честі, справедливості, милосердя.

Словник дітей шестирічного віку достатньо багатий, але уміння вести діалог розвинене в них ще слабо, головним є інформаційний діалог. Це особливо чітко видно, коли в спілкуванні молодших школярів з'являється діалог дискусійного типу.

Початкова освіта, як зазначає А. Зимкульдінова, “становить змістову і процесуальну основу подальшого навчання і розвитку школярів, відіграє значну роль у формуванні в них повноцінної навчальної діяльності, невід'ємним компонентом якої є достатній рівень розвитку зв'язного мовлення, що виступає показником і умовою становлення соціально активної особистості. Якщо учень своєчасно і в певній мірі не засвоїть основні функції мовлення, то не зможе на практиці реалізувати і форми мовленнєвої діяльності, йому складно буде виконати завдання, які ставить перед ним школа, суспільство [88, с. 15]”.

Оскільки слова в мові існують не ізольовано одне від одного, а утворюють єдину лексичну систему, на думку А. Богуш, в організації лексичної роботи з дітьми потрібно орієнтуватися не на ізольоване презентування значення слова, а на включення його у словосполучення, речення, зв'язне висловлювання. У результаті такої роботи діти засвоюватимуть і самі слова, і системні зв'язки між ними [10, с.367].

На основі аналізу природи слова та його особливостей, засвоєння дітьми лексики, вчена виокремлює два важливих аспекти у лексичній роботі з

дітьми. Перший – пов'язаний із засвоєнням дитиною предметної співвіднесеності зі словом, що відбувається в процесі пізнавальної діяльності та реалізується у логіці предметних зв'язків і відношень. Другий аспект виявляється у засвоєнні слова як одиниці лексичної системи, його зв'язків з іншими лексичними одиницями. Особливе значення тут має ознайомлення дітей з багатозначними словами, образними словами й виразами, розкриттям їх семантики, тобто розвитком смислової сторони слова [10, с.368].

К.Т.Патриної було засвоєння дітьми значення слів, як головної умови поповнення їхнього активного словника. За К.Т.Патриною, діти насамперед засвоюють основні значення слова і правильно його пояснюють, а переносне значення пояснюють, виходячи з основного. Особливі труднощі, за словами автора, становлять для дітей розуміння фразеологічних зворотів, загадок, прислів'їв, народознавчої лексики. Основний шлях навчання дітей розуміння переносного значення це використання чуттєвого досвіду дітей і прийомів пояснення, зіставлення, тлумачення [169].

Вплив народних ігор на збагачення лексичного складу мови дітей старшого дошкільного віку вивчала Н.І.Луцан. У роботі визначено методичні прийоми збагачення словника дітей засобами народних ігор, а також можливості розвитку мовлення дітей шляхом використання текстів народних ігор. Автор розглядає українські народні ігри як засіб формування національної особистості дитини та як засіб залучення дітей до культурних скарбів українського народу. В дисертаційному дослідженні визначається, що розвиток дитячого мовлення залежить від певних педагогічних умов, серед яких найбільш важливими є: цілеспрямоване планування українських народних ігор упродовж року відповідно до мовних завдань; об'єднання ігор за тематичними принципами збагачення словника; створення емоційно насичених комунікативних ситуацій, що передують грі; комплекс розв'язання лексичної роботи та розвиток зв'язного мовлення в ході гри; використання засвоєних мовних знань і навичок у мовному спілкуванні. Крім того, автором було виявлено, що темпи збагачення дітей лексикою з текстів українських народних

ігор та їх кількісна характеристика залежать від рівня розуміння дітьми смислу слів, частоти ігор, характеру виконуваної ролі, використання засвоєної народознавчої лексики в інших видах діяльності [138].

Дослідження Н. Горбунової присвячене проблемі розвитку словника старших дошкільників в різних видах мовленнєвої діяльності (художньо-мовленнєва, навчально-мовленнєва, мовленнєво-ігрова), специфіка якої полягала в тому, що експериментальна робота чітко співвідносилася із етапами розвитку словника дітей (занурення, орієнтація, диференціація, активне вживання). Автором виявлено, що: 1) міцність запам'ятовування лексичного матеріалу залежить від раціонального поєднання системи вправ мовного та мовленнєвого характеру, їх максимальної насиченості матеріалом, що підлягає засвоєнню в межах тематичних груп; 2) збагачення й активізація словника у мовленні старших дошкільників визначається адекватною мотивацією щодо ситуації спілкування; 3) точність слововживання залежить від рівня розвитку самооцінки та взаємооцінки правильності вживання лексики іншими.

Водночас розвиток словника залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. Отже, інформація щодо кількісного складу словника дітей на різних вікових етапах у літературних джерелах не завжди збігається. Крім того, індивідуальні розбіжності в цьому віці дуже істотні. Однак важливим є не кількісне накопичення словника, а його якісний розвиток, адже усвідомлення дитиною значення слів позначається на загальному рівні її психічного розвитку, зокрема на інтелектуальному.

В. Дружененко, виходячи з психологічної характеристики дій учня (рецепції, репродукування і продукування) з обсягу висловлювання (рівень фрази / речення понадфразової єдності), що сприймає, репродукує або продукує учень; з якості навички, яку слід сформувати на цьому етапі, тобто характеру дій учнів із новим мовним матеріалом, виокремлює такі етапи формування лексичних умінь і навичок:

1. Орієнтовно-підготовчий, під час якого учні знайомляться з новим лексичним матеріалом, що подається в ситуації, коли школярі виконують певні мовленнєві (в окремих випадках – мовні) дії за зразком або пам'яткою.

2. Репродуктивний, під час якого має місце автоматизація дій учнів з новим мовним матеріалом і новими лексичними одиницями в аналогічних ситуаціях мовлення, головним чином, на рівні фрази / речення (в окремих випадках – слова або словосполучення), на понадфразовому рівні – діалогічної та монологічної єдності.

3. Продуктивний, коли має місце подальша автоматизація дій учнів із новим мовленнєвим матеріалом на рівні понадфразової єдності. Новий матеріал використовується разом з тим, що вивчався раніше, завдяки чому формується така якість навички, як стійкість, продовжується формування її автоматизованості та гнучкості. Здійснюється вдосконалення дій учнів з лексичними одиницями. Результат – ситуативне використання засвоєних лексичних одиниць під час висловлювання своїх думок в усній (говоріння) та письмовій (письмо) формах, а також контекстне розуміння лексичних одиниць під час читання та аудіювання [71].

За допомогою слова дитина може керувати своїм сприйняттям, уявленням, пам'яттю, діями. Таким чином, зі слова народжується не тільки подвійний світ, а й вольова дія. Завдяки лексемі дитина оволодіває соціальним досвідом, запозичуючи його від дорослих, використовуючи мовлення як джерело, провідник інформації.

Вивчення своєрідності опанування лексики дозволяє констатувати, що практичне засвоєння слова дитиною не обмежується називанням предмета, дії, якості. Його семантична (сміслова) структура значно складніша і це накладає певний відбиток на процес засвоєння справжньої значеннєвої структури слова.

Крім засвоєння прямого референтного або денотативного значення слова, для здійснення повноцінної мовленнєвої діяльності дитина має засвоювати ще й асоціативне значення слова, оскільки воно неминуче

впливає на прояв додаткових зв'язків-слів, близьких за конкретною ситуацією з минулим досвідом. Слово, вимовлене або почуте малюком, викликає низку образів і конотативно пов'язаних із ним слів (О. Виноградов [26].)

Як справедливо зауважує Л. Калмикова, оволодіння дитиною денотативною й конотативною функціями слів-позначенням предметів, дій, якостей, відношень - є першим етапом у її мовленнєво діяльнісному розвитку [98].

Слово допомагає дитині виокремити його суттєву ознаку; разом із аналізуючою й абстрагуючою функцією слово також узагальнює речі, відносить їх до певних категорій. Слово виступає для дитини “об’єктом” мислення, оскільки важливими функціями мислення є абстракція й узагальнення (Л. Калмикова) [97]. “Проте в дитини, яка росте й розвивається, слово виконує не тільки функцію знаряддя мислення, а й виступає засобом спілкування: передача будь-якої інформації потребує, щоб слова узагальнювали відомості про конкретні предмети, а не лише називали їх. Якщо вона, сприймаючи узагальнюючи слово, не має відповідного досвіду щодо розуміння узагальнюючого змісту цього слова, то не зможе передавати власну думку партнерам по спілкуванню, оскільки слова мають узагальнююче значення, що виступає умовою розуміння того, що дитина, називаючи предмет, здатна обмінюватися своїми думками з іншими дітьми... Таким чином, абстрагуючи ознаку й узагальнюючи предмет, кожний учень засвоює слово як знаряддя мислення та засіб спілкування [100, с. 171]”.

Як справедливо стверджує Л. Калмикова, слово дає змогу дитині автоматично й непомітно для неї аналізувати предмет, передаючи їй досвід поколінь, що склався щодо цього предмета в історії етносу й суспільства. Називаючи предмет, дитина аналізує його не на підставі конкретного власного досвіду, а передає систему суспільно сталих знань про функції цього предмета [96]. На думку дослідниці, слова, використані дитиною з урахуванням їх предметної віднесеності, а також з погляду їх значення,

стають для неї основою системи кодів, що забезпечують перехід людини, яка росте й розвивається, у новий вимір здатності позначати речі й оперувати ними не в чуттєвому, а “раціональному” плані, абстрагуючись, віддаляючись від конкретних речей [99]”.

Важливе значення в оволодінні дитиною побудовою фрази мають семантичні поля, що стоять за кожним словом, комплекси асоціативних значень, які мимоволі з'ясовуються в процесі сприйняття даного слова. Слова, що входять в обсяг певної семантичної групи, відзначаються більшою доступністю, ніж інші й саме це полегшує дітям їх вибір із багатьох інших слів (Л. Калмикова) [96].

Як наголошує М. Вашуленко, знання лексичного значення слова і вміння його визначати відіграють важливу роль у поповненні словникового запасу молодших школярів, у їхньому мовленнєвому розвитку. Адже зв'язне мовлення учнів має ґрунтуватися на їхньому словниковому запасі, на вмінні знаходити для вираження думки відповідні лексичні засоби та співвідносити їх зі сферою вживання, з орієнтацією на стильову особливість створюваного тексту. Тому, на думку дослідника, майбутніх спеціалістів початкової ланки освіти в процесі роботи над різними розділами методики викладання української мови, а особливо над методикою розвитку мовлення, необхідно навчити добирати завдання, які забезпечують тісний взаємозв'язок лексико-граматичних знань та розвитку мовленнєвих умінь і навичок учнів [21].

Формування лексичного складу мовлення передбачає дотримання основних завдань, поетапного змісту, методів, прийомів роботи, закономірностей засвоєння словника.

Л. Федоренко визначено закономірності формування мовної діяльності в онтогенезі. Перша закономірність полягає в тому, що мовлення формується при здатності чітко артикулювати звуки, вимовляти їх, розуміти і сприймати слухові відчуття; друга засвоюється за умови, якщо набувається здібність (властивість) розуміти лексичні й граматико-семантичні значення мовних одиниць. Третя закономірність-оцінювання виразності мовлення-залежить

від розвитку в дитини чутливості та сприйнятливості до засобів виразності мовлення оточуючих. Дитина ефективно засвоює мовлення, коли відчуває виразні відтінки лексичних, граматичних, фонетичних мовних значень, а також значень у зв'язному мовленні. Це закономірність вираження експресії та емоцій; мова має всі засоби відображення емоцій. У фонетиці-це інтонація, в лексиці-синонімія, перенос значення; у граматиці-особливі префікси та суфікси; в синтаксисі-стилістичні фігури. Засвоюючи лексичні та граматичні значення, діти розуміють, як моделюється (відображається) за допомогою мови зовнішній світ, а, засвоюючи засоби виразності мовлення, вони відчувають, як за допомогою мови розкривається внутрішній світ людини-її почуття, настрої, прагнення. Четверта закономірність пов'язана з формуванням у дитини "чуття мови". Мова функціонує як засіб комунікації у формі мовлення. Мовна система має певні орфоепічні, фонетико-фонологічні, словозмінні, словотвірні, морфологічні, орфографічно-пунктуаційні, експресивно-стилістичні, граматично-синтаксичні та інші норми. Саме тому, мовленнєва підготовка буде ефективною, якщо дитина набуде здатності запам'ятовувати традицію сполучення мовних одиниць у єдиному мовленнєвому потоці, дискурсі, тексті. Це означає засвоєння норми цілісного мовлення, розвиток "мовного чуття" індивіда, набуття мовленнєвої компетенції. П'ята закономірність полягає у зумовленості писемного мовлення дитини успішним розвитком усного. Сутність п'ятої закономірності полягає в тому, що темпи збагачення мовлення зростають по мірі вдосконалення мовленнєвотворчої системи дитини. Означена закономірність ґрунтується перш за все на досвіді навчання мови, оскільки засвоєння мови визначає загальні вміння дитини. Ця закономірність базується на засвоєнні логіки, семіотики, лексики, граматики, умінні пов'язувати явища наук з навколишньою дійсністю, з предметами конкретними й абстрактними (Л. Федоренко) [241].

Проблема збагачення словникового запасу учнів початкової школи досліджувалася досить широко українськими вченими такими, як

Н. Лазаренко [121], Л. Лук'яник [136], Г. Максимчук, [147] К. Пономарьова [180], та ін.

Дослідження К. Пономарьової присвячене проблемі функціонального підходу до вивчення лексики в початковому курсі української мови (на прикладі синонімів). У роботі обґрунтовано наукові засади укладання навчального словника синонімів для учнів початкових класів; підібрано синонімічні ряди виучуваних частин мови, доступні для розуміння і засвоєння молодшими школярами та найбільш частотні щодо вживання в їхньому мовленні; розроблено й експериментально перевірено систему вправ з синонімами для учнів.

Предметом дослідження Н. Лазаренко було формування у молодших школярів поняття про слово у взаємозв'язку його лексичних та граматичних значень. Ученою розроблено та експериментально апробовано систему вправ, що сприяють збагаченню й активізації словникового запасу молодших школярів, їх загальному мовленнєвому розвитку [121].

Предметом дослідження Л. Лук'яник було формування лінгвоукраїнознавчої компетенції молодших школярів західного регіону. Вчена визначає шляхи формування лінгвоукраїнознавчої компетенції: розвиток умінь і навичок творчого володіння усним і писемним мовленням у різноманітних ситуаціях спілкування та сферах комунікації; практичне застосування знань з рідної (української мови); використання знань з української мови як засобу підвищення загальноосвітнього рівня учнів.

Л. Лук'яник наголошує на тому, що оволодіння дитиною словом відбувається в процесі діяльності та проходить декілька етапів: узагальнення мовних закономірностей, перенесення їх у план свідомого вжитку, узагальненого свідомого користування мовою, формування лінгвістичного ставлення до слова, яке характеризується як розуміння зв'язку, існуючим між граматичною формою й системою повідомлень, що нею передаються [136].

Досліджуючи збагачення словникового запасу молодших школярів етнокультурознавчою лексикою, Г. Максимчук виокремлює такі етапи та

прийоми у роботі над ефективним їх засвоєнням: 1) сприймання нового слова (прийоми роботи: знаходження невідомого слова в тексті, ребусі, кросворді; дидактичні ігри; розгадування загадок; знаходження невідомих слів у приказках, прислів'ях, повідомлення слова вчителем); 2) усвідомлення лексичного значення слів (прийоми: етимологічна довідка; звуко-буквенний аналіз слова; вимова; показ предмета, позначуваного цим словом чи малюнка; пояснення, розповідь, бесіда; запис слова, позначення наголосу); 3) запам'ятовування лексичного значення слів (прийоми: повторення слів хором, поодиночі; вивчення віршів, скоромовок, прислів'їв з цими словами; складання опису предмета, позначуваного словом; складання речень, словосполучень; малювання предметів, позначуваних словами, що вивчались. Запам'ятовування лексики найефективніше досягалось у процесі мовленнєвої діяльності); 4) відтворення засвоєних слів в усному чи писемному мовленні (прийоми: пригадати слово; вимовити його; включити у сполучення на основі смислової узгодженості й відповідно до граматичних норм; включити словосполучення в речення, текст) [146].

Розглянуті дослідження розкривають зміст та основні завдання збагачення словникового запасу учнів як одного із напрямів словникової роботи початкової школи. Серед цих завдань: поступове кількісне поповнення індивідуального словника; уточнення лексичного значення та сфери використання відомих слів; ознайомлення з новими лексичними значеннями наявних у словнику учнів багатозначних слів; використання паралельних лексичних і граматичних форм як засобу увиразнення та урізноманітнення мовлення; розвитку мовного чуття та естетики слова. Проте серед дисертаційних досліджень, на жаль, немає таких, які б розкривали методичні питання збагачення учнів народознавчою лексикою.

Отже, одним із головних завдань мовленнєвого розвитку дитини шестирічного віку є збагачення її словникового запасу. Формування дитячого словника – це тривалий, складний процес кількісного накопичення слів, засвоєння соціально закріплених значень та вміння доречно використовувати

їх у конкретних умовах спілкування. Під час роботи над словом діти не тільки засвоюють його лексичне та граматичне значення, а й вчаться складати зв'язні висловлювання. Водночас у дітей необхідно формувати вміння свідомо обирати зі словникового запасу ті мовні засоби, які найточніше відобразатимуть задум мовця і робитимуть висловлювання не лише граматично правильним, а й виразним. Бідність лексичного багажу гальмує й ускладнює процес повноцінного спілкування, духовного й розумового, емоційно-чуттєвого розвитку дитини. Навпаки, багатство словника є ознакою добре розвиненого мовлення і показником високого рівня інтелектуального розвитку.

Про збагачення словника дошкільників писали Н. Кудикіна, В. Гербова, А. Іваненко, В. Коник, Г. Бавикіна, М. Коніна, Ю. Ляховська, І. Непомняща, Н. Кирста, Н. Луцан, А. Богущ, К. Струніна, Ю. Руденко та ін.; активізацію та розширення словникового запасу молодших школярів досліджували Л. Бобова, Л. Лук'яник, Г. Максимчук, К. Пономарьова, Л. Попова, Т. Потоцька, Н. Чепелюк та ін.; особливості збагачення мовлення учнів середньої школи вивчали З. Гирич, Н. Голуб, Л. Кожуховська, Т. Коршун, Т. Лановик, Т. Левченко, В. Тихоша, Г. Ткачук та ін.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА ШЕСТИРІЧНИХ УЧНІВ НАРОДОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ

2.1. Стан підготовки майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів в сучасній педагогічній практиці вищої школи

Експериментальна робота проводилась у декілька етапів. Перший етап охоплював пошуково-розвідувальний та констатувальний етапи експерименту.

На пошуково-розвідувальному етапі передбачалося:

- проаналізувати освітньо-кваліфікаційну характеристику (ОКХ) та освітньо-професійну програму (ОПП) випускників (ОКР “Бакалавр”) напряму підготовки “Початкова освіта” з метою з’ясувати, які народознавчі знання, уміння та навички передбачені цими документами для оволодіння студентами;
- здійснити аналіз робочих навчальних програм навчальних дисциплін для спеціальностей напряму підготовки “Початкова освіта”;
- проаналізувати зміст Держстандарту початкової загальної освіти та програми для початкової школи з метою з’ясувати, чи передбачено у цих документах засвоєння народознавчої лексики учнями початкової школи;
- провести анкетування серед студентів з метою з’ясувати рівень їхньої підготовки до роботи над народознавчою лексикою в початковій школі.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) та освітньо-професійна програма (ОПП) випускників (ОКР “Бакалавр”) напряму підготовки “Початкова освіта” є державними нормативними документами, у яких

узагальнюється зміст освіти, тобто відображаються цілі освітньої та професійної підготовки, визначається місце фахівця у структурі господарства держави і вимоги до його компетентності, інших соціально важливих властивостей та якостей. Ці стандарти є складовими системи стандартів вищої освіти, у якій узагальнюються вимоги з боку держави, світового співтовариства та випускників до змісту освіти і навчання.

З-поміж освітньо-кваліфікаційних вимог до випускників-бакалаврів виділяють наступні: “Для бакалавра мають бути притаманні такі особисті якості: громадянська і моральна зрілість, висока національна свідомість і патріотизм; досконале володіння державною мовою, неухильне дотримання українського мовного етикету, народних чеснот і норм християнської моралі”.

Серед виробничих функцій, типових задач діяльності та вміння, якими повинен володіти бакалавр початкового навчання, визначено і такі, що передбачають оволодіння лексичним, народознавчим та лінгводидактичним матеріалом. Проілюструємо прикладами.

Виробнича функція “Освітня”, типова задача “Збагачення активного словника учнів лексикою різних тематичних і стилістичних груп та фразеологізмами” (шифр – ПФ.С.08): “Враховуючи лінгводидактичні основи формування українського стилю мислення особистості молодшого школяра з метою збагачення словникового запасу учнів та успішного використання ними лексики різних тематичних груп для побудови словосполучень і речень, уміти організувати роботу школярів, спрямовану на оволодіння прийомами розкриття лексичного значення слів. На основі знань лексикології з метою розвитку образного мовлення учнів уміти пояснювати дітям молодшого шкільного віку відтінки слів-синонімів, значення експресивно-зabarвленої лексики, антонімічних пар, метафоричних висловів при створенні художнього образу на уроках мови, читання та розвитку зв’язного мовлення [44]”.

“На основі знань з граматики та лексикології з метою практичного закріплення якісного та кількісного словникового запасу учнів молодшого шкільного віку уміти добирати матеріал для словниково-стилістичних,

словниково-логічних та словниково-граматичних вправ, а також розробляти сценарії дидактичних ігор [44]”.

Виробнича функція “Соціально-виховна”, типова задача “Планування соціально-виховних впливів на особистість молодшого школяра” (шифр – ПФ.Д.62): “Використовуючи на уроках та в позакласній роботі духовні надбання народу, усну народну творчість, культурно-історичні, національні традиції української етнографії, враховуючи індивідуальні особливості учнів, вміти виховувати національну свідомість та гордість за причетність до своєї нації, держави, усвідомлення її краси і багатства, повагу до культури свого народу, традицій, обрядів, свят. З метою формування етнічної самосвідомості учнів, а також патріотичних почуттів, розуміння своєї причетності до українського народу за допомогою українського мовленнєвого етикету, національних рухливих ігор, декоративно-прикладного мистецтва вміти створювати умови для поєднання морального, фізичного і соціального розвитку учнів [44]”.

“З метою формування досвіду особистісного ставлення до системи цінностей українського суспільства, зокрема етнічних, загальнонаціональних, загальнолюдських, шляхом створення передумов для усвідомленого сприйняття та засвоєння соціальних норм, традицій українського народу, культурних і статево-рольових стандартів поведінки вміти забезпечувати почуттєве сприймання, організацію активного спілкування дітей із соціальним і природним оточенням, накопичення досвіду ціннісного ставлення до навколишнього середовища [44]”.

Аналіз освітньо-професійної програми (ОПП) надав можливість проаналізувати нормативний зміст навчання, вимоги до цього змісту, обсягу і рівня освітньої та професійної підготовки фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня спеціальності “Початкова освіта”. Так, основною метою ознайомлення студентів із курсом “Сучасна українська літературна мова” є “дати глибокі системні знання фонетичної, лексичної, граматичної структури української мови та виробити практичні навички лінгвістичного

аналізу тексту і забезпечити студентам досконале володіння усним і писемним літературним мовленням”. Метою курсу “Методика навчання української мови” є “підготувати студентів до навчання школярів рідної мови в 1-4 класах загальноосвітньої школи за умов реформування сучасної освітньої системи, реалізації Концепції мовної освіти в Україні; розвивати в студентів пізнавальні інтереси, прагнення до вдосконалення своєї професійної підготовки, уміння працювати з науковою та навчально-методичною літературою [44]”.

Наступне завдання пошуково-розвідувального етапу полягало в аналізі робочих навчальних програм навчальних дисциплін для спеціальностей напряду підготовки “Початкова освіта”. Метою такого аналізу було виокремити теми, які пропонуються для вивчення студентам і які передбачають ознайомлення майбутніх учителів початкових класів із народознавчою лексикою. З-поміж навчальних дисциплін ми обрали: методику викладання української мови у початковій школі, сучасну українську мову, методику навчання освітньої галузі “Природознавство”, методику трудового навчання, образотворче мистецтво з методикою викладання.

На жаль, жодна із перерахованих дисциплін не включає тем лекційного чи практичного матеріалу, який би безпосередньо ознайомлював студентів із народознавством та народознавчою лексикою. Здійснений аналіз дав можливість виокремити теми, які можуть тільки, на нашу думку, передбачати вивчення такої лексики (додаток А).

Наступним завданням пошуково-розвідувального етапу передбачалось проаналізувати Держстандарт початкової загальної освіти та програму для початкової школи.

Зміст освітньої галузі “Мова і література” Державного стандарту початкової освіти Державний стандарт початкової освіти представлено трьома змістовими лініями: мовленнєва, мовна та соціокультурна. Знання, уміння та навички, що стосуються народознавства та народознавчої лексики

зокрема, подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Аналіз змістового наповнення Державного стандарту початкової загальної освіти

Освітня галузь “Мова і література”		
Змістові лінії	Зміст початкової загальної освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1) Мовленнєва	-	-
2) Мовна	-	-
3) Соціокультурна	Тематичні групи слів, що називають державу, її столицю, державну символіку, реалії життя народу.	знати і вміти записувати назву держави та її столиці; знати державні символи України; розуміти і пояснювати значення слів – назв предметів побуту, народних звичаїв; використовувати тематичні групи слів народознавчого змісту в мовленні;
	Особливості національного мовленнєвого етикету. Правила мовленнєвої поведінки під час спілкування	знати формули національного мовленнєвого етикету і використовувати їх під час спілкування; дотримуватися правил етикету під час спілкування з представниками різних вікових груп і статусів
4). Діяльнісна	-	-

Вирішення цих завдань відбувається під час вивчення таких тем: “Національні символи України – верба, калина, вишитий рушник та ін.”; “Народні і релігійні свята, обрядові дійства під час цих свят”; “Читання в особах уривків з українських народних казок, визначення позитивних і негативних персонажів”; “Відтворення діалогічного мовлення персонажів”; “Відгадування і вивчення загадок”; “Вивчення закличок, лічилок, мирилок, дитячих пісень, колядок, щедрівок, ознайомлення з особливостями їх уживання”.

За вимогами програми на уроках української мови учні 3-го класу повинні: мати уявлення про національні символи (верба, калина, вишитий рушник, вишиванка, писанка та ін.); виразно читати, розповідати і брати участь в інсценуванні українських народних казок; визначати позитивних і негативних персонажів, головну думку казки; відгадувати доступні загадки, знати напам'ять окремі з них; робити спроби самостійно складати найпростіші загадки про конкретні предмети, називаючи їх ознаки; знати напам'ять дитячі пісні, колискові, колядки, щедрівки, посівалки і використовувати їх під час дозвілля, ігор, свят; знати і пояснювати найпоширеніші народні прикмети; пояснювати значення найпрозоріших народних приказок, використовувати їх у власному мовленні.

Ці завдання реалізуються під час вивчення таких тем: “Читання й інсценування уривків із українських народних казок”, “Визначення позитивних і негативних персонажів, головної думки казки; відгадування, вивчення і складання загадок”; “Вивчення дитячих пісень, колискових, колядок, щедрівок, посівалок, ознайомлення з особливостями їх уживання”; “Ознайомлення з народними прикметами; читання й аналіз доступних народних приказок”.

У 4 класі згідно з вимогами програми учень повинен : знати про найпоширеніші народні звичаї і традиції (зустрічати гостей із хлібом-сіллю, дарувати вишитий рушник тощо); розповідає про українські обереги (вишиванка, вишитий рушник, підкова, часник, пучечки зілля тощо); читає і

розповідає українські народні казки; дає характеристику персонажам, визначає головну думку казки, пояснює її повчальний характер; відгадує загадки, знає напам'ять окремі з них; самостійно складає найпростіші загадки про конкретні предмети, явища, називаючи їх ознаки; знає напам'ять веснянки, колискові, колядки, щедрівки, посівалки і використовує їх під час дозвілля, ігор, обрядів; знає, пояснює і перевіряє народні прикмети; пояснює значення народних приказок і доступних прислів'їв, використовує їх у власному мовленні.

Вирішення цих завдань відбувається під час вивчення таких тем: “Українські народні звичаї, традиції, обереги”; “Читання і переказування уривків з українських народних казок, характеристика персонажів, визначення головної думки казки”; “Відгадування, вивчення і складання загадок”; “Вивчення веснянок, колискових, колядок, щедрівок, посівалок, ознайомлення з особливостями їх використання”; “Вивчення народних прикмет”; “Читання й аналіз доступних народних приказок і прислів'їв”.

Як бачимо, відповідно до соціокультурної змістової лінії на уроках української мови передбачається робота над тематичними групами слів, що позначають символіку та реалії життя народу, а також передбачається значна робота вчителя з учнями над фольклорними творами великої та малої форм, де головне місце посідає народознавча лексика.

Курс “Літературне читання” як і курс української мови, передбачає роботу над засвоєнням матеріалу народознавчого змісту. Так, за період навчання в початковій школі на уроках літературного читання учні ознайомлюються з народознавчою лексикою під час опрацювання фольклорних творів малої групи: *народних дитячих пісень, ігор, лічилок, загадок, скоромовок, прислів'їв, приказок; народних усмішок, чарівних казок, легенд, народних пісень, міфів.*

Засвоєння лексики народознавчого змісту відбувається і під час вивчення курсу “Музичне мистецтво”. Так, уже в 1 класі учні мають засвоїти назви українських народних інструментів: *бандура, сопілка, бубон,*

особливості їх звучання, розмаїття українських народних пісень (*колискові, щедрівки*), народних танців (*гопак, козачок, аркан*). У 2 і 3 класах учні розширюють свої знання у цьому руслі. У 4 класі програмою передбачена тема на 16 годин “Музика мого народу”, після опрацювання якої, в учнів мають бути сформовані уявлення про джерела і традиції української народної музичної творчості; своєрідність музичного надбання українського народу; колискову пісню; дитячий фольклор (*дражнилки, лічилки, забавлянки*); календарно-обрядові пісні: жниварські пісні (*зажинкові, власне жниварські, обжинкові*), колядки і щедрівки, їхні особливості; жартівливі й жартівливо-танцювальні пісні, коломийки; троїсті музики; історичні пісні, українська народна дума; ліричні пісні.

Курс “Образотворче мистецтво” знайомить учнів з низкою народознавчої лексики. У 2 класі учні отримують знання про народну іграшку; традиції писанкарства, колірну гаму, символіку писанок різних регіонів України. Учні 3-го класу набувають знань про види декоративно-прикладного мистецтва (*художня кераміка, вишивка, ткацтво, художня обробка металу та дерева, художній розпис, писанкарство*); основні види гончарного посуду (*гличик, куманець, горщик, миска*). У 4 класі учні знайомляться з *глиняною іграшкою та петриківським розписом*.

Курс “Мистецтво” передбачає формування в учнів уявлення про українські народні свята, обряди, мистецькі традиції (Свято врожаю, день Святого Миколая, Різдво, Стрітєння, Масляна, Великдень тощо).

Зміст навчального предмета “Трудове навчання” теж містить народознавчий матеріал. У 2 класі учні отримують як теоретичні знання, так і практичні навички про витинанку як вид народних ремесел України. Також під час екскурсій до майстерні із традиційними народними ремеслами, на підприємство (до майстерні) з обробки глини, тканини ознайомлюються з традиційними народними ремеслами в Україні. У 3 класі учні здобувають як теоретичні знання, так і практичні навички про писанку як один із символів України, декорування писанок. У 4 класі школярі отримують уявлення про

особливості сюжетних витинанок різних регіонів України, про українські народні іграшки та вишивання.

Таким чином, проаналізувавши програму початкової загальної освіти (Додаток Б), можна зробити висновок, що народознавчий матеріал та й безпосередньо народознавча лексика широко використовуються при вивченні майже усіх навчальних предметів, що підтверджує актуальність та важливість дослідження.

Наступним етапом пошуково-розвідувального етапу експерименту було анкетування студентів, мета якого – з'ясувати стан підготовки до роботи над народознавчою лексикою у початковій школі.

Запропоновані студентами питання, подані у додатку В.

Проаналізуємо одержані результати.

Першим запитанням анкети передбачалося розкрити студентам зміст поняття “народознавство”. Отримані відповіді засвідчили, що 65% студентів ототожнюють поняття: “народознавство”, “українознавство”, “етнокультурознавство”, здебільшого розкриваючи зміст поняття як “науку про традиції, культуру, побут українського народу”, “вчення про український народ”, “вчення про культуру українського народу”, “знання з історії української культури про обереги, символи, традиції і звичаї українського народу, національні народні свята”. 35% респондентів все ж таки обґрунтовують суть поняття, відносячи українознавство до знань про Україну, її історію, культуру, мову, суверенітет; та народознавство – до знань, що стосуються різних народів, які населяють Україну. З-поміж визначень студентів цієї групи переважають такі: “наука про конкретний народ, особливості його побуту, національний характер, світогляд, історико-культурний досвід, родовід, спосіб життя і виховання, рідний край”, “вчення про народ, його мову, культуру, побут, історію та традиції”.

Щодо наступного запитання: “Що Ви розумієте під народознавчою лексикою?” майбутні вчителі відповіли так: “діалектизми” (25%), “слова, які поширені тільки на певній території” (21%), “лексика народу, пов’язана з

культурними його традиціями” (11%), “старовинні слова української мови, які трапляються у фразеологізмах” (4%), “лексика окремого народу” (8%), “слова певної мови, які відображають культуру, побут та звичаї народу” (9%), “слова, які відображають звичаї та традиції народу” (8%), “слова народного вжитку” (3%), “стародавні слова, які вживалися на певній території в певний період” (2%), “слова давнього походження” (4%), “слова, які не є літературними і відображають історичне минуле народу” (5%).

З відповідей на третє запитання: “Чим відрізняється народознавча лексика від етнокультурознавчої?” – з’ясувалося, що тільки 35% студентів змогли розмежувати ці поняття. Решта студентів – 65% студентів вважають, що це один і той самий вид лексики. З-поміж обґрунтувань студентів цієї групи переважали відповіді: “обидві лексики відображають культуру, традиції, історію народу”, “це синоніми одного виду лексики”, “поняття: “етнокультурознавча лексика”, “народознавча лексика”, “власне українська лексика”, “лексика української мови” - це одне і теж”.

До четвертого запитання анкети: “У яких навчальних предметах використовувалася народознавча лексика?” студентам було запропоновано два варіанти відповідей: нашу увагу не акцентували на цьому, не пам’ятаю. Як з’ясувалось у результаті анкетування, 70% студентів вказали перший варіант відповіді.

На п’яте запитання анкети “Які українські християнські свята Вам відомі?” було отримано такі результати: 48% респондентам відомі майже всі українські християнські свята, 24 % студентів знають приблизно половину свят і 28% студентів назвали лише найбільші християнські свята: Різдво, Великдень, Покрову, Водохреща та Івана Купала.

Даючи відповідь на шосте питання анкети “Чи готові Ви до роботи щодо збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою? ”, студенти мали змогу обрати один із варіантів відповідей: готові, не зовсім, не готові, не знаю. Результати відповідей засвідчили, що тільки 5% студентів готові до такої роботи; 18% опитаних виявились не зовсім готовими, 55%

студентів не готові до такої роботи взагалі; для 22 % респондентів такий вид роботи невідомий, тому вони не знають, чи змогли б над цим працювати.

На сьоме запитання “Чи використовували Ви під час практики в школі народознавчу лексику? Якщо так, то на яких уроках?” студенти відповіли: “так” (35%), “інколи” (33%), “ні” (32%). Що стосується навчальних предметів, то студенти використовували народознавчу лексику “під час вивчення рідної мови (58%)”, “під час читання” (35%), “під час засвоєння навчального курсу “Я і Україна”” (11%), “у процесі ознайомлення з християнською етикою (7%), “на уроках музики” (2%), “на уроках образотворчого мистецтва” (4%) “ на уроках трудового навчання” (2%).

Відповідаючи на восьме запитання анкети “Які тематичні групи народознавчої лексики, на Вашу думку, потрібно дати шестирічкам?”, студенти здебільшого згадували назви українського національного одягу, побуту, страв, християнських свят, традицій.

За отриманими результатами анкетування можна зробити висновок, що, здебільшого, студенти не можуть дати визначення поняття “народознавство”, сплутуючи його з українознавством та етнокультурознавством. Майбутні вчителі ототожнюють народознавчу лексику із етнокультурознавчою. Найбільш близькими до правильних, тобто таких, які подібні до визначень у словниках, виявилися визначення народознавчої лексики як сукупності слів мови окремого народу, що відображають його культуру, побут та звичаї. Як з'ясувалося, під час вивчення дисциплін, які пропонуються студентам спеціальності “Початкова освіта”, майже не акцентується увага на актуальності та необхідності вивчення народознавчої лексики. Тільки 48% студентів обізнані із українськими християнськими святами. Всього 5% студентів готові до роботи над збагаченням словника шестирічних учнів народознавчою лексикою.

Отже, отримані результати свідчать, що в студентів не сформована готовність до роботи над збагаченням мовлення першокласників

народознавчою лексикою. Вони мають тільки часткові знання про народознавство та народознавчу лексику.

Аналіз освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ), освітньо-професійної програми (ОПП), робочих навчальних програм навчальних дисциплін для спеціальностей напрямку підготовки “Початкова освіта”, Державного стандарту загальної початкової освіти та програми для початкової школи дозволив виокремити основні критерії та показники готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою.

До них відносяться такі критерії: *когнітивний* із показниками: обізнаність майбутніх учителів з народознавчою лексикою, малими жанрами українського фольклору; *репродуктивний* із показниками: уміння складати конспекти уроків із вправами та завданнями, що містять народознавчу лексику, розробляти сценарії національних свят; уміння складати тематичні словники народознавчої лексики для шестирічних учнів; *оцінно-рефлексивний* із показниками: уміння оцінювати та контролювати результати власної навчально-мовленнєвої діяльності народознавчого спрямування (самооцінка); уміння оцінювати та контролювати мовленнєву діяльність учнів народознавчого спрямування.

Окреслені показники слугували основою визначення рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів – *високого, достатнього, середнього, низького*.

Високий рівень (30 балів). Студент обізнаний із народознавчою лексикою, її тематичними групами, словами-символами, формулами українського мовленнєвого етикету (знає не менше 30 слів чи висловів); обізнаний із малими жанрами українського фольклору: (знає не менше 30 українських народних приказок, прислів'їв, скоромовок, загадок); уміє самостійно складати конспекти уроків із вправами (завданнями), що містять народознавчу лексику, розробляти сценарії національних свят, дотримуючись

загальнопедагогічних, дидактичних, психологічних і гігієнічних вимог; уміє складати тематичні словники народознавчої лексики для засвоєння її молодшими школярами, враховуючи тематичний, дидактичний, частотний, екстралінгвальний, комунікативний, лінгвальний, семантичний принципи, а також принцип передбачення міжпредметного характеру словника, принципи використання ілюстративного матеріалу та лексичної сполучуваності; уміє оцінювати й контролювати власну мовленнєву діяльність, правильно та доречно використовувати народознавчу лексику в мовленні під час спілкування з навколишніми; уміє оцінювати й контролювати мовленнєву діяльність учнів під час засвоєння народознавчої лексики; самостійно визначає рівні використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні.

Достатній рівень (29–21 бал). Студент обізнаний із народознавчою лексикою, знає майже всі її тематичні групи, слова-символи, формули українського мовленнєвого етикету (знає до 29 слів); обізнаний із малими жанрами українського фольклору (знає до 29 приказок, прислів'їв, скоромовок, загадок); уміє складати конспекти уроків із вправами та завданнями, що містять народознавчу лексику, розробляти сценарії національних свят відповідно до загальнопедагогічних, дидактичних, психологічних, гігієнічних вимог, інколи потребуючи допомоги викладача; уміє складати тематичні словники народознавчої лексики для засвоєння її молодшими школярами, враховуючи більшість принципів укладання словників для учнів молодшого шкільного віку; уміє оцінювати й контролювати власну мовленнєву діяльність, однак не завжди правильно та доречно використовує народознавчу лексику в мовленні під час спілкування з навколишніми; уміє оцінювати й контролювати мовленнєву діяльність учнів під час засвоєння народознавчої лексики; визначає рівні використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні, іноді звертаючись за допомогою до викладача;

Середній рівень (20–12 балів). Студент обізнаний із народознавчою

лексикою, її тематичними групами, словами-символами, формулами українського мовленнєвого етикету (знає до 20 слів чи висловів); обізнаний із малими жанрами українського фольклору (знає до 20 прислів'їв, приказок, загадок, скоромовок); уміє складати конспекти уроків із вправами та завданнями, що містять народознавчу лексику, розробляти сценарії національних свят відповідно до загальнопедагогічних, дидактичних, психологічних, гігієнічних вимог, однак, тільки з допомогою викладача; потребує підказок при укладанні тематичних словників народознавчої лексики, необхідної для засвоєння її молодшими школярами; уміє оцінювати та контролювати власну мовленнєву діяльність, проте часто припускається мовленнєвих помилок під час використання народознавчої лексики; уміє оцінювати й контролювати мовленнєву діяльність учнів у процесі засвоєння народознавчої лексики, але визначає рівні використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні тільки з допомогою викладача.

Низький рівень (11–1 бал). Студент недостатньо обізнаний із народознавчою лексикою, її тематичними групами, словами-символами, формулами українського мовленнєвого етикету (знає не більше 11 слів чи висловів); недостатньо обізнаний із малими жанрами українського фольклору (знає менше 11 прислів'їв, приказок, загадок, скоромовок); не вміє складати конспекти уроків із вправами та завданнями, що містять народознавчу лексику, розробляти сценарії національних свят відповідно до загальнопедагогічних, дидактичних, психологічних, гігієнічних вимог; не вміє укладати тематичні словники народознавчої лексики для засвоєння її молодшими школярами, ураховуючи принципи укладання словників для учнів молодшого шкільного віку; не вміє оцінювати й контролювати власну мовленнєву діяльність, правильно та доречно використовувати народознавчу лексику під час спілкування з навколишніми; не вміє оцінювати й контролювати мовленнєву діяльність учнів під час засвоєння народознавчої лексики; не вміє визначати рівні використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні.

З метою виявлення рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою до визначених показників було розроблено низку діагностичних завдань.

Відповідно до описаних вище рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою, ми узагальнили подані характеристики в таблиці, виділивши якісну та кількісну характеристики (див. таблицю 2.2.).

Таблиця 2.2.

Характеристика рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою

Рівні	Кількісна характеристика	Якісна характеристика
Високий	30 балів	Знання, уміння та навички студентів відповідно до когнітивного, репродуктивного, оцінно-рефлексивного критеріїв ґрунтовні, поглиблені за всіма показниками.
Достатній	29 – 21 балів	Знання, уміння та навички майбутніх вчителів виявляються переконливо, здебільшого достатньо усвідомлено, рівномірно за всіма критеріями.
Середній	20 – 12 балів	Знання, уміння та навички студентів виявляються слабо, не завжди переконливо, нестабільно в межах показників когнітивного, репродуктивного, оцінно-рефлексивного критеріїв
Низький	11 – 1 балів	Знання, уміння та навички студентів виявляються дуже слабо, подекуди інтуїтивно, нестабільно, фрагментарно, неусвідомлено, при відсутності взаємозв'язку і взаємодії між показниками когнітивного, репродуктивного, оцінно-рефлексивного критеріїв.

Проілюструємо їх.

Критерій: когнітивний

Показник: обізнаність майбутніх учителів з народознавчою лексикою.

Завдання “Тематичні народознавчі слова”.

Мета: виявити обізнаність студентів із народознавчою лексикою відповідно до запропонованих тематичних груп.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: індивідуальні картки із завданням.

Словник: бандура, басоля, кобза, сопілка, скрипка, сопілка, трембіта тощо; глек, куманець, макітра, дзбан, діжа, ківш та ін.; гопак, гуцулка, козачок, коломийка, подоляночка та ін.; бануш, борщ, юшка, вареники, галушки, деруни, капуста тощо; дзижчалки, торохтілка, тріскачки, фуркало, свищик та ін.; гончарство, килимарство, ковальство, ткацтво, писанкарство та ін.

Процедура виконання. Студентам були роздані індивідуальні картки із запитаннями, відповіді на які вони повинні були записати самостійно. Запропоновані запитання:

1. Які Вам відомі українські народні музичні інструменти?
2. Які основні види гончарного посуду Ви знаєте?
3. Назвіть види народних танців.
4. Перелічіть основні українські національні страви.
5. Які назви українських народних іграшок Вам відомі?
6. Назвіть основні ремесла українців.

Оцінювання. Відповіді студентів оцінювались таким чином: 4 бали (високий рівень) – студент написав не менше п’яти слів на кожне із поставлених запитань (загальна кількість народознавчих слів була не меншою 30); 3 бали (достатній рівень) – загальна кількість згаданих народознавчих слів студента становила від 21 до 29 (приблизно 4-5 слів на кожне запитання); 2 бали (середній рівень) – студент знає 20-12 народознавчих слів відповідно до поставлених запитань (приблизно 2-3 слова на кожне запитання); 1 бал (низький рівень) – студентом записано не більше 11 слів сумарно.

Завдання “Малюнковий диктант”.

Мета: з'ясувати обізнаність студентів із предметами, назви яких відносяться до народознавчої лексики.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: малюнки із зображенням кобзи, глека, згарди, калача, жоржини, куманця, кресані, млина, постолів, бунчука, корогви, клейнод, крапанки, азалії, чорнобривців, вивірки, книша, дідуха, коромисла, мотовила, скрині, дукатів, плахти, лісовика, цимбалів, мавки, ліри, гончаря, гердану, налавників.

Словник: кобза, глек, згарда, калач, жоржина, куманець, кресаня, млин, постолі, бунчук, корогва, клейноди, крапанка, азалія, чорнобривці, вивірка, книш, дідух, коромисло, мотовило, скриня, дукати, плахта, лісовик, цимбали, мавка, ліра, гончар, гердан, налавники.

Процедура виконання. Кожному студенту було запропоновано подивитися на малюнок, який показував експериментатор і записати назву предмета, зображеного на ньому.

Оцінювання. Відповіді студентів оцінювались таким чином: 4 бали (високий рівень) – студент самостійно назвав всі 30 предметів без допомоги експериментатора; 3 бали (достатній рівень) – 29-21 предметів; 2 бали (середній рівень) – 20-12 предметів; 1 бал (низький рівень) – правильно названо не більше 11 предметів.

Завдання “Опиши предмет”.

Мета: з'ясувати обізнаність студентів із словами народознавчої лексики, вміння пояснити їх значення через опис зовнішнього вигляду та призначення предметів або персонажів, названих такими словами.

Форма виконання: індивідуальна, усна.

Словник: флейта, кирея, личаки, тин, вій, кептар, коцюба, колиба, ліжник, ліра, русалка, чуні, лава, перелаз, стріха, вовкулака, кресаня, перевесло, рядно, решето, постолі, обрус, чугайстер, ночви, свита, соха, ціп, віз, галунка, паляниця.

Процедура виконання. Кожному студенту було запропоновано пояснити значення народознавчих слів, описуючи зовнішній вигляд предметів чи персонажів, названих такими словами та пояснити їх призначення.

Оцінювання. Оцінювалось уміння студента правильно розкрити тлумачне значення слова, описуючи предмет чи персонаж. Якщо студент зміг описати всі 30 предметів чи персонажів, його відповіді були віднесені до високого рівня. Уміння описати 21-29 предметів чи персонажів передбачало достатній рівень, 12-20 – відповідно, середній рівень і 1-11- низький рівень.

Показник: обізнаність студентів з малими жанрами українського фольклору.

Завдання “Християнські свята”.

Мета: з'ясувати обізнаність студентів щодо малих жанрів українського фольклору (українських народних приказок, прислів'їв, скоромовок, загадок), у змісті яких є народознавчі слова на позначення християнських свят.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: чисті аркуші паперу для виконання завдання.

Процедура виконання. Спочатку студентів запитували, які християнські свята їм відомі, якими традиціями та обрядами вони супроводжуються. Після цього було запропоновано завдання: “До кожного запропонованого християнського свята (Різдво, Паска, Стрітєння, Трійця, Благовіщення, Святвечір) пригадайте і запишіть українські народні приказки, прислів'я, скоромовки, загадки із народознавчими словами”.

Оцінювання. Оцінювалась кількість записаних виразів до кожного свята. Так, високому рівню відповідали роботи студентів, у яких було записано не менше п'яти виразів до кожного християнського свята. Загальна кількість виразів студента цього рівня не була меншою 30. Достатньому рівню відповідали відповіді студентів, відповіді котрих містили від 21 до 29 виразів. До середнього рівня були віднесені майбутні педагоги, чий відповіді

містили від 12 до 20 виразів. Низький рівень студента свідчив про наявність не більше 11 виразів.

Завдання “Народна мудрість”.

Мета: виявити знання студентами малих жанрів українського фольклору, у змісті яких є народознавчі слова на позначення українського національного одягу.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: чисті аркуші паперу для виконання завдання.

Словник: вишиванка, гачі, гердан, дукати, жупан, запаска, згарда, кептар, кирея, китайка, кожух, корсетка, кресаня, кунтуш, кучма, намисто, онучі, очіпок, плахта, постолі, свита, хустка, чуні, шаровари.

Процедура виконання. Студентам було запропоновано пригадати та записати малі жанри українського фольклору, у змісті яких обов’язково повинні бути народознавчі слова на позначення українського національного одягу.

Оцінювання. Оцінювалась кількість записаних приказок, загадок, прислів’їв, скоромовок із народознавчими словами. 30 і більше виразів відповідали високому рівню, 29-21 – достатньому, 12-20 – середньому, 1-11 – низькому.

Завдання “Фольклор та лексеми”.

Мета: з’ясувати знання студентів малих жанрів українського фольклору, у змісті яких є народознавчі слова на позначення національних страв.

Форма виконання: індивідуальна, усна.

Словник: бануш, борщ, бринза, вареники, галушки, голубці, деруни, кров’янка, кутя, маківник, медівник, паляниця, пампушки, узвар, юшка тощо.

Процедура виконання. Для майбутніх педагогів було поставлено завдання пригадати та розповісти загадки, прислів’я, приказки, скоромовки із народознавчими словами на позначення національних страв.

Оцінювання. Оцінювалось знання студентів малих жанрів українського

фольклору. Якщо студент називав не менше 30 будь-яких малих жанрів усної народної творчості, його відповідь була занесена до високого рівня. 21-29 названих жанрів свідчила про достатній рівень. 12-20 – відповідно середній і 1-11 – низький рівні.

Критерій: репродуктивний

Показник: уміння складати конспекти уроків із вправами та завданнями, що містять народознавчу лексику, розробляти сценарії національних свят.

Завдання “Склади конспект уроку”.

Мета: з'ясувати уміння майбутніх учителів початкової школи складати конспект комбінованого уроку на вивчення учнями шестирічного віку народознавчої лексики.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: індивідуальні картки із народознавчими словами.

Словник: батіг, веретено, вила, віз, дідух, жорно, колиска, коромисло, коцюба, кочерга, лава, ліжник, міх, налавники, обрус, ночви, перевесло, пряжа, решето, рушник, скриня, соха, ціп тощо.

Процедура виконання. Суть завдання полягала у тому, що студентам необхідно було розробити конспект комбінованого уроку на вивчення учнями шестирічного віку народознавчої лексики на позначення предметів побуту українського народу. Перелік народознавчих слів був представлений студентам.

Оцінювання. Оцінювалось уміння студента самостійно будувати конспект уроку, враховуючи загально-педагогічні, дидактичні, психологічні, гігієнічні вимоги; поетапність вивчення нових слів. Так, якщо при складанні конспекту студент працював самостійно і враховував усі перераховані вимоги, його було віднесено до високого рівня. Якщо при виконанні завдання студент інколи потребував допомоги експериментатора, він відповідав достатньому рівню. Середній рівень свідчив про те, що студент дуже часто перепитував експериментатора, потребував допомоги або

звертався до методичної літератури. Студенти, яких було зараховано до низького рівня, не змогли справитись із завданням взагалі.

Завдання “Розроби фрагмент уроку”.

Мета: визначити рівні уміння майбутніх педагогів розробляти фрагменти уроків на ознайомлення учнів шестирічного віку із народознавчою лексикою, що позначає музичні інструменти.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Словник: басоля, скрипка, сопілка, цимбали, кобза, ліра, трембіта, флейта, флюяра.

Процедура виконання. Студентам було поставлено завдання розробити фрагмент уроку на ознайомлення учнів шестирічного віку із запропонованою народознавчою лексикою, що позначає музичні інструменти.

Оцінювання. При оцінюванні виконання завдань враховувалось уміння студента будувати фрагмент уроку відповідно до загально-педагогічних, дидактичних, психологічних та гігієнічних вимог, які ставляться до побудови уроку; врахування особливостей етапу власне тільки ознайомлення учнів шестирічного віку із народознавчою лексикою, а також самостійність при виконанні завдання. Врахування усіх перелічених вимог свідчило про високий рівень підготовки студента. Якщо ж студент допускав незначні помилки чи то у побудові самого фрагменту, чи у врахуванні особливостей ознайомлення дітей з новими словами і при цьому потребував корекції з боку експериментатора, відповідно, це свідчило про достатній рівень. Часті помилки та необхідність у допомозі експериментатора передбачала середній рівень підготовки студента. Незнання основних вимог, які ставляться до побудови уроку, етапу ознайомлення дітей з новими словами та нездатність самостійно справитись із завданням відповідала низькому рівню.

Завдання “Побудуй сценарій виховного заходу”.

Мета: визначити рівні уміння студентів розробляти сценарії народознавчих виховних заходів із використанням народознавчої лексики.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Процедура виконання. Студентам пропонувалось завдання побудувати сценарій виховного заходу до Різдва із використанням таких тематичних груп народознавчої лексики: “Національний одяг”, “Українські національні страви”, “Звичай та обряди”, “Календарно-обрядові пісні українського народу”.

Оцінювання. При визначенні рівня умінь студентів будувати сценарії виховних заходів із використанням народознавчої лексики, оцінювалось уміння доцільно та правильно використовувати тематичні групи такої лексики, враховувати при цьому вікові особливості учнів, вимоги, які ставляться до побудови таких заходів. Також враховувалась самостійність майбутніх педагогів при виконанні поставленого завдання. Повністю самостійне виконання завдання передбачало високий рівень, виконання завдання із частковою допомогою експериментатора – достатній рівень, необхідність допомоги експериментатора – середній рівень, незнання основних вимог до побудови сценаріїв виховних заходів – низький рівень.

Показник: уміння складати тематичні словники народознавчої лексики для шестирічних учнів.

Завдання “Склади словник для учня”.

Мета: з’ясувати уміння студентів визначати необхідну кількість народознавчих слів та будувати словники-мінімуми для засвоєння їх учнями шестирічного віку.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: індивідуальні аркуші для побудови словника-мінімуму.

Процедура виконання. Студентам було запропоновано скласти словник-мінімум народознавчої лексики, а також визначити і записати основні принципи, за якими варто будувати такі типи словників.

Оцінювання. Побудова студентом народознавчого словника-мінімуму для учнів шестирічного віку, враховуючи тематичний, дидактичний, частотний, екстралінгвістичний, комунікативний, лінгвістичний,

семантичний принципи, а також принцип передбачення міжпредметного характеру словника, принципи використання ілюстративного матеріалу та лексичної сполучуваності свідчила про високий рівень його готовності. Якщо студент зумів скласти словник, враховуючи більшість принципів укладання словників для учнів шестирічного віку, це передбачало достатній рівень готовності. Якщо студент потребував підказок при визначенні словникового мінімуму народознавчої лексики, це означало, що студент відповідав середньому рівню. Невміння визначати словниковий мінімум народознавчої лексики для засвоєння його шестилітками свідчило про низький рівень готовності студента.

Завдання “Тематичний словник”.

Мета: з'ясувати уміння майбутніх педагогів укладати народознавчі словники для учнів шестирічного віку, поділяючи народознавчі слова на лексеми різних тематичних груп, слова-символи, слова українського мовленнєвого етикету.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: індивідуальні картки із народознавчими словами.

Словник: чадо, волошка, верба, бунчук, сват, гаївка, щедрівки, булава, коломийка, крапанка, писанка, галунка, колядки, отець, дуб, немовля, жайворонок, земля, зозуля, калина, козак, ластівка, лебідка лелека, лілея, мак, мальва, гаївки, ціп, скриня, руга, юшка, узвар, рушник, сокіл, голубці, соняшник, тополя, перепічка, коцюба, хата, жорно, хліб, писанка, вила, Добридень! Дозвольте Вас потурбувати ... Сердечне спасибі! Здоров'єчка доброго! Щасти доле! Воістину воскрес! Щире вітання! Бажаю вам усього доброго! Прийміть мою щиру вдячність! Дай Боже здоров'я! На все добре! Щиро дякую! Слава Господу Богу! Якщо Ваша ласка ... Щасти вам! Прощайте! Даруйте мені! Красно дякую!

Процедура виконання. Кожному студенту були роздані індивідуальні картки із переліком народознавчих слів. Завдання полягало у тому, що із загального переліку слів потрібно було укласти три словнички для учнів

першого класу: “Народознавчі слова різних тематичних груп”, “Слова-символи”, “Слова українського мовленнєвого етикету”. Окрім того, першу групу слів необхідно було покласифікувати за темами, а третю за підгрупами: слова вітання, прощання, прохання, вибачення, подяки.

Оцінювання. При оцінюванні студента враховувалось уміння самостійно правильно розподілити слова за трьома групами, при цьому враховуючи, що частина лексем могла бути віднесена як до групи “Народознавчі слова різних тематичних груп”, так і до групи “Слова-символи”. Правильний самостійний розподіл народознавчих слів на три групи, поділ слів за темами, класифікація слів мовленнєвого етикету свідчила про високий рівень підготовки студента. Незначні допущені помилки передбачали достатній рівень. Часті помилки при виконанні завдання свідчили про середній рівень, нерозуміння завдання – низький рівень.

Завдання “Робота зі словником”.

Мета: визначити уміння майбутніх учителів організувати роботу з дітьми шестирічного віку, що стосується словника-мінімуму народознавчих слів.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: чисті аркуші паперу для виконання завдання.

Процедура виконання. Суть завдання полягала у тому, що кожен студент повинен був у письмовій формі описати методику роботи із словником народознавчої лексики для дітей шестирічного віку. При цьому необхідно було придумати для учнів пам'ятку “Як правильно користуватися словником”.

Оцінювання. Студент, який самостійно зумів повністю описати методику роботи зі словником, включаючи інструкцію для учня та пояснення вчителя, був віднесений до високого рівня. Якщо студент інколи звертався за допомогою до експериментатора, його виконання завдання свідчило про достатній рівень. Коли ж студент частково міг описати методику, упускаючи при цьому пояснення вчителя, як правильно користуватись словником, це

свідчило про середній рівень. Нерозуміння завдання студентом передбачало його оцінювання на низький рівень підготовки.

Критерій: оцінно-рефлексивний

Показник: уміння оцінювати та контролювати результати власної навчально-мовленнєвої діяльності народознавчої спрямованості (самооцінка).

Завдання “Перевір себе сам”.

Мета: визначити рівень уміння студентів оцінювати та контролювати власну мовленнєву діяльність.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: словники Віталія Жайворонка “Знаки української етнокультури”.

Словник: голосіння, козачок, джура, клуня, кунтуш, мотовило, пеленчатко, євшан-зілля, безсмертник, барило, хорунжий, байдак, короґва, курінний, згарда.

Процедура виконання. Завдання полягало у тому, що студентам необхідно було розкрити лексичне значення слів, після чого, звірити власні визначення із визначеннями, поданими у словнику, і поставити собі оцінку. Кожне правильно розкрите значення слова оцінювалось у два бали.

Оцінювання. Так, правильне визначення усіх 15 слів (30 балів) свідчило про високий рівень. Якщо студент набрав 29-21 бал – це означало, що він належав до достатнього рівня. Відповідно, 20-12 балів – середній рівень підготовки студента, 11-1 – низький рівень.

Завдання “Шкала самооцінки”.

Мета: з'ясувати уміння студентів оцінювати власну обізнаність із народознавчими словами за десятибальною шкалою.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: індивідуальні картки із шкалою само оцінювання.

Словник: віконниця, клуня, колиба, комора, мисник, ослін, млин, перелаз, підпиччя, піч, гайдамака, герць, бунчук, клейноди, курінний, сотник, хорунжий, чумак, байрак, курінь, батіг, веретено, вила, віз, жорно, колиска,

коромисло, кочерга, лава, мотовило.

Процедура виконання. Кожному студенту було роздано бланк самооцінки (додаток Д). Було запропоновано поставити собі від 1 до 10 балів за відповідне знання від 1 до 10 слів кожної тематичної групи.

Оцінювання: 30 балів - високий рівень, 29-21 – достатній, 20-12 – середній, 0-11 – низький.

Завдання “Лист самоконтролю”.

Мета: з'ясувати уміння майбутніх педагогів самостійно перевіряти та оцінювати свої знання народознавчої лексики.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: бланк тесту.

Словник: веретено, коцюба, налавники, рядно, ціп, батіг.

Процедура виконання. Студентам були роздані бланки тесту із варіантами відповідей.

1. Веретено – це... а) засіб для пересування; б) знаряддя для прядіння; в) засіб для перенесення вантажу.

2. Коцюба – це... а) старовинний ручний млин; б) дошка на стояках, на яку сідають; в) знаряддя для перемішування палива у печі.

3. Налавники – це... а) довгі вузькі килими з орнаментом; б) посуд, який стоїть на лавках; в) джгут із скрученої соломи.

4. Рядно – це... а) старовинне простирадло або покривало; б) знаряддя для орання землі; в) знаряддя для молотби.

5. Ціп – це... а) знаряддя для орання землі; б) знаряддя для молотби; в) споруда, що розмелює зерно.

6. Батіг – це... а) ремінець, яким поганяють тварин; б) шнурок для вигулювання собак; в) вид хлібо-булочних виробів.

Після їх виконання експериментатор роздавав студентам бланки відповідей: 1 – б; 2 – в; 3 – а; 4 – а; 5 – б; 6 – а. Кожен студент мав сам перевірити свої відповіді та поставити собі оцінку.

Оцінювання. Кожна правильна відповідь оцінювалась у 5 балів. Так, 30

балів - високий рівень, 29-21 – достатній, 20-12 – середній, 0-11 – низький.

Показник: уміння оцінювати та контролювати мовленнєву діяльність учнів народознавчого спрямування.

Завдання “Види та форми оцінювання і контролю”.

Мета: з'ясувати уміння студентів оцінювати та контролювати мовленнєву діяльність учнів при засвоєнні народознавчої лексики.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Процедура виконання. Студентам було запропоновано завдання: “Напишіть всі види контролю та оцінювання учнів, які можна використовувати у роботі над засвоєнням народознавчої лексики”.

Оцінювання. Оцінювалось самостійне уміння студента визначити усі необхідні форми та види контролю і оцінювання учнів шестирічного віку щодо засвоєння ними народознавчої лексики, враховуючи критерії оцінювання: якість знань (розуміння, уміння пояснити значення слова, здатність використовувати слова у зв'язних висловлюваннях, усному чи писемному мовленні). Так, самостійне виконання студентом завдання відповідало високому рівню підготовки. Виконання завдання із зверненням до експериментатора з метою поточнень щодо видів та форм контролю і оцінювання свідчило про достатній рівень. Якщо ж студентом були згадані тільки окремі види чи форми контролю, виконання ним завдання передбачало його оцінювання на середній рівень підготовки. Нерозуміння змісту завдання та незнання видів і форм контролю, оцінювання такої діяльності першокласників свідчили про низький рівень підготовки студента.

Завдання “Визначення критеріїв, показників і рівні”.

Мета: з'ясувати уміння студентів визначати критерії, показники та рівні використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні.

Форма виконання: індивідуальна, письмова

Процедура виконання. Студентам було запропоновано визначити самостійно критерії, показники та на основі цього і рівні використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні.

Оцінювання. Якщо студент самостійно визначав критерії та показники володіння дитиною народознавчою лексикою, враховуючи специфіку такої лексики та етапи засвоєння дитиною слова, а також зумів визначити рівні використання такої лексики у власному мовленні учнем, виконання завдання свідчило про високий рівень підготовки студента. Якщо ж студент потребував підказок експериментатора, його було віднесено до достатнього рівня підготовки студента. Виконання майбутнім педагогом завдання тільки з допомогою експериментатора свідчило про достатній рівень. Якщо студент не зумів справитись із завданням, то, відповідно, його було віднесено до низького рівня підготовки до народознавчої роботи.

Завдання “Виправ помилки”.

Мета: з'ясувати уміння студентів перевіряти, виправляти помилки та оцінювати відповіді учнів, що стосуються визначення народознавчої лексики, використання їх у побудові зв'язних висловлювань.

Форма виконання: індивідуальна, письмова.

Матеріал: відеозаписи відповідей шестирічок, що стосуються визначення народознавчої лексики, використання їх у побудові зв'язних висловлювань.

Процедура виконання. Студентам було запропоновано переглянути відеоролики, на яких було записано визначення учнів народознавчої лексики та різні висловлювання (словосполучення, речення) із такою лексикою. Завдання полягало у самостійному виявленні майбутніми педагогами помилок у визначеннях учнів та неправильному використанні народознавчих слів у висловлюваннях.

Оцінювання. Якщо студент самостійно справився із завданням – це свідчило про високий рівень його підготовки; якщо він потребував допомоги експериментатора – це передбачало достатній рівень. Виконання завдання тільки з допомогою експериментатора свідчило про середній рівень і невиконання завдання студентами взагалі – про низький рівень.

Розглянемо результати виконання студентами завдань за першим критерієм – *когнітивним*. Кількісну характеристику рівнів обізнаності майбутніх педагогів за цим критерієм подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Рівні обізнаності майбутніх вчителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів за когнітивним критерієм (констатувальний етап (у %))

Групи	Рівні	Показники		χ
		П 1	П 2	
ЕГ	Високий	14	7,2	10,6
	Достатній	14	11	12,5
	Середній	32	41,8	36,9
	Низький	40	40	40
КГ	Високий	14	7	10,5
	Достатній	12	12	12
	Середній	32	48	40
	Низький	42	33	37,5

Умовні скорочення:

П 1 – показник обізнаності майбутніх учителів з народознавчою лексикою;

П 2 – показник обізнаності студентів з малими жанрами українського фольклору;

χ – середньоарифметичне значення.

Представлена в таблиці кількісна характеристика рівнів обізнаності студентів з народознавчою лексикою та малими жанрами українського фольклору за когнітивним критерієм свідчить про домінування середнього (36,9% в ЕГ та 40% в КГ) та низького (40% в ЕГ та 37,5% в КГ) рівня. Високий рівень обізнаності студентів становив лише χ= 10,6% в ЕГ і 10,5% в КГ. Середньостатистичне значення достатнього рівня становило 12,5 % в ЕГ та 12% в КГ.

Якісний аналіз результатів засвідчив, що студенти не знають лексичного значення більшості запропонованих слів, не завжди впізнають та називають предмети, позначені народознавчими словами. Серед слів тематичних груп найбільш відомими для майбутніх педагогів були слова-назви українських національних страв, гончарного посуду та ремесел українців.

Як з'ясувалося, студенти в основному пригадували тільки найбільш уживані малі жанри українського фольклору із народознавчою лексикою.

Проілюструємо на конкретних прикладах відповіді майбутнього вчителя.

Марійка Г. (ЕГ, середній рівень) завдання, при виконанні якого необхідно було назвати слова-назви видів гончарного посуду, народних танців, українських національних страв, українських народних іграшок та ремесел українців виконала на 16 балів, що свідчило про середній рівень. Під час виконання завдання “Малюнковий диктант” із тридцяти впізнала тільки 14 предметів. При описі предметів, назви яких є народознавчими словами, часто допускала помилки або давала неповні відповіді: “личаки – це такий вид лижів”, “обрус – це обруч”, “соха – суха гілка”, “кресаня – це капелюх, який носять чоловіки”, “постоли – таке взуття” тощо. Виконання завдання, у якому необхідно було записати малі жанри українського фольклору до запропонованого переліку християнських свят, студентка виконала на 12 балів, адже змогла пригадати тільки по 2 вирази до кожного свята.

Як засвідчують протокольні результати, студентка (Марійка Г.) не знає більше половини запропонованих слів народознавчого змісту. При виконанні завдання часто припускається помилок. Знає лише по два вирази із запропонованих десяти.

Якісна оцінка результатів свідчить про те, що студенти практично не вміють складати конспекти уроків та виховних заходів, не вміють укладати словники-мінімуми народознавчих слів. Досить часто майбутні педагоги звертаються по допомогу до експериментатора або методичної літератури.

Розглянемо результати, отримані під час виконання завдань другого критерію – репродуктивного (таблиця 2.4.).

Таблиця 2.4.

Рівні обізнаності майбутніх вчителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів за репродуктивним критерієм (констатувальний етап (у %))

Групи	Рівні	Показники		χ
		П 1	П 2	
ЕГ	Високий	3	1	2
	Достатній	9,4	6	7,7
	Середній	17	9	13
	Низький	70,6	84	77,3
КГ	Високий	2	1,4	1,7
	Достатній	9	5	7
	Середній	17,5	10,5	14
	Низький	71,5	83,1	77,3

Умовні скорочення:

П 1 – уміння складати конспекти уроків із вправами та завданнями, що містять народознавчу лексику, розробляти сценарії національних свят.

П 2 – показник уміння складати тематичні словники народознавчої лексики для шестирічних учнів;

χ – середньоарифметичне значення.

Як свідчать результати таблиці, з-поміж рівнів умінь складати конспекти уроків з народознавчою лексикою, розробляти сценарії національних свят; умінь складати тематичні словники народознавчої лексики для шестирічних учнів за репродуктивним критерієм домінували низький (по 77,3% в обох групах) та середній (χ = 13% в ЕГ та χ = 14% в КГ). Високий рівень був зафіксований, у середньому, тільки в 2% студентів експериментальної та у 1,7% контрольної груп, достатній – у середньому в 7,7% студентів ЕГ та в 7% – КГ.

Проілюструємо виконання студентом завдань за другим критерієм.

Так, Олексій Л. (КГ, низький рівень) на прохання експериментатора розробити конспект комбінованого уроку для вивчення учнями шестирічного віку народознавчої лексики, що позначає предмети побуту українського народу, на жаль, не зміг пригадати структуру комбінованого уроку, не зміг розкрити значення запропонованих народознавчих слів (із тридцяти пояснив тільки 5). При побудові конспекту з допомогою експериментатора не знав, які основні загально-педагогічні, дидактичні, психологічні, гігієнічні вимоги ставляться до побудови конспектів уроків. Також Олексій Л. не зміг укласти словник-мінімум народознавчої лексики для учнів шестирічного віку, не знав основних принципів його побудови.

Розглянемо результати виконання завдань за третім критерієм – оцінно-рефлексивним (таблиця 2.5.).

Таблиця 2.5.

Рівні обізнаності майбутніх вчителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів за оцінно-рефлексивним критерієм (констатувальний етап (у %))

Групи	Рівні	Показники		χ
		П 1	П 2	
ЕГ	Високий	8,6	8	8,3
	Достатній	21	20,4	20,7
	Середній	39,4	40	39,7
	Низький	32,3	30,3	31,3
КГ	Високий	8	7,4	7,7
	Достатній	19	17	18
	Середній	39	43,6	41,3
	Низький	34	32	33

Умовні скорочення:

П 1 – показник уміння оцінювати та контролювати результати власної навчально-мовленнєвої діяльності народознавчої спрямованості (самооцінка);

П 2 – показник уміння оцінювати та контролювати мовленнєву

діяльність учнів народознавчої спрямованості;

χ – середньоарифметичне значення.

Як свідчать результати таблиці, з-поміж рівнів умінь учнів за креативно-дієвим критерієм домінували середній (39,7% в ЕГ та 41,3% в КГ) та низький (31,3% – ЕГ та 33% – КГ) рівень. Тільки 8,3% студентів ЕГ та 7,7% КГ було віднесено до високого рівня. Достатній рівень становив 20,7% – ЕГ та 18% – КГ.

Під час виконання завдань майбутні педагоги дуже часто потребували допомоги експериментатора, не завжди могли виконати його.

Проілюструємо відповіді студента щодо завдань за третім критерієм.

Сергій Д. (КГ, середній рівень). При виконанні завдань на самооцінювання набирив, у середньому, 12-15 балів, що свідчило про середній рівень. За шкалою самооцінки студент оцінив себе у 17 балів. Виконуючи тестове завдання досить часто Сергій Д. потребував підказок експериментатора. Також студент пригадав лише окремі види та форми контролю і оцінювання учнів. При визначенні рівнів використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні потребував підказок, не міг самостійно визначити критерії та показники окреслення таких рівнів.

Як свідчать результати таблиці, високий рівень готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою було виявлено у 6,97 % студентів ЕГ та 6,63 % – КГ. Середньоарифметичне значення достатнього рівня дорівнювало 13,63 % студентів ЕГ та 12,33% студентів КГ. На середньому рівні було 29,87 % майбутніх учителів ЕГ та 31,77 % студентів КГ. Як бачимо, більшість студентів перебували на низькому рівні використання етнокультурознавчої лексики: $\chi = 49,53$ % – у ЕГ та $\chi = 49,27$ % – у КГ.

Загальні кількісні результати рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою подано в таблиці 2.6.

Рівні готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою

Рівні	Групи	Критерії (χ)			Х
		К 1	К 2	К 3	
Високий	ЕГ	10,6	2	8,3	6,97
	КГ	10,5	1,7	7,7	6,63
Достатній	ЕГ	12,5	7,7	20,7	13,3
	КГ	12	7	18	12,3
Середній	ЕГ	36,9	13	39,7	29,7
	КГ	40	14	41,3	31,7
Низький	ЕГ	40	77,3	31,3	49,3
	КГ	37,5	77,3	33	49,7

Умовні скорочення:

К 1 – когнітивний критерій;

К 2 – репродуктивний критерій;

К 3 – оцінно-рефлексивний критерій;

χ – середньоарифметичне значення.

Отже, як за результатами констатувального етапу експерименту студенти виявляли низьку готовність до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою.

2.2. Теоретичні засади побудови експериментальної моделі і методики формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою

Теоретичними засадами побудови експериментального навчання на формувальному етапі виступили: професійно зорієнтований, компетентнісний та народознавчий підходи у формуванні готовності майбутніх вчителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою; принципи навчання та педагогічні умови. Розглянемо їх.

Проблема професійної підготовки вчителя висвітлюється в багатьох працях (К.Б. Авраменко, В.І.Бондар, А.В.Кушнір, О.М.Пехота, Л.П.Сущенко, Л.О.Хомич та ін.). Їх аналіз дозволяє стверджувати, що поняття “професійна підготовка” в широкому розумінні дослідники переважно розуміють як невід’ємну складову системи вищої педагогічної освіти. Так, в “Українському педагогічному словнику” С.У.Гончаренка термін “професійна педагогічна підготовка” тлумачиться як “підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів для навчальних закладів усіх типів [51, с.326.]”.

Сучасний *професійно зорієнтований підхід* передбачає збагачення і уточнення системи знань з українського народознавства, практичне втілення набутих знань і вмінь, сформованих навичок лексико-народознавчої роботи в активній професійно мовленнєвій діяльності та усвідомлення майбутніми вчителями місця і значення лексико-народознавчої роботи в навчально-виховній системі початкової школи.

З метою формування професійно значущих комунікативних умінь і навичок майбутніх фахівців науковці вважають за доцільне здійснювати професійно-зорієнтоване навчання вчителя початкових класів. Одним із продуктивних напрямів професійної орієнтації майбутнього фахівця є формування професійно-лінгвістичної компетентності – збагачення усного й писемного мовлення народознавчою лексикою, формування вмінь сприймати й розуміти народознавчі терміни, володіти лексичним і фразеологічним багатством мови. Кінцевою метою такого підходу є підготовка фахівців відповідно до потреб сучасного світового ринку праці. Тому важливим, на наш погляд, є використання компетентнісного підходу у процесі професійної підготовки фахівців початкової освіти.

Проблема **компетентнісного підходу** до освіти широко досліджується науковцями (Н.Бібік, Н.Денисова, В.Краєвський, О.Локшина, І.Ніконенко, О.Овчарук, О.Пометун, О.Савченко, А.Хуторський та ін.), які підкреслюють його інтернаціональний характер. На їх думку, набуття молоддю знань, умінь і навичок, спрямоване на вдосконалення їхньої компетентності, сприяє

культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності оперативно реагувати на запити часу.

Компетентнісний аспект навчання мови термінологічно пов'язаний з поняттями “компетенція”, “компетентність”, “мовна компетенція”, “мовленнєва компетенція”, “комунікативна компетенція”.

У науковий обіг поняття “компетентність”, “компетенція”, “компетентнісний підхід”, увійшли з професійної сфери, тому більшість європейських дослідників розглядають “компетентність” як оцінну категорію, що характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої повноваження [163].

Термін “компетенція” сьогодні широко використовується там, де йдеться про навчання та виховання. За словами В.Краєвського та А.Хуторського, компетенція – це коло питань, щодо яких людина добре обізнана, пізнала їх на основі власного досвіду а компетентність у визначеній галузі – це поєднання відповідних знань і здібностей, що дозволяють обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній [118].

На думку В.О.Кальней, С.Є.Шишов, компетенція – це загальна здібність, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях, схильностях, які надбані завдяки навчанню [206]. Компетенція не може зводитись до знань, до навичок, бути компетентним не означає бути вченим або освіченим.

За словами В.О.Кальней та С.Є.Шишова, про компетенцію йдеться тоді, коли вона виявляється у будь-якій ситуації; невиявлена компетенція є тільки потенційною, і вона вже не є компетенцією, а тільки прихованою можливістю[206]. Найскладніша проблема в тому, щоб визначити ті знання, які б забезпечили формування необхідної компетенції.

З позиції культурно-історичної заданості компетентність у смисловому значенні охоплює три аспекти: знання, вміння, навички. Крім того, компетентність – це гармонійне співвідношення “хочу”, “можу” і “треба”. Саме компетентність виконує ряд функцій: уміння вибирати відповідну інформацію для виконання дій задля досягнення необхідної мети або для

побудови нової дії. Натомість, Т.Попова визначає компетентність як загальну здатність жити в суспільстві, що ґрунтується на певних знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих у процесі навчання [183].

С.Ю.Ожегов визначає компетентну людину як освічену, авторитетну в певній галузі. Подібно до цього розуміють це поняття Дж.Ровен та А.А.Бодальов. Згідно з першим, компетентність – “це специфічна здібність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі, це володіння вузькоспеціальними знаннями, особливого роду предметними навичками, способами мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії” [192]. А.А.Бодальов вважає, що компетентність – це “специфічна здібність, яка дозволяє ефективно вирішувати типові проблеми і завдання, що виникають у реальних ситуаціях повсякденного життя”. Це “вміння вирішувати окреслене коло завдань у професійних видах діяльності” [14].

Р. Стенберг [185], аналізуючи природу компетентності, підкреслює, що психологи досліджують і визначають сутність цього явища з двох позицій. У межах першої, вона розглядається як наслідок розвитку певних розумових процесів, а саме: планування, відслідковування, оцінки рішення проблеми, прийняття рішення, одержання й обробка інформації тощо. За другою позицією, компетентність — це наслідок накопичення людиною бази знань і досвіду різних способів її організації та реорганізації. Цікаво, що, розглядаючи сутність компетентності з другої, зазначеної вище позиції, Р.Стернберг наголошує на тому, що створювана і певним чином організована база знань, проблемні схеми, що виникають разом із нею, складають фундамент для всіх різноманітних видів компетентності [185]. Тобто, залежно від того, які знання утворюють базу щодо розуміння певного предмета (певної сфери дійсності, певної галузі науки) визначається сфера компетентності спеціаліста. Кількісний склад цієї бази і спосіб організації знань, що входять до неї, визначають межі і характер розв'язання тих проблем, які можуть бути вирішеними за допомогою певної бази знань.

Отже, компетенцію потрібно розуміти як реальну вимогу до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду, ставлення з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі [163], а компетентність – як реально сформовані особистісні якості учня та досвід діяльності.

На нашу думку, “компетентність” – це комплексна характеристика особистості, яка включає суму знань, навичок та відношень, що дають змогу ефективно здійснювати певну діяльність. На кожному віковому етапі компетентність має орієнтовні показники розвитку особистості.

Компетентнісний підхід до навчання мови включає низку понять, на яких групується мовленнєва діяльність учнів початкової школи й відбувається формування їхньої комунікативної компетенції. Це текст (контекст), мовленнєва діяльність та її види, сфера і ситуації спілкування та ін.. Більшість цих понять функціонує в професійному мовленні вчителів-словесників, засвоюється учнями й забезпечує формування їх комунікативної компетентності, а далі розвивається у вищій школі.

Отже, формування комунікативної компетенції справді є нагальною проблемою сучасної мовної освіти, а компетентнісний підхід до навчання української мови є одним із актуальних.

Народознавчий підхід визначається нами як один із пріоритетних у перебудові освіти в Україні. Суть його зводиться до того, що саме рідна мова є засобом пізнання самого себе як представника української нації, свого народу, його історії, культури тощо.

Опанування українською мовою як найважливішим засобом національного виховання забезпечує не тільки комфортне існування молодшої людини в суспільстві, але й дозволяє виробити систему національно зумовлених уявлень, пізнавати національний характер, визначити мовний тип особистості.

У “Концепції навчання державної мови в школах України” етнокультурознавчий компонент розглядається як одна зі складових змісту навчання рідної мови, який повинен бути інтегрованим за своїм змістом і

містити найважливіші відомості з народознавства, пов'язані з історією, культурою, звичаями, побутом українського народу [113]. Означене викликає необхідність виокремити шар народознавчої лексики, яким повинен володіти освічений фахівець певної педагогічної галузі.

Дослідження етнокультурознавчої лексики було започатковано на початку 80-х рр. ХХ століття такими вченими, як В. Русанівський, О. Паламарчук, М. Пилинський, Г. Сиротіна, Н. Ніколаєва, В. Говердовський, Т. Левченко та ін. Учені доводять, що з допомогою народознавчої лексики людина залучається до історії свого народу, до його духовності, пізнає генетичний код своєї нації.

Ідеї формування мовної особистості на засадах українського фольклору висвітлені у працях О. Воропая, Н. Сивачук, В. Скуратівського, М. Стельмахович. Вивчення малих жанрів дитячого фольклору, зокрема українських казок, представлені у роботах А. Богуш, М. Гагаріна, Т. Гризоглазової, засоби мовленнєво-ігрової діяльності – у дослідженні Н. Луцан.

У педагогічній літературі є багато визначень поняття “народознавство”.

“Народознавство – це сукупність знань сучасних наук про народ, його багатогранне життя, історично зумовленні сфери творчої діяльності.

Народознавство – це галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду народу, виражена в домінуючих поглядах на мету і завдання виховання у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання.

Народознавство – це система знань про мову, літературу, історію, географію, психологію, демографію народу, яка запобігає історичному безпам'ятству і сприяє формуванню у дітей народного світогляду та прилученню до світової культури через народ [13, с 5.].

В Енциклопедії українознавства подано таке визначення: “Народознавство, система знань про конкретний народ, особливості його побуту і трудової діяльності, національний характер, психологію, світогляд, історико-культурний досвід, а також про родовід, спосіб життя і виховання в

сім'ях, про рідний край і все, пов'язане з ним [80, с.276.]”.

Принцип народності у поєднанні з вивченням мовних явищ обстоювали такі видатні вчені як К. Ушинський, М. Стельмахович, а започаткований він ще у XIX столітті С. Русовою.

На думку М. Стельмаховича, в основі методики вивчення рідної мови має бути закладений принцип народності, завдяки якому відбувається прищеплення студентами любові до рідного слова через вивчення всіх жанрів українського фольклору, що сприяють національному вихованню.

А. Богуш виділяє принцип історизму як центральний і такий, що може висвітлювати народознавство об'єктивно і вичерпно. На думку вченої, “ігнорування принципу історизму призводить до відриву майбутнього від минулого, до порушення історичного ланцюжка, до руйнування закономірної єдності поколінь, яка закована в історії кожного народу, кожної нації. Отже, народознавство – це історична галузь науки, яка висвітлює переважно традиційно-побутову культуру – звичаї, символи, традиції, фольклор, ремесла у різні історичні періоди розвитку держави та нації [12]”.

Головним завданням вчителя початкових класів є не лише прищепити інтерес до вивчення рідної мови, як способу спілкування, а й продемонструвати всю велич і красу рідного слова. Вивчення рідної мови варто починати з “повернення генетичної пам'яті народу”, тому що через засвоєння рідної мови “дитина пізнає світ, формується як особистість, як громадянин України [12]”. Втіленню означених завдань сприяє реалізація українознавчого компонента. Саме це відкриває пізнання самого себе як представника української нації, свого народу, його історії, культури.

Народознавчий напрям у змісті навчання важливо реалізувати через засвоєння власне української лексики. У навчальній програмі для 4-річної початкової школи наголошується: “Етнокультурознавча лінія змісту навчання полягає в ознайомленні учнів із національною культурою українського народу, в засвоєнні лексики на позначення національного одягу, посуду, їжі, оберегів, сталих народних висловів, прислів'їв і приказок та умінь їх доречно

вживати, ознайомлення з українськими дитячими іграшками, піснями, казками, видатними письменниками, іншими представниками культури, історичними діячами, тощо [12]”.

Ознайомлення учнів початкових класів із народознавством реалізується через прийоми, засоби, форми і методи залучення дітей до національного надбання рідного народу. Завдання вчителя домогтися, щоб такі перлини народної творчості, як прислів'я, приказки, афоризми, примовки активізувати в дитячому словнику, щоб вони стали осмисленим, набути явищем.

Кінцевими цілями впровадження зазначених підходів є необхідність оволодіння студентами лінгвістичною та професійною компетенцією.

Науковий аналіз проблеми формування готовності майбутніх учителів до роботи над народознавчою лексикою передбачає визначення низки педагогічних умов, які дадуть змогу ефективно побудувати процес формування такої готовності.

Започатковуючи експеримент, було визначено педагогічні умови ефективного формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою. Серед них: забезпечення міжпредметних зв'язків у підготовці майбутніх учителів початкової школи до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів; усвідомлення майбутніми учителями початкових класів необхідності оволодіння народознавчою лексикою; залучення майбутніх учителів початкової школи до науково-дослідної діяльності народознавчої спрямованості.

Розкриємо більш детально суть кожної умови.

Перша умова забезпечення міжпредметних зв'язків у підготовці майбутніх учителів початкової школи до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів.

Міжпредметність – це сучасний принцип навчання, який впливає на добір і структуру навчального матеріалу цілої низки предметів, активізує методи навчання, орієнтує на застосування комплексних форм організації

навчання, забезпечуючи єдність навчально-виховного процесу.

М. Фіцула визначає міжпредметні зв'язки як узгодженість між навчальними предметами, що дає змогу розглядати факти і явища реальної дійсності з різних точок зору, із позицій різних дисциплін. На думку науковця, використання міжпредметних зв'язків під час вивчення одного предмету сприяє кращому розумінню іншого [244].

З точки зору системного підходу міжпредметні зв'язки розглядають І. Зверев, Н. Лошкарьова, В. Максимова. Учені пропонують класифікувати їх за об'єктом, на основі якого встановлюються зв'язки між навчальними предметами, виходячи зі спільності структури навчальних предметів і структури процесу навчання. Автори розрізняють такі типи зв'язків:

- за змістом навчального матеріалу (змістовно-інформаційні);
- за вміннями, що формуються (операційно-діяльнісні);
- за методами і засобами навчання (організаційно-методичні).

У розподілі видів міжпредметних зв'язків за часовим критерієм більшість вчених виявились одностайними. Згідно з цим критерієм автори розрізняють:

1) синхронні й асинхронні зв'язки (П. Кулагін, Н. Лошкарьова). Під час використання синхронних зв'язків відбувається взаємообмін і взаємодоповнення дисциплін, що вивчаються в межах одного семестру, навчального року. Для ґрунтовного, всебічного вивчення певного явища, але уникнення повтору матеріалу, слід узгоджувати навчальні програми суміжних дисциплін.

2) попередні, супутні і перспективні. “Попередні міжпредметні зв'язки – це такі зв'язки, коли при вивченні матеріалу одного курсу опираються на раніше отримані знання з інших предметів. Супутні зв'язки – це зв'язки, що враховують той факт, що низка питань і понять одночасно вивчаються. Перспективні міжпредметні зв'язки використовуються, коли вивчення матеріалу з одного предмету випереджає його застосування в інших предметах [150, с149]”.

3) горизонтальні (зв'язки між дисциплінами одного року навчання), вертикальні (зв'язки між дисциплінами різних років навчання) [150, с150].

Міжпредметні зв'язки щодо підготовки студентів до роботи над народознавчою лексикою з учнями шестирічного віку як педагогічна умова реалізовувалася в нашій роботі за часовим критерієм. Відповідно до класифікації за цією ознакою ми використали у дослідженні попередні міжпредметні зв'язки. Підготовка студентів до роботи над народознавчою лексикою тісно пов'язана з такими дисциплінами: методикою викладання української мови у початковій школі, сучасною українською мовою, методикою навчання освітньої галузі “Природознавство”, методикою трудового навчання, образотворчим мистецтвом з методикою викладання (див. таб. 2.7.).

Так, методика викладання української мови у початковій школі включає в себе сукупність різних методів, технологій, прийомів, принципів, форм та засобів навчання, які спрямовані на збагачення, активізацію та уточнення словникового запасу учнів, у тому числі і народознавчою лексикою.

Зв'язок із сучасною українською літературною мовою, а саме з лексикологією, обумовлений тим, що для роботи над народознавчою лексикою у студентів необхідно сформувати знання про слово, словниковий склад мови, значення слова, види лексики, види словників; повинен бути наявний великий словниковий запас, який включає в себе як і активний, так і пасивний словник.

Методика навчання освітньої галузі “Природознавство” передбачає ознайомлення студентів із методами формування природничих уявлень і понять молодших школярів, а також може бути основою для розробки методів та прийомів формування уявлень і понять народознавчого характеру, що стосуються рослинного і тваринного світу, традицій, звичаїв, предметів побуту, українських національних страв, одягу, тощо.

Методика трудового навчання – наука, яка може бути корисна при формуванні готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою, адже під час конструктивно-художньої діяльності, при виготовленні тих чи інших предметів, назви яких є народознавчими словами, закріплюється семантика нових слів.

Таблиця 2.7.

***Міжпредметні зв'язки у формуванні народознавчої
готовності студентів***

Дисципліна	Додаткові теми	Завдання для самостійної роботи
Сучасна українська мова	1. Слова-символи української мови.	1. Складіть словник символів. 2. Складіть кросворд слів-символів української мови.
	2. Слова українського мовленнєвого етикету української мови.	1. Підготуйте коротке повідомлення про походження і виникнення українського етикету.
Методика навчання української мови в початковій школі	1. Методика ознайомлення учнів із жанрами українського фольклору.	1. Опишіть фольклорно-етнографічні традиції вашого регіону.
	2. Ознайомлення молодших школярів із словами-символами української мови.	1. Зробити добірку кросвордів, ребусів, загадок із використанням слів символів.
Методика вивчення освітньої галузі “Природознавству”	1. Ознайомлення учнів із прикметами та віруваннями українців, що стосуються християнських свят.	1. Підготуйте мікроповідомлення про прикмети які ви знаєте. 2. Підготуйте розповідь про християнські свята, які ви святкуєте.
Методика вивчення освітньої галузі “Суспільство-знавство”	1. Народознавчий куток у класі.	1. Для куточка у класі підготувати рубрику народознавчого характеру.
Методика трудового навчання	1. Ознайомлення учнів із ремеслами українського народу.	1. Складіть короткий термінологічний словник до теми.

Образотворче мистецтво з методикою викладання теж може передбачати продукування різних зображень, чи виготовлення предметів різними техніками, що позначаються народознавчими словами.

Другою педагогічною умовою було усвідомлення майбутніми учителями початкових класів необхідності оволодіння народознавчою лексикою.

Щодо другої педагогічної умови, то ґрунтуючись на особистісно-діяльнісному, аксіологічному та культурологічному підходах, які є методологічними концептами дослідження, аналізуючи відповідну філософську, психологічну, педагогічну та методичну літературу, ми дійшли висновку, що успішність роботи вчителя початкової школи насамперед залежить від його позитивного ставлення до своєї професійної діяльності.

На нашу думку, формування позитивної мотивації на майбутню діяльність, що передбачає формування у молодших школярів народознавчих умінь та навичок, залежить від наявності в студентів мотивів внутрішньої потреби вивчати лексику рідного народу, використовувати її у власному повсякденному мовленні.

З позиції філософії, мотив визначається як усвідомлене спонукання, що зумовлює дії для задоволення будь-яких потреб людини. Мотив є певним обґрунтуванням і виправданням вольної дії, відбиває ставлення людини до вимог суспільства і відіграє важливу роль в оцінці дій і вчинків особистості [242, с.294].

За визначеннями психологів (А. Петровський, М. Ярощевський, О. Чебикін та ін.), мотивація – це спонукання, що викликає активність організму і визначає його спрямованість [187]. Мотив, за визначенням Є. Рапацевича, - це спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх чи внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта й визначають її спрямованість (мотивацію). Мотивація, як зазначає науковець, є стрижнем психології особистості, що обумовлює особливості поведінки та діяльності особистості. Мотивація задає

спрямованість, характер, здібності людини і має вирішальний вплив на них [210]. Види мотивів описані у працях В. Хенніга, Л. Божович, Д. Узнадзе, О. Леонт'єва, А. Маслоу. На думку психологів, будь-яка діяльність є полімотивованою, оскільки визначається ставленням людини до предметного світу, до людей, до суспільства, до самого себе, тому, що саме мотиви визначають жанр висловлювання, добір відповідних мовних засобів.

В основі формування позитивної мотивації лежить сформованість у майбутніх учителів початкової школи ціннісного ставлення до традицій, звичаїв, мови, історії та культури українського народу.

Ціннісне ставлення до лексики рідного народу, потреби і мотиви свідомо використовувати її у власному мовленні, сприяють підготовці майбутніх учителів до словникової роботи у початковій школі.

Розглянувши описані у психологічній літературі мотиви крізь призму завдань мовленнєвої діяльності, ми виявили, що найбільш характерними для процесу праці майбутніх педагогів можуть бути такі:

1. Пізнавальні мотиви. Вони виявляються тоді, коли суб'єкт зацікавився певним видом мовленнєвої діяльності, хоче опанувати ним. Мета - детально, послідовно, точно відтворити перелік операцій із описом проміжних результатів.

2. Інформативні мотиви: уточнити певну операцію, застерегти про можливі негативні наслідки діяльності, ознайомити з варіантами певних операцій, запропонувати інші матеріали чи засоби праці.

3. Естетичні мотиви. Людині властиво відчувати почуття насолоди від прекрасного, тому вона прагне оточити себе тим, що приносить їй психологічний комфорт. Є види діяльності, що виконуються з натхненням, з елементами творчості, є результати праці, що викликають позитивні емоції у виконавця чи поціновувачів.

Ми дійшли до висновку, що забезпечення позитивної мотивації студентів на ознайомлення із народознавчою лексикою учнів початкової школи лежить в основі мотиваційного компонента у структурі готовності

майбутніх учителів початкової школи до формування народознавчих навичок і вмінь в учнів шестирічного віку.

На нашу думку, формуванню позитивної мотивації сприяє набуття студентами відповідних знань, умінь та навичок щодо організації і впровадження у майбутній професійній діяльності методики збагачення мовлення учнів народознавчою лексикою.

Методика – це система заходів, спрямованих на поповнення, активізацію та уточнення народознавчого словника, що передбачає використання відповідних форм, методів, прийомів і способів навчання й виховання.

З огляду на зазначене, ми доходимо висновку, що озброєння майбутніх учителів початкової школи такими методиками сприятимуть:

- забезпеченню позитивної мотивації до здійснення народознавчої роботи, спрямованої на формування в молодших школярів народознавчих навичок і вмінь (мотиваційний компонент);
- набуттю знань й оволодінню способами і методами формування навичок і вмінь у молодших школярів (змістовий компонент).
- здатності студентів до проектування й організації діяльності за допомогою відповідних методів і прийомів (технологічний компонент) ;
- здатності до правильної оцінки власної діяльності, досягнутих результатів та коригування діяльності (рефлексивний компонент).

Третя умова передбачала залучення майбутніх учителів початкової школи до науково-дослідної діяльності народознавчої спрямованості. За визначенням С.Гончаренка, діяльність – спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни. На думку науковця, основними компонентами діяльності є: потреби, мета, засіб реалізації мети, результат; загальним засобом – сукупність знарядь праці, тобто техніка і технологія; універсальним предметом – природа і суспільство, а загальним наслідком – олюднена природа [51, с.98]”.

На інші особливості діяльності вказує В. Шадриков, зазначаючи, що

діяльність – це специфічно людська форма ставлення до навколишнього світу, зміст якої складає не тільки доцільну зміну й перетворення навколишньої дійсності, але й перетворення самої людини [250, с.13].

1. Не менш важливим виявляється тлумачення діяльності як усвідомленого цілеспрямованого процесу, який має на меті перехід від цілі, задуму до образу бажаного результату. Такий підхід до поняття “діяльність” обґрунтовано у відомій концепції А. Леонтьєва, де наголошено, що основними “складовими” окремих людських діяльностей є їх одиничні дії, тобто процеси, що підпорядковуються усвідомленій меті. З огляду на це поняття мотиву співвідноситься з поняттям діяльності, поняття мети збігається з поняттям дії [130, с.153].

Поняття “діяльність студента” є інтегрованим, бо його зміст поєднує в собі різні види діяльності студента: навчальну, пізнавальну, професійно-трудова, фізкультурно-оздоровчу, художню, науково-дослідну, громадсько-політичну, спілкування, побутову та ін.

Н. Бордовська відзначає: “Науково-дослідна діяльність – один з видів діяльності педагога, спрямований на пізнання й перетворення педагогічної реальності на основі досягнень педагогічної науки й застосування наукових методів; результатом цієї діяльності є одержання нового педагогічного знання та досвіду й розвиток методологічної культури педагога-дослідника [18]”.

Виходячи із цього визначення, ми розуміємо науково-дослідну діяльність студентів як процес професійного становлення особистості майбутнього фахівця, що розвиває здібності до наукового дослідження; самостійності, ініціативи в навчанні, умінь і навичок індивідуального й колективного розв’язання професійних завдань. Особливістю процесу науково-дослідної діяльності (далі – НДД) студентів є індивідуальний підхід до творчої самореалізації кожного.

Виокремлення такої педагогічної умови, як залучення студентів до науково-дослідної діяльності народознавчого спрямування, ми пояснюємо необхідне для формування умінь наукового пошуку та дослідження нової

інформації народознавчого змісту, що дає можливість розширювати свої знання по даній темі. Ця педагогічна умова реалізовувалася в ході проведення формувального експерименту, а саме під час підготовки до семінарських занять студенти склали до кожної теми список рекомендованої літератури, який містив не менше 10 літературних джерел, готували проекти, презентації, портфоліо.

Визначені педагогічні умови впроваджувати послідовно на різних етапах експериментальної роботи.

Ефективність запропонованої методики залежала від урахування низки принципів навчання лексики. Під принципами навчання розуміють “своєрідні правила діяльності, шляхи взаємодії вчителя і учнів, вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, використання методів і прийомів, побудова системи вправ, підготовка й проведення уроків [155]”.

До принципів навчання лексики належать загальнодидактичні, лінгводидактичні, спеціально лексичні, частково методичні, народознавчі принципи.

Серед загальнодидактичних принципів ми виділили такі: *принцип науковості, принцип активності й самостійності студентів, принцип єдності теорії і практики, принцип послідовності, принцип міцності засвоєння знань.*

Провідним принципом організації експериментальної роботи був *принцип науковості*, що передбачав розробку спецкурсу, формування народознавчих понять та робота зі словником.

Принцип активності й самостійності студентів у процесі експериментального навчання (пізнавальна, професійно-педагогічна, народознавча, мовленнєва активність) реалізовувався нами шляхом занурення студентів в активну навчально-мовленнєву діяльність народознавчої спрямованості.

У процесі навчання створювались відповідні навчально-мовленнєві ситуації, які спонукали студентів до вияву максимальної активності, як-от:

- необхідність висловлювати свою думку, захищати і відстоювати

її у дискусіях з однокурсниками і викладачами; наводити на її захист аргументи, докази, використовувати набуті знання;

- рецензувати, аналізувати, оцінювати відповіді, навчально-методичний матеріал (конспекти, плани, сценарії);

- розробляти конспекти, сценарії народних свят;

- здійснювати самоаналіз, самоконтроль, самокорекцію своєї професійно-мовленнєвої підготовки щодо лексико-народознавчої готовності;

- створювати картотеки з літературними джерелами з народознавства, методики викладання української мови та педагогіки.

Принцип єдності теорії і практики полягав у тому, що оскільки навчання студентів народознавчої лексики зумовлене життєвою необхідністю пізнати український народ, його культуру, ментальність, спосіб життя, то робота над засвоєнням студентами таких слів має сприяти використанню їх у повсякденному мовленні. Принцип єдності теорії і практики реалізовувався у нашій роботі через впровадження спецкурсу, спецпрактикуму, зустрічі з цікавими людьми, екскурсії, інсценізування уроку, проведення виховного заходу та створення сайту.

Відповідно до *принципу послідовності* підготовка студентів до роботи над народознавчою лексикою організовувалась за етапами: оволодіння теоретичною частиною (лекції), набуття умінь та навичок (семінарські заняття) та застосування набутих умінь та навичок (творча робота).

Принцип міцності засвоювання знань займає одне з провідних місць у підготовці студентів до роботи над народознавчою лексикою, оскільки передбачає такі види роботи як повторення, запам'ятовування, використання, постійна систематизація, поглиблення навчального матеріалу та удосконалення практичних навичок та вмінь, що дає можливість сформуванню лексико-народознавчу готовність студентів. У нашій роботі цей принцип реалізовувався через: запам'ятовування нових знань під час лекцій, їх використання під час семінарських занять, роботи зі словником,

удосконалення практичних навичок та умінь під час проведення виховного заходу та інсценізації уроку.

З-поміж лінгводидактичних принципів були задіяні: *принцип розуміння мовних значень* (Л. Федоренко), який полягав у тому, що мова виступає знаковою системою, яка фіксується у головному мозку завдяки психічним процесам. Розуміння значення слова розглядалося нами як результат взаємозв'язку мислення і мовлення і полягало в умінні співвідносити слово з конкретним реальним предметом; *екстралінгвістичний (позамовний) принцип* (М. Баранов, Т. Ладиженська, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Рожило), який вимагав зіставлення мовного матеріалу і реалії, а також передбачав використання предметної та ілюстративної наочності; *комунікативний принцип* (А. Богуш, Н. Гавриш, С. Караман, Н. Луцан, М. Пентилюк, І. Хом'як) полягав у врахуванні сфери застосування отриманих мовних знань, теми та ситуації спілкування; *принцип системності* (С. Караман, М. Пентилюк, І. Хом'як) зумовлював навчання лексичного матеріалу при опрацюванні різних розділів і тем навчальних дисциплін; *принцип розвитку мовлення і мислення дітей* (А. Богуш, Т. Симоненко).

Серед спеціально лексичних принципів ми виділили такі: *принцип семантизації лексики* (Л. Бірюк, Н. Гавриш, С. Караман, Н. Кирста, Є. Копіца, Ю. Руденко, Є. Струніна), котрий передбачав розкриття значення нових, невідомих студентам слів; *принцип уточнення та розширення значень відомих у певному контексті слів* (Л. Бірюк, Н. Гавриш, Н. Кирста, Ю. Руденко, Є. Струніна); *принцип тематичного добору лексики* (Л. Бірюк, В. Дороз, Л. Лук'яник, Ю. Руденко).

До частково методичних принципів нами були віднесені такі: 1) *організація спостережень над мовним матеріалом*; 2) *збагачення мотивації мовленнєвої діяльності*; 3) *забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий розвиток*; 4) *частотний принцип, суть якого полягає у доборі лексики, яка часто зустрічається в текстах для читання дітей*.

Серед народознавчих принципів, яких варто дотримуватись у роботі над збагаченням мовлення учнів народознавчою лексикою, ми виокремили *принцип культуровідповідності* (Р. Дружененко, Т. Левченко, М. Стельмахович), що передбачав вивчення лексики, яка відображає традиції українського народу, його матеріальні та духовні надбання; *принципи народності* (А. Богуш, Р. Дружененко, Т. Симоненко, М. Стельмахович), *гуманності* (М. Пентилюк, М. Стельмахович), *краєзнавчий принцип* (Т. Левченко, К. Ушинський); *принцип єдності національного та загальнолюдського* (М. Пентилюк).

Серед спеціально лексичних принципів ми використали *принцип семантизації лексики*. Він реалізувався у нашій експериментальній моделі під час роботи зі словником.

Серед частково методичних принципів нами був використаний *частотний принцип*. Даний принцип реалізувався під час створення сайту з електронним словником, до якого були віднесені слова, які учні повинні засвоїти відповідно до навчальної програми.

Принцип культуровідповідності реалізовувався у роботі над словником, оскільки вивчалася лексика, яка відображає традиції українського народу, його матеріальні та духовні надбання.

Для експериментального дослідження нами були використані такі групи методів: *словесні, наочні, практичні*.

З-поміж словесних методів навчання нами були використані:

Метод розповіді, який передбачав усний живий і образний, емоційний і послідовний виклад переважно фактичного матеріалу в пояснювальній чи оповідальній формі. Цей метод широко використовувався нами під час проведення експериментального дослідження, а саме під час лекцій, семінарських занять, зустрічей з писанкаркою, гончарем та вишивальницею, виховних заходів, інсценізованого уроку.

Лекція використовувалася для розгорнутого теоретичного повідомлення, наукового аналізу та обґрунтування складних і об'ємних

наукових проблем. Цей метод знайшов своє вираження у нашій роботі під час реалізації спецкурсу.

Бесіда – метод словесного обговорення матеріалу, що вивчається, – найпоширеніша в навчанні. Під час проведення семінарських занять ми використовували такі види бесіди: *вступна, бесіда-повідомлення, бесіда-повторення, контрольна, евристична*. Також бесіда використовувалась нами під час зустрічей з писанкаркою, гончарем та вишивальницею.

Дискусія – дієвий метод обговорення питання, що вивчається. Вона передбачає колективне обговорення якоїсь спірної проблеми, під час якого пізнається істина. Нами використовувалися такі види дискусії під час семінарських занять: *“побіжна”* (виникає стихійно під час розгляду та обговорення складних питань, які цікавлять більшість студентів); *дискусія, спрямована на формування переконань; справжня навчальна дискусія* (спеціально організовується для розгляду важливої дидактичної проблеми).

З-поміж наочних методів навчання ми використовували метод показу.

Показ – це навчальний метод, що являє собою сукупність прийомів, дій і засобів, за допомогою яких в студентів створюється наочний образ предмета, котрий вивчається, формується конкретне уявлення про нього. Цей метод використовувався нами під час проведення майже усіх видів занять, незалежно від їх змісту й методики. За його допомогою реалізується принцип наочності навчання учнів. Розрізняють два види показу: ілюстрування і демонстрування.

Демонстрування використовувалося під час зустрічей з цікавими людьми та під час екскурсій до музею “Писанка”, Івано-Франківського краєзнавчого музею та на фестиваль “Свято ковалів”.

Ілюстрування – під час інсценізування уроку, виховного заходу та під час створення сайту, де студенти підбирали до кожного народознавчого поняття рисунки.

З-поміж практичних методів навчання нами використовувались вправи.

Вправи – це метод, який використовувався у нашій роботі з метою формування, закріплення та вдосконалення практичних навичок і вмінь студентів. На кожному семінарському занятті були подані вправи для формування та вдосконалення умінь і навичок, необхідних для роботи над народознавчою лексикою.

Нами також використовувалися методи контролю і самоконтролю.

Методи контролю і самоконтролю – обов'язкові складові елементи процесу навчання. Вони допомагають побачити досить повну картину всього навчального процесу, сприяють виявленню рівня реальних досягнень студентів у навчанні, з'ясуванню недоліків цього процесу і шляхів їх подолання, внесенню до нього необхідних коректив, надають дидактичному процесові логічної, змістової, організаційної і методичної завершеності. Даний метод використовувався під час семінарських занять у формі усного опитування.

Самостійна робота студентів – це сукупність різноманітних навчальних прийомів і дій, за допомогою яких вони самостійно закріплюють і поглиблюють раніше набуті теоретичні знання, практичні навички й уміння, а також оволодівають новими. Цей метод використовувався студентами під час роботи з картотекою та роботи над словником.

Окрім того, при розробленні методики експериментального навчання було враховано класифікації вправ, побудовані на відмінностях процесів формування навичок розуміння і продукування мовлення: докомунікативні, умовно комунікативні, власне комунікативні ;умовно мовленнєві, мовленнєві; імітаційні, комунікативні де, як бачимо, основним принципом розподілу виступає не послідовність виконання, а відповідність психолінгвістичним механізмам, які організують етапи мовленнєвого розвитку. Отже, враховуючи послідовність становлення мовних знань, комунікативних умінь і навичок студентів, нами було виокремлено вправи:

1. Мовні, що передбачали комплекс завдань з такою аспектною спрямованістю: - лексико-семантичні завдання, націлені на формування

навичок відшукування народознавчої лексики у структурі речень, тексту, визначення їх значення; - лексико-граматичні завдання, орієнтовані на засвоєння структурних особливостей народознавчої лексики; - лексико-орфографічні завдання, спрямовані на формування умінь і навичок унормованого написання лексики народознавчого змісту; - лексико-логічні завдання, що передбачають узагальнення через класифікацію лексики за тематичним принципом.

2. Мовленнєві, призначені для формування і розвитку навичок унормованого використання народознавчої лексики в різних видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо).

3. Власне комунікативні або ситуативні, цільове призначення яких полягало у формуванні навичок ситуативного використання народознавчої лексики в усному і писемному мовленні, діалогічному і монологічному.

Збагачення активного народознавчого запасу студентів прямо залежить від способу семантизації. При розробленні системи вправ експериментального навчання нами було виокремлено й протиставлено такі види семантизації народознавчої лексики:

1) формально-граматична (повідомлення про граматичні властивості) – змістова (повідомлення про значення);

2) аспектна (повідомлення про окрему, певну властивість) – поліаспектна (повідомлення про різноманітні властивості);

3) пояснювальна (за допомогою тлумачення, дефініції, перераховування) – унаочнювальна (демонстрація того, що позначає народознавча лексика);

4) системно-кумулятивна (заздалегідь планований розподіл у часі, дозоване подання інформації) – одноразова (повідомлення мінімуму інформації, достатньої для конкретної ситуації).

У ході експериментального навчання ми почергово використовували різні прийоми, а саме: - вживання лексичних відповідників, синонімічних та антонімічних лексем, вільного словосполучення, описовий спосіб

тлумачення тощо; - використання наочності, що з одного боку, допомагало пригадати історичний факт, подію чи персоналію, оскільки ілюстрація, впливаючи на зорову пам'ять дає можливість краще засвоїти народознавчі слова, а з іншого частота відтворення візуально сприйманого й слухового залежала від складності для розуміння студентами певного слова; - комбінований спосіб семантизації припускав поєднання декількох прийомів; - презентація і семантизація народознавчої лексики; - описовий спосіб тлумачення слів; - уведення народознавчого слова у контекст; - етимологічний аналіз; - історико-культурологічне коментування; - навчальне редагування; - поділ слів за тематичним принципом; - використання народознавчих слів у зв'язних висловлюваннях; - побудова народознавчих словників; - каталог ситуацій.

Експериментальною методикою було передбачено застосування різних форм організації навчання. Так, формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою забезпечувалось лекційним курсом: а) лекції з елементами евристичної бесіди мали на меті ознайомити студентів з інформацією лінгвокраїнознавчого характеру, зокрема з народознавчим матеріалом, який підлягав усвідомленню і запам'ятовуванню, б) проблемний виклад лекційного матеріалу, при якому викладач висуває проблему, висвітлює погляди на неї, орієнтує на шляхи її розв'язання, в) лекція-візуалізація, коли основний зміст викладу теми супроводжується демонстрацією схем, малюнків, карти і т. под. Практичні заняття (аудиторні) призначені для закріплення знань, одержаних на лекціях, більш докладного розгляду складних питань, уточнення і тлумачення окремих понять, набуття студентами конкретних умінь і навичок роботи з народознавчою лексикою. Практичні заняття (аспектні) – особливий тип навчальних занять, де здійснюється цілеспрямоване опрацювання народознавчого матеріалу. Активні форми навчання: а) рольові, ділові лінгвістичні ігри, ситуативне моделювання покликані допомагати студентам висловити свої комунікативні

наміри чи спонукати співрозмовника до виконання певних комунікативних дій, б) спецкурс, зорієнтований на більш поглиблене ознайомлення студентів із народознавчим словником вчителя Самостійна робота студентів, організовувана в межах експериментальної методики навчання, забезпечувала рефлексивний характер навчальної діяльності, оскільки студенти чітко розуміли завдання, які було висунуто на кожному етапі навчання, усвідомлювали цілі виконання завдань пошуково-пізнавального характеру, проводили само- чи взаємооцінювання результатів.

Отже, результативність експериментального навчання визначається успішною реалізацією функціонального спрямування виокремлених нами принципів, методів, прийомів, форм.

2.3. Експериментальна модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою

Метою дослідного навчання стало формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою.

З урахуванням теоретичних засад дослідження і виокремлених нами педагогічних умов була побудована лінгводидактична модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою (див. схему 2.1.).

Експериментальне навчання відбувалося за трьома послідовними етапами: когнітивно-збагачувальним, практично-діяльним і продуктивно-творчим.

Метою першого, **когнітивно-збагачувального**, етапу було збагачення словника і поглиблення знань студентів із лінгвістики, лінгводидактики й народознавства фахового спрямування. Змістовий аспект реалізовувався через розроблений нами спецкурс “Лексико-народознавча робота з

шестирічними учнями”, що передбачав набуття майбутніми вчителями необхідних знань і вмінь у двох напрямках, а саме: лексичному й народознавчому. Було використано такі прийоми роботи: робота з картотекою, навчальне редагування, виділення слів-символів і слів українського мовленнєвого етикету, поділ народознавчої лексики на тематичні групи та ін. Результатом роботи цього етапу стало формування в студентів лексикологічної обізнаності, обізнаності з українськими народними традиціями.

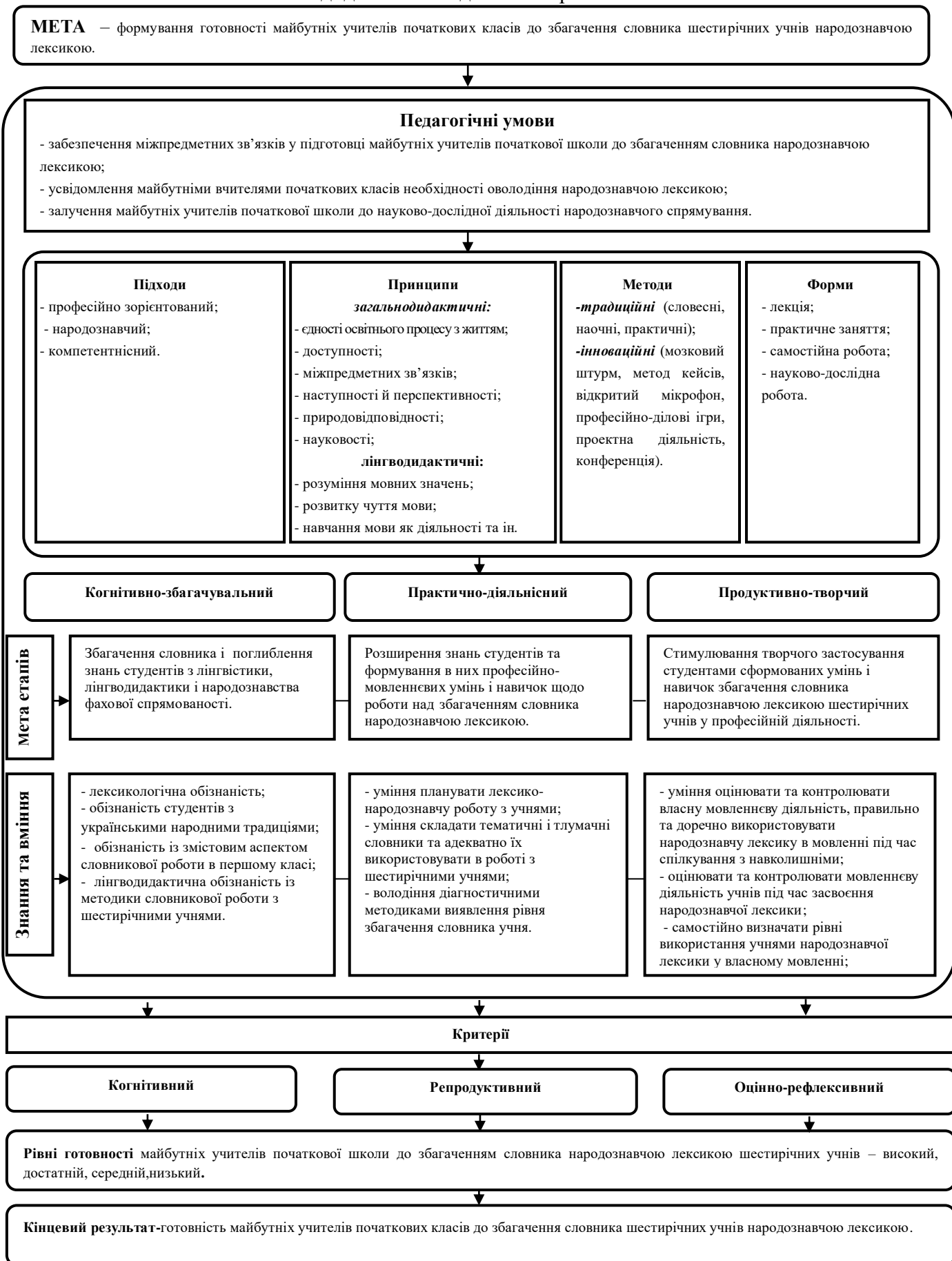
Метою другого, **практично-діяльнісного**, етапу було розширення знань студентів і формування в них професійно-мовленнєвих умінь і навичок щодо роботи над збагаченням словника народознавчою лексикою. Змістовий аспект був спрямований на формування практичних умінь оцінювати й контролювати мовленнєву діяльність учнів народознавчого спрямування. Засобами та формами роботи виступили лекції, семінари, диспути, дискусії, міні-лекції, які ґрунтувалися як на поданні навчального матеріалу викладачем під час спецкурсу, так і передбачали самостійну пошуково-дослідницьку діяльність студентів. Результатом роботи цього етапу стали сформовані в студентів уміння планувати лексико-народознавчу роботу з учнями, складати тематичні й тлумачні словники та адекватно їх використовувати в роботі з шестирічними учнями, володіти діагностичними методиками виявлення рівня розвитку словника.

Третій, **продуктивно-творчий**, етап мав за мету стимулювання творчого застосування студентами сформованих професійних умінь і навичок щодо збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою.

Цей етап роботи було зорієнтовано на формування в майбутніх учителів початкової школи вмінь доцільно використовувати народознавчу лексику в професійно-мовленнєвій діяльності. Видами та формами роботи на цьому етапі були: проектна діяльність студентів, науково-практичні конференції, конкурси наукових студентських робіт.

Лінгводидактична модель експериментального навчання

Результатом роботи цього етапу стали сформовані в студентів уміння оцінювати й контролювати власну мовленнєву діяльність, правильно та доречно використовувати народознавчу лексику під час спілкування з навколишніми, оцінювати й контролювати мовленнєву діяльність учнів під час засвоєння ними народознавчої лексики та самостійно визначати рівні використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні.

Упродовж трьох етапів реалізовувалися такі педагогічні умови: забезпечення міжпредметних зв'язків у підготовці майбутніх учителів початкової школи до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів; усвідомлення майбутніми вчителями початкових класів необхідності оволодіння народознавчою лексикою; залучення майбутніх учителів початкової школи до науково-дослідної діяльності народознавчого спрямування.

Опишемо більш детально методика формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою.

Безпосередньо формувальному етапу експериментальної методики передував підготовчий етап, який не зазначено в експериментальній моделі. Метою цього етапу було створення тематичного словника народознавчої лексики для студентів, проведення семінару для викладачів фахових дисциплін, які були задіяні в експерименті, розроблення спецкурсу “Лексико-народознавча робота з шестирічними учнями”, зі змістом якого було ознайомлено викладачів – учасників експерименту.

Наукове дослідження вимагало визначення ролі міжпредметних зв'язків в межах фахових дисциплін (“Сучасна українська мова”, “Методика навчання української мови в початковій школі”, “Методика вивчення освітньої галузі «Природознавство»”, “Методика вивчення освітньої галузі «Суспільствознавство»”, “Трудове навчання з практикумом”). Для викладачів, які були задіяні в експерименті, був проведений семінар, де обговорювалась важливість і необхідність народознавчої підготовки

майбутніх учителів початкових класів. Запропоновано тематику лекцій, що потрібно включити до фахових програмних курсів. З викладачами було обговорено такі теми: “Методичні принципи вивчення народознавчої лексики”; “Тематичні групи номінацій”; “Методи та прийоми їх засвоєння”; “Роль педагога у роботі над збагаченням мовлення молодших школярів народознавчою лексикою”; “Міжпредметні зв’язки у навчанні дітей народознавчої лексики”.

Особлива увага викладачів зверталася на важливість використання народознавчого матеріалу під час лекцій та практичних занять. З цією метою, відповідно до змістової наповнюваності навчальних дисциплін, було запропоновано перелік тем, які варто, на нашу думку, включити до лекційного та практичного матеріалу (додаток Е).

Розробляючи структурну організацію словника, було визначено його тип (одномовний, алфавітний, тлумачний, наочний словник); призначення (навчальний словник) та обсяг (необмежена кількість слів, що постійно поповнюється).

Вихідними принципами укладання словника стали:

- тематичний (слова згруповані за темами: “Український національний одяг, взуття, прикраси”, “Посуд”, “Українські національні страви та напої”, “Християнські свята”, “Рослини”, “Музичні інструменти та виконавці” тощо);

- екстралінгвістичний (тлумачення народознавчого слова передбачало зіставлення його з конкретним його зображенням);

- комунікативний (слова для словника добиралися для використання у мовленні студентів між собою та, у майбутньому, з дітьми шестирічного віку);

- лексичної сполучуваності, тобто здатності лексем сполучатися з іншими одиницями в мовленні;

- частотності (добирались слова, які часто вживаються у навчальних посібниках та художніх творах для вивчення у початковій школі);

– принцип використання ілюстративного матеріалу (приклади вживання лексем у реченнях та творах усної народної творчості, малюнки);

– навчально-методичної доцільності (підібраний словник відповідав меті та завданням навчання: вирішення навчальних та виховних завдань, врахування вимог програми);

– змісту навчальних предметів (слова добиралися відповідно до тематичних особливостей цих навчальних предметів);

– дидактичний (врахування вимог та тематичної наповнюваності програми для початкової школи);

– лінгвістичний; семантичний; принцип практичної доцільності.

Словник було використано для тлумачення народознавчих слів, покращення естетичного звучання лексем рідної мови, пізнавального інтересу студентів до вивчення мови, історії, звичаїв, побуту українського народу та формування національної свідомості. До словника ввійшли слова, що стосуються культури українського народу, а саме: його побуту, традицій, творів мистецтва, ремесел, релігійних свят, обрядів, символів.

Тлумачний словник народознавчої лексики виконував дві функції: довідкову й навчальну. Так, для формування вмінь і навичок роботи зі словником у його довідковій функції використовувались завдання, зорієнтовані головним чином на розвиток рецептивних умінь і навичок студентів, пов'язаних зі сприйняттям готового народознавчого матеріалу. Наприклад, вправи, спрямовані на вироблення навичок роботи з довідковою або словниковою літературою, відзначалися завданнями пошукового характеру, як-от: - використовуючи словник, виберіть народознавчі слова, які можуть уживатися під час Різдвяних свят; - користуючись словником, доберіть антонімічні пари словам...; - випишіть зі словника слова... і побудуйте відповідні речення (висловлювання); - ознайомтесь із етимологією таких слів...

Формування умінь і навичок використовувати словник у його навчальній функції спиралося переважно на вправи дещо іншої

спрямованості, які, у свою чергу, розподілялися на: а) завдання, призначені сформувати вміння використовувати навчальний словник як джерело фактичних відомостей про народознавчі слова; б) завдання, покликані прищепити навички роботи зі словниковими статтями, наприклад, скласти власний словник-мінімум народознавчих слів для учнів шестирічного віку, створити словникову статтю про будь-яку тематичну групу народознавчих слів; в) завдання, що мали на меті формування вмінь і навичок використання словника у функції посібника з розвитку мовлення, коли робота переважно зосереджувалася навколо навчальних текстів, представлених двома типами: інформація про історичні події, реалії в тексті профільного призначення, або в тексті самої словникової статті з навчального мінімуму народознавчої лексики.

Опишемо більш детально зміст роботи на кожному етапі експериментального навчання.

На першому, **когнітивно-збагачувальному**, етапі студентам було запропоновано спецкурс (додаток Ж) “Лексико-народознавча робота в початковій школі”, що охоплював 6 тем (24 години), з них 12 годин лекційних, 12 – семінарських та практичних занять. Див табл.2.8.

Розробка спецкурсу з лексико-народознавчої роботи передбачала формування в майбутніх учителів системи знань з народознавства та методики роботи над народознавчою лексикою, а також формування системи вмінь і навичок щодо планування роботи з дітьми, складання конспектів, сценаріїв, уміння оцінювати та аналізувати виконану роботу.

Метою спецкурсу “Лексико-народознавча робота в початковій школі” було збагатити мовлення студентів народознавчою лексикою, сформувати у них систему знань з народознавства та методики роботи над народознавчою лексикою в початковій школі; сформувати систему вмінь і навичок щодо планування роботи з дітьми, складати конспекти, сценарії у цьому напрямі, вміти оцінювати та аналізувати виконану роботу.

**Тематичний план спецкурсу “Лексико-народознавча робота
в початковій школі”**

№	Тема	Лекції	Семінарські та практичні заняття
1.	Предмет, мета та завдання спецкурсу “Лексико-народознавча робота в початковій школі”.	2 год.	
2.	Народознавча лексика як складова словникового багатства української мови.	2 год.	4 год.
3.	Джерела народознавчої лексики.	2 год.	2 год.
4.	Аналіз народознавчого змісту в чинній програмі загальної початкової освіти.	2 год.	4 год.
5.	Принципи, методи і прийоми роботи над народознавчою лексикою.	2 год.	2 год.
6.	Методика проведення уроків та виховних заходів із використанням народознавчої лексики.	2 год.	

Для досягнення цієї мети розв’язувалися такі завдання:

- ознайомлення студентів з українською народною культурою, літературою, символікою, оберегами, звичаями, традиціями;
- формування умінь планувати роботу з дітьми;
- формування умінь складати конспекти уроків та сценарії виховних заходів із використанням народознавчої лексики;
- формування умінь оцінювати та аналізувати конспекти уроків та сценарії виховних заходів.

Вибір тематики лекцій для спецкурсу було обумовлено тим, що за даними аналізу програми початкової загальної освіти майже у всіх навчальних курсах виділяються години, пов’язані з українськими народними звичаями, традиціями, обрядами, святами, ремеслами.

На лекціях студентів знайомили з методикою роботи над народознавчою лексикою в початковій школі, давали характеристику народних звичаїв і

обрядів, усної народної творчості, українських промислів та ремесел.

Перша лекція (Предмет, мета та завдання спецкурсу “Лексико–народознавча робота в початковій школі”) була спрямована на те, щоб познайомити студентів з метою, завданнями даного спецкурсу та його зв’язком з іншими дисциплінами. Друга лекція носила інформаційний характер про народознавчу лексику, її тематичні групи, структуру. Третя лекція містила інформацію про джерела народознавчої лексики і була розрахована на 2 години лекційних занять та 4 години семінарських, оскільки містила великий блок навчальної інформації. Студентів знайомили з усною народною творчістю. Вказували на те, що народознавча лексика несе важливе змістове, емоційне та естетичне навантаження, оскільки в ній зберігаються загальнолюдські і національні цінності, генетичний код етносу. Відтак, відродження рідної мови шляхом використання у процесі навчання народознавчої лексики з першого класу є невідемним завданням лінгводидактичної науки. Четверта лекція була спрямована на те, щоб показати важливість вивчення даного курсу. У цій лекції був поданий аналіз чинної програми відповідно до вмісту народознавчого матеріалу у ній. П’ята лекція мала на меті ознайомити студентів з принципами, методами, прийомами, за допомогою яких майбутні педагоги зможуть організувати роботу над народознавчою лексикою в початковій школі. Студент повинен засвоїти, що лексична робота в першому класі проводиться за чотирима напрямками: 1) збагачення словника, засвоєння нових слів та нових значень слів, що раніше учням були не відомі; 2) уточнення словника, поглиблення розуміння вже відомих слів, з’ясування відтінків у значенні між синонімами, добір антонімів, аналіз багатозначності; 3) активізація словника, використання якомога більшої кількості слів у мовленні кожного учня, введення слів у речення, засвоєння сполучуваності слів з іншими словами, використання їх в конкретному тексті; 4) вилучення нелітературних слів, які вживаються іноді молодшими школярами, виправлення помилок у наголошуванні та вимові слів.

У шостій лекції студентам було подано інформацію про те, як учитель має готуватися до проведення уроків та виховних заходів. Студентам наголошували, що урок із використанням народознавчого матеріалу – це основна форма організації навчальних занять, яка дає учням сукупність знань про український народ, його національну культуру, побут, сучасне життя. На такому уроці вчитель організовує навчально-пізнавальну діяльність учнів, а засвоєння знань учнями залежить від особистості учня та особистості вчителя, його професійного рівня.

Розроблений нами спецкурс передбачав набуття майбутніми вчителями необхідних знань і вмінь у двох напрямках, а саме: лексичному й народознавчому.

Лексичний аспект передбачав ознайомлення студентів з багатством і розмаїтістю народознавчої лексики та лексикологічною обізнаністю: знання з лексикології (лексика, словниковий склад мови, пасивний та активний словник, слово, значення слова, види лексики) та лексикографії (типи словників).

Народознавчий аспект передбачав ознайомлення студентів з народними традиціями, звичаями, святами, оберегами, символами українського народу.

Студентів знайомили із загальними принципами народознавчої роботи в першому класі, давали характеристику національних свят і обрядів кожного періоду: зимового, весняного, літнього, осіннього. Визначили специфіку їх святкування в сім'ї та школі. Формували навички планувати лексико-народознавчу роботу, складати конспекти уроків, сценарії національних свят, тематичні і тлумачні народознавчі словнички. Особлива увага акцентувалась на методиці лексичної роботи у процесі ознайомлення учнів з народознавчим матеріалом.

На лекційних заняттях студенти знайомились із сутністю ключових понять “готовність до професійної діяльності”, “професійно-мовленнєва діяльність майбутніх учителів-початківців”, доповнювали, узагальнювали й систематизували свої знання щодо феномена “народознавча лексика”,

визначали роль народознавчої лексики і необхідність володіння нею в професійній діяльності вчителя початкової школи.

У процесі експериментального навчання перевага надавалась таким типам лекцій: лекція-інформація, лекція-візуалізація, лекція-презентація, інтерактивна та проблемна лекція. Лекції-інформації було прочитано за основними темами, що вимагали детального викладу і пояснення наукових положень. Особливість лекції-візуалізації полягала в розгорнутому коментуванні візуального ряду (слайди, малюнки, схеми).

Також на когнітивно-збагачувальному етапі ми організували зустрічі з писанкаркою Ольгою Коб'юк (с. Космач Косівського району Івано-Франківської області), з гончарем Віталієм Кушнірем (с. Рожнів Косівського району) та вишивальницею Оксаною Бакотою. Студенти мали змогу познайомилися з технікою розпису писанки, самостійно виконати роботу та збагатитися інформацією про роль і місце Великодньої писанки в традиціях українського народу. Віталій Кушнір розповів студентам історію гончарства, техніку виготовлення гончарних виробів та провів для студентів майстер-клас. Під час зустрічі Оксана Бакота розповіла студентам про своє захоплення, творчі здобутки, показала, як оздоблюється “занизуванням” жіноча сорочка, як добирається візерунок до рушника. Ознайомила присутніх зі своїми вишиваними роботами, назвала їх основні орнаментальні мотиви та символіку. А найбільш допитливі студенти під керівництвом майстра спробували опанувати основи вишивки технікою “занизування”. У ході зустрічей майбутні педагоги ознайомились із народознавчими словами на позначення українського національного одягу, ремесел, традицій та обрядів українського народу тощо.

На практичних заняттях словникова робота скеровувалась на кількісне поповнення словника студентів народознавчими словами, розширення активного словникового запасу через перенесення якомога більшої кількості народознавчих лексем із пасивного в активний словник, усвідомлення додаткових відтінків значення народознавчих одиниць. З цією метою

застосовувались мовні, умовно-комунікативні та аналітичні вправи і проблемні завдання.

Основна мета мовних вправ полягала в засвоєнні значення народознавчої лексики, тобто у формуванні уявлень про систему мови, а особливістю цих вправ була їх аспектна спрямованість (поділ на лексико-семантичні, лексико-граматичні, лексико-орфографічні, лексико-логічні, лексико-стилістичні).

Студентам ЕГ було запропоновано види завдань переважно лексико-семантичної спрямованості на зразок: визначте, які з виділених слів є народознавчими, а які ні; виберіть зі слів, запропонованих у дужках, ті, які звично використовуються під час Різдвяних та Великодніх свят; складіть із наведеними словами по два речення; з'ясуйте тлумачення народознавчих лексем, які подані у тексті; замініть виділені слова, близькими за значенням; замініть, користуючись довідкою, виділені слова, синонімами.

Умовно-комунікативні, що мали на меті відпрацьовування мовних явищ у різних видах мовленнєвої діяльності студентів, але, на відміну від власне комунікативних, мали обмеження щодо заданих умов конструювання мовленнєвого повідомлення. Наприклад, “Ознайомтесь із народознавчими словами, що відносяться до власних назв”.

Аналітичні вправи були спрямовані на аналіз готового народознавчого матеріалу і сприяли формуванню умінь упізнавати, розуміти, відрізняти, порівнювати та протиставляти слова за аналогією чи за контрастом, що створювало у студентів правильну орієнтувальну основу для подальших дій із відпрацьовуваними одиницями.

Комунікативні або ситуативні вправи, спрямовані на формування навичок ситуативного використання народознавчої лексики в усному і писемному мовленні: почати (продовжити) діалог на певну тему, скласти план народознавчого тексту, перегляд публікацій у періодиці, пошук та вибір матеріалу до певної тематичної групи народознавчої лексики, самостійне реферування і конспектування.

Проілюструємо завдання, що були запропоновані студентам:

1. Назвіть тематичні групи народознавчої лексики.
2. Напишіть реферат на одну із тем: "Педагогічні умови збагачення словника молодших школярів народознавчою лексикою", "Роль українських традицій та обрядів у формуванні мовної особистості школяра". "Психологічні особливості збагачення словникового запасу молодших школярів" тощо.

Функція викладача на цьому етапі полягала в допомозі відшукати і проаналізувати народознавчу інформацію, акцентувати увагу студентів на важливих ознаках, ставлячи навідні запитання, удаючись до порівнянь. Семінарські заняття проходили у формі диспутів ("За круглим столом"), професійно-ділових ігор ("Ажурна пилка"). У процесі самостійної роботи студенти вивчали теоретичний матеріал, виконували тести для самоконтролю, готували реферати, збирали інформацію з теми "Українські народні звичаї та обряди" і здійснювали її аналіз.

Проілюструємо завдання, що були запропоновані студентам:

1. Розмежуйте поняття: "народознавча лексика", "етнокультурознавча лексика", "власне українська лексика".
2. Дайте визначення понять: лексика, омоніми, синоніми, антоніми, діалектизми, застаріла лексика. Наведіть приклади.
3. Які Ви знаєте навчально-методичні посібники із українського народознавства для учнів та вчителів початкових класів?
4. У чому полягає різниця понять "етнос", "народ", "народність", "нація"?
5. Погрупуйте подані народознавчі слова за тематичним принципом: макітра, тріскачки, куманець, фуркало, гайдамака, чумак, кухоль, ромен, свищики, піч, проліски.
6. Проаналізуйте програму для початкової школи із курсу "Рідна мова", випишіть основні вимоги, які визначені програмою щодо оволодіння молодшими школярами народознавчою лексикою.

На цьому етапі основну увагу було зосереджено на опануванні студентами необхідної термінологіки, формуванні понятійного апарату щодо проблеми народознавчої лексики. Було використано такі прийоми

роботи: робота з картотекою, навчальне редагування, виділення слів-символів і слів українського мовленнєвого етикету, поділ народознавчої лексики на тематичні групи та ін.

Робота з картотекою передбачала складання студентами списку літератури з:

– народознавства, що давало можливість розширити знання, отримані на другій лекції “Джерела народознавчої лексики”;

– методики викладання української мови, а саме з методики словникової роботи, що дасть можливість правильно організувати роботу над народознавчою лексикою з молодшими школярами;

– педагогіки, особливо з дидактики для того, щоб вміло вибрати методи, прийоми, способи, форми та види роботи з учнями у процесі вивчення народознавчої лексики.

На цьому етапі експериментального дослідження нами були використані такі прийоми: історико-культурологічне коментування, навчальне редагування, поділ народознавчої лексики на тематичні групи, слова-символи, слова українського мовленнєвого етикету; групування слів за тематичним принципом.

Так, для розгляду народознавчих одиниць у екстралінгвістичному аспекті доцільним, на нашу думку, було залучення до експериментального навчання прийому історико-культурологічного коментування, оскільки студенти не завжди спроможні самостійно збагнути лінгвокраїнознавчу або соціокультурну інформацію з окремих фрагментів тексту. Під час тлумачення народознавчих слів особливої уваги потребували історизми та архаїзми, адже те, що вважалось застарілим, із плином часу – через ті чи інші обставини – може знову входити в активний ужиток, актуалізуватися. Так, повернулись у мовленнєву практику слова: віче, пан, пані, гетьман, булава, світлина тощо. Ґрунтовного історико-культурологічного коментування потребували народознавчі одиниці, які сягають певних історичних подій, звичаїв та обрядів. Такого роду аналіз передбачав установлення джерел

походження слів, пояснення значення лексеми, вказівок на доцільність її уживання у певній ситуації. Прикладами використання прийому навчального редагування були запропоновані студентам вправи на виправлення помилок у народознавчих словах, редагування народознавчих текстів.

Розгляд народознавчої роботи як особливого аспекту експериментального навчання спонукав нас до необхідності використання вправ, основу яких складає збагачення мовлення студентів народознавчою лексикою, розширенню активного словникового запасу студентів через перенесення якомога більшої кількості народознавчих лексем з пасивного в активний словник, усвідомленню додаткових відтінків значення народознавчих одиниць. Виходячи з цього, в межах означеного етапу нами було апробовано комплекс рецептивних вправ основне призначення яких полягало у формуванні і розвитку складного вміння сприйняти народознавчу одиницю мови як структурно і семантично ціле у процесі читання й аудіювання з виділенням її конотативних характеристик. Сприйняття включає впізнавання, розуміння, відрізнення народознавчих слів від інших у мовленні. Власне, після первинної семантизації студентам ЕГ було запропоновано низку завдань типу: поясніть значення підкреслених слів; відшукайте в тексті слова на позначення українського національного одягу, національних страв, предметів побуту, посуду тощо; замініть виділені слова близькими за значенням окремими словами; заповніть пропуски у реченнях народознавчими словами; укажіть речення, у яких вжито народознавчі слова і обґрунтуйте свій вибір.

Також студентам був поданий словник народознавчих термінів, метою якого було ознайомлення майбутніх вчителів з якомога більшою кількістю народознавчої лексики (додаток К). Проте ми також поставили перед студентами завдання скласти міні-тлумачний словник самостійно за поданою нижче лексикою, який мав відрізнитися від нашого словника своєю тематичністю, тобто майбутні педагоги мали розподілити лексику за темами обрядовості.

Завдання 1. Складання тлумачного словника (для самостійної роботи вдома).
Скласти тлумачний словник за поданою нижче лексикою. Розподілити її за темами обрядовості.

Тематичний словник: *обрядовість, свята Спаса, Маковея, вроки, шуліки, цілющий, жмут, мед, приморозки, поминання, Пречиста, озимина, пострижини, вулиця, вечорниці, Здвиження, вирій, сплячка, гадюки, Покрови, балабушки, калита, сволок, Миколая, Різдво, Свят-Вечір, узвар, кутя, коливо, дідух, покуть, вечеря, коляда, колядувати, щедрувати, медяники, дзвонар, міхonoша, Василь та Меланка, щедрий Вечір, посівати, голодна кутя, Йордань, Водохреще, ополонка, Стрітення, веснянки, гаївки, гагілки, маївки, ягілки, Леля, Ляля, Ладо, заклички, Мара, опудало, Великдень, Пасха, крашанка, галунка, писанка, розговіни, шинка, гойдалки, волочільний понеділок, радуниця, Проводи, Поминки, Трійця, Зелені свята, клечати, клечання, завивати, Івана Купала, купало, Марена, вогнище, опудало, зажинки, жнива, косовиця, обжинки.*

Завдання 2. Робота з навчально-методичною літературою.

Складіть картотеку методичних посібників з народознавства, напишіть до кожного з них анотацію; картотеку статей, присвячених українським народним святam та обрядам, надрукованих у журналах “Початкова школа” за 2009 – 2012 роки. Які з них можна використати з метою закріплення народознавчого словника дітей?

На цьому етапі експериментального дослідження нами були використані такі прийоми збагачення мовлення студентів лексикою народознавчого змісту: презентація і семантизація народознавчої лексики, описовий спосіб тлумачення слів, уведення народознавчого слова у контекст, використання наочності, етимологічний аналіз.

Водночас докладні пояснення викладача і виконання студентами тренувальних вправ когнітивно-збагачувального етапу навчання не спроможні забезпечити місце запам’ятовування народознавчих одиниць, бо, як відомо, будь-яке слово, навіть добре зрозуміле, через певний відрізок часу

може бути забутим, якщо не проводити цілеспрямованої роботи щодо його закріплення у мовленні.

На цьому етапі були реалізовані такі педагогічні умови: залучення майбутніх учителів початкової школи до науково-дослідної діяльності народознавчої спрямованості – реалізовувалось саме через роботу з картотекою, що підсилювало зміст лекційних занять; забезпечення міжпредметних зв'язків у підготовці майбутніх учителів початкової школи до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів було здійснено шляхом використання інформаційного матеріалу з інших навчальних дисциплін для спецкурсу; усвідомлення майбутніми учителями початкових класів необхідності оволодіння народознавчою лексикою виявлялось у прагненні студентів кількісно наповнювати свій словник народознавчими одиницями, у виконанні практичних вправ.

Результатом роботи цього етапу стало формування в студентів лексикологічної обізнаності, обізнаності з українськими народними традиціями, зі змістовим аспектом словникової роботи в першому класі та лінгводидактичної обізнаності з методики словникової роботи з шестирічними учнями.

Другий, **практично-діяльнісний**, етап передбачав розширення знань студентів і формування в них професійно-мовленнєвих умінь і навичок щодо роботи над збагаченням словника народознавчою лексикою. Змістовий аспект був спрямований на формування практичних умінь оцінювати й контролювати мовленнєву діяльність учнів народознавчого спрямування. На цьому етапі застосовувались інтерактивні методи, як-от: мозковий штурм, метод кейсів, відкритий мікрофон та ін. Здобуті знання закріплювалися на практичних заняттях, де активно виконувалися вправи (“Як це було”, “Знайди помилку”), дискусії (“Парад думок”), тренінги (“Гарячий стілець”), рольові ігри (“Відгадай назви”). У роботі зі студентами використовувалися комунікативні ситуації, спрямовані на розвиток умінь добирати потрібний навчальний матеріал для учнів; уміння аналізувати, зіставляти та знаходити

шляхи ознайомлення учнів із народознавчою лексикою. Студентам було запропоновано систему вправ продуктивного характеру (переважали комбіновані й комплексні вправи), які акумулювали знання, що набули студенти під час виконання попередніх вправ, і стимулювали їх до активної пізнавальної діяльності, сприяли глибокому засвоєнню народознавчої лексики, оскільки включали частково-пошукові й проблемні завдання.

Самостійна робота майбутніх учителів була спрямована на укладання електронного словника-мінімуму народознавчої лексики для учнів шестирічного віку (додаток К). Майбутні педагоги самостійно визначали принципи укладання такого словника. Такий словник, на нашу думку, вчитель може застосовувати на уроках в початковій школі, що зацікавить учнів. Також це дасть змогу учневі самому звернутися до словника вдома.

Під час розроблення словника враховувалися обсяг знань учнів початкових класів, вікові особливості дитячого сприймання, усвідомлення та запам'ятовування мовного матеріалу. Студенти розробляли для учнів пам'ятку “Як правильно користуватися словником” у вигляді таблиці. Засобами та формами роботи виступили лекції, семінари, диспути, дискусії, міні-лекції, які ґрунтувалися як на поданні навчального матеріалу викладачем під час спецкурсу, так і передбачали самостійну пошуково-дослідницьку діяльність студентів.

Проілюструємо завдання, що були запропоновані студентам:

Завдання 1. Розробіть памятку для учнів “Як правильно користуватися словником” у вигляді таблиці.

Завдання 2. Складіть тематичні словнички для учнів за темами: “Весняна обрядовість”, “Літня обрядовість”, “Осіння обрядовість”, “Зимова обрядовість”.

Завдання 3. Складіть тлумачні тематичні словнички для учнів першого класу за темами: “Національні традиції та обряди”, “Національний одяг”, “Національна святкова їжа”.

Функція викладача-експериментатора на цьому етапі полягала в допомозі відшукати і проаналізувати народознавчу інформацію, акцентувати увагу студентів на тій чи іншій важливій ознаці, ставлячи навідні запитання, вдаючись до порівнянь.

На цьому етапі нами були використані такі прийоми: використання народознавчих слів у зв'язних висловлюваннях, побудова народознавчих словників, каталог ситуацій.

Зміст прийому “каталог ситуацій” полягав у тому, що після прочитання тексту студенти виокремлювали мікроситуації, відповідні фрагменти, співвідносили з ними народознавчі слова, використовувані у тексті і записували. Такий прийом, з одного боку, дозволяв уточнити контекстуальне значення народознавчих лексем, продемонструвати можливості добору слова для вираження конкретного змісту, з іншого, систематизувати різні слова, закріплені певними ситуаціями.

Майбутній учитель початкових класів повинен уміти адаптувати свої теоретичні знання до рівня дитячого сприймання, має навчитися добирати потрібний навчальний матеріал (прислів'я, приказки, загадки, потішки, народні пісні, прикмети, вірування тощо) для учнів, складати конспекти уроків, сценарії виховних заходів та свят, планувати навчально-виховну роботу з учнями. Усе це потребує від студента постійного творчого пошуку, вміння аналізувати, зіставляти, знаходити найефективніші та найраціональніші шляхи ознайомлення учнів із народознавчою лексикою.

Під час практичних занять відбувалася перевірка рівня засвоєння лекційного матеріалу, а також студенти складали конспекти занять і сценарії свят, обрядових дійств. Мета – прищепити майбутнім учителям початкових класів навички та вміння працювати з народознавчим матеріалом, використовувати його з метою збагачення словникового запасу учнів шестирічного віку, вміння підбирати ефективні методи та прийоми, форми та види словникової роботи.

Серед завдань для студентів ми обрали пошукові, пізнавальні, продуктивні, творчі, теоретичного та практичного характеру. Кожен з них спочатку розробляв інформативний реферат з окремої, менш складної частини загальної теми, що давало змогу студентові спершу виступити з доповіддю реферативного характеру, яка, як відомо, вимагає менших зусиль у підготовці, а потім, з урахуванням набутого досвіду, - з більш складною доповіддю у вигляді наукового опису, рецензування чи анотації. Реферативні повідомлення мали на меті систематизувати ключові положення народознавчого матеріалу через аналіз довідкової, навчальної і наукової літератури з певної теми, внаслідок якого студенти навчались: а) з'ясувати позитивні та негативні моменти подання народознавчих одиниць в різних джерелах, давати їм оцінку; б) зіставляти наявну в текстах фактичну інформацію зі способами її вияву у словесній формі, на підставі чого доходили висновків щодо ефективності засвоєння цієї інформації. З метою оптимізації і прискорення роботи з аналізу теоретичних джерел, а також забезпечення міжпредметних зв'язків з циклом фахових дисциплін, студентам було рекомендовано під час підготовки до виступу використати фрагменти з підручної літератури.

Проілюструємо завдання, що були запропоновані студентам:

1. Як ви розумієте поняття “народознавча компетентність вчителя початкових класів”? Від яких чинників залежить її сформованість?
2. Перелічіть методи збагачення словникового запасу учнів початкової школи народознавчою лексикою.
3. Доберіть 5 вправ для закріплення знань учнів про фразеологізми, що містять народознавчі слова.
4. Розробіть конспекти уроків на тему “Слова-символи українського народу” окремо для уроків рідної мови, трудового навчання, музики, образотворчого мистецтва.
5. До кожного християнського свята доберіть відповідну знайому Вам народознавчу лексику

Християнські свята	Народознавчі слова
1. Різдво	
2. Водохреще	
3. Стрітєння	
4. Великдень	
5. Трійця	
6. Благовіщення	
7. Спас	
8. Покрова	
9. Андрія	
10. Миколая	

6. Підготуйте завдання та вправи для учнів на: ознайомлення з новими народознавчими словами; активізацію пасивного словника; запам'ятовування вивчених слів; використання народознавчих слів у власному мовленні (усному та писемному).

7. Складіть комплекс вправ для засвоєння учнями нових слів, запам'ятовування їх та використання у власному мовленні.

8. Складіть фрагмент уроку вивчення слів українського мовленнєвого етикету.

На цьому етапі також було проведено екскурсії до музею "Писанка" у м. Коломия та до Івано-Франківського краєзнавчого музею. Студенти мали змогу ознайомитися з експозиціями чотирьох етнографічних регіонів Прикарпаття: Бойківщини, Гуцульщини, Опілля та Покуття. Для огляду студентів було представлено найкращі зразки різьблення і випалювання по дереву, художню обробку металу, вироби зі шкіри, кераміку, вишивку, ткацтво та писанки. До уваги студентів було запропоновано керамічні вироби: вази, тарілки, фруктовниці, плескачі, п'ятисвічники, скульптура малих форм. Особливо цікавими були вироби з металу та шкіри: топирці, келефи, лускоріхи, кресала, люльки, згарди, прикрашені металом сумки, череси, тобівки, ташки, пояси, шкіряні гаманці, скриньки для прикрас, кулони, постолі. Значне місце в експозиції займає колекція одягу, ткацькі вироби з чотирьох етнографічних регіонів Прикарпаття. Чоловічі та жіночі

костюми доповнено тканими деталями одягу – запасками, крайками, обгортками, перемітками, поясами, сорочками. Гердани, плетенки, силянки, майстерно виконані прикраси з бісеру збагачують експозицію відділу народного мистецтва музею. Проведені екскурсії сприяли збагаченню словника студентів народознавчими термінами.

На цьому етапі дослідження були реалізовані усі педагогічні умови: залучення майбутніх учителів початкової школи до науково-дослідної діяльності народознавчої спрямованості – реалізовувалось саме через виконання студентами пошукових, пізнавальних, продуктивних, творчих, теоретичного та практичного характеру вправ; забезпечення міжпредметних зв'язків у підготовці майбутніх учителів початкової школи до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів було здійснено шляхом використання інформаційного матеріалу з інших навчальних дисциплін; усвідомлення майбутніми учителями початкових класів необхідності оволодіння народознавчою лексикою виявлялось у прагненні студентів до збагачення власного мовлення народознавчою лексикою, виконанні практичних вправ.

Результатом роботи цього етапу стали сформовані в студентів уміння планувати лексико-народознавчу роботу з учнями, складати тематичні й тлумачні словники та адекватно їх використовувати в роботі з шестирічними учнями, володіти діагностичними методиками виявлення рівня розвитку словника.

Третій, **продуктивно-творчий**, етап мав за мету стимулювання творчого застосування студентами сформованих професійних умінь і навичок щодо збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою. Цей етап роботи було зорієнтовано на формування в майбутніх учителів початкової школи вмінь доцільно використовувати народознавчу лексику в професійно-мовленнєвій діяльності. З цією метою проводились професійно-ділові ігри (“Прес-конференція”, “Коло ідей”, “Словниковий гардероб” “Термінологічне доміно” тощо), спрямовані на розвиток умінь

експериментувати з народознавчим матеріалом, виявляючи ініціативу й творчі здібності. На цьому етапі студенти брали участь у конкурсах студентських наукових робіт з теми “Національна обрядовість і свята”.

Третій етап передбачав застосування студентами здобутих знань, умінь і навичок безпосередньо в умовах загальноосвітнього навчального закладу під час проходження шкільної педагогічної практики, а також виконання індивідуальних науково-дослідних завдань. Для самостійної роботи майбутнім учителям було запропоновано розробити сценарій, підготувати і провести виховні заходи та свята (напр., “Обереги українського народу”). З метою закріплення отриманих знань, умінь і навичок щодо активної пошуково-дослідницької діяльності було проведено “Брейн-ринг”, конкурс “Магія слова”.

Проілюструємо прикладами експериментальних завдань, які пропонувались студентам для науково-дослідницької діяльності.

Завдання на педагогічну практику:

- Складіть картотеку збірок обрядових пісень та платівок, наявних у початковій школі. Проаналізуйте їх.
- Познайомтеся з методичною літературою, добіркою конспектів уроків, сценаріїв ознайомлення дітей з національними святами, які є в школі. З’ясуйте наявність тематичних, тлумачних словників. Виготовте зразки традиційних атрибутів до календарно-обрядових свят весняно-літнього чи осінньо-зимового циклів.

Творча реалізація засвоєного студентами народознавчого матеріалу надавала можливість самостійно або в міні-групах здійснювати стратегію і тактику розв’язання проблемної ситуації, що мала місце в реальному навчальному процесі. Важливо підкреслити, що творчість виявлялася не лише в активізації та порівнянні наявних знань і мовленнєвого досвіду студентів, але й плануванні дій (Що є важливим для мене? Що я хочу зрозуміти? Навіщо мені це потрібно?), їх виконання (Яким чином? Чому?), оцінювання результатів роботи (Чи потрібний мені цей матеріал? Як його

можна використати?) й шляхів їх досягнення (Який шлях мені слід обрати, щоб оволодіти матеріалом? Що допомогло мені зрозуміти матеріал?). Це реалізовувалося завдяки виконанню творчих завдань. Студенти самостійно розробляли вправи, спрямовані на збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів, готували конспекти уроків тощо.

Проілюструємо завдання, що були запропоновані студентам:

1. Подумайте і назвіть основні труднощі, з якими може стикнутися учитель початкових класів у роботі над збагаченням мовлення молодших школярів народознавчою лексикою.
2. Складіть виховний захід на тему “Козацькі клейноди”.
3. Складіть кросворди для учнів 1 класу із народознавчих слів.
4. Напишіть по 10 вправ для учнів першого класу, метою яких є стимулювання дітей до оцінно-контрольної діяльності.

Продуктивно-творчий етап дослідження був представлений також рольовими, лінгвістичними іграми, тобто уявлюваними навчально-мовленнєвими ситуаціями, в яких брали участь кілька студентів групи і які конструювалися експериментатором для відпрацювання потрібних народознавчих слів. Так, були використані завдання такого типу: зважаючи на мету ситуації, складіть і розіграйте діалоги; уявіть ситуацію..., спростуйте або підтвердіть її; прес-конференція як вид ділової гри, у якій брали участь уявлювані історики, етнографи, педагоги, журналісти.

На основі зустрічі з молодою писанкаркою та екскурсії у музей “Писанка” студенти провели виховний захід про писанку (див. Додаток Л.). Метою виховного заходу було ознайомити студентів з різними видами писанок, з традиціями, які пов’язані з писанками; розвивати ораторські здібності, вміння аналізувати та оцінювати виховні заходи; виховувати любов до народних звичаїв та традицій. Під час заходу студенти розповідали про історію звичаю розфарбовувати яйця, легенди про писанки і крашанки, про техніку розфарбовування яєць, а також про символіку великодньої писанки.

У результаті вже набутого досвіду проведення виховного заходу та складання до нього сценарію, студентам було запропоноване ще одне завдання: скласти виховний захід на таку ж тему для учнів 1 класу, з подальшим спільним його аналізом (додаток М).

На продуктивно-творчому етапі нами було проведене заняття-інсценізацію. Це нетрадиційна форма заняття, де один із студентів виступив у ролі вчителя, а решта – у ролі учнів. На цьому занятті студенти інсценізували урок з навчального курсу “Я і Україна” у 1 класі на тему: “Народні промисли України”.

Метою уроку було познайомити учнів з ремеслами, якими володіли українці, збагачувати новими знаннями про народні промисли України, встановити особливості національного одягу свого краю, розвивати уміння критичного мислення, виховувати в учнів бажання берегти, примножувати традиції українського народу (Додаток Н). Під час уроку використовувались такі методи і прийоми, як: “мозковий штурм”, розповідь, робота у групах, “мікрофон” та ін.

На третьому етапі студентам також було запропоновано підготувати проекти на народознавчу тематику. Так, всіх студентів експериментальної групи було поділено на 7 груп, кожній з яких було запропоновано одну із тем дослідження: “Звичай та традиції українського народу”, “Народознавча лексика у сучасному побуті”, “Дизайн сучасного українського одягу”, “Українська народна пісня”, “Використання народознавства на уроках у початковій школі”, “Слова ввічливості справжнього українця”, “Фразеологізми у мовленні майбутніх учителів”). Розроблення проектів забезпечувала включення студентів в активну дослідницьку і творчу діяльність.

У кожній групі було обрано старосту, яка визначала мету проекту та розподіляла обов’язки між іншими учасниками. Завданням кожної проектної групи було придумати назву групі, емблему; знайти цікавий матеріал, який

можна використати як для студентів так і для учнів початкової школи; виготовити власний виріб із теми проекту.

У кінці пошукової діяльності було організовано захист проектів. Студенти презентували знайдений матеріал із допомогою підготовлених презентацій, цікавих розповідей, ілюстрованого матеріалу та власного виробу (малюнок святкування українського весілля, картонний виріб української печі, пошитий з тканини український одяг для ляльки, вирізьблена із дерева дитяча сопілка, ілюстрований народознавчий словник, словник слів ввічливості, фразеологічний словник).

Після захисту проектів студенти презентували свої портфоліо, що включали конспекти уроків, сценарії виховних заходів та всі роботи, виконані під час практичних і семінарських занять спецкурсу. Видами та формами роботи на цьому етапі були: проектна діяльність студентів, науково-практичні конференції, конкурси наукових студентських робіт. Результатом роботи цього етапу стали сформовані в студентів уміння оцінювати й контролювати власну мовленнєву діяльність, правильно та доречно використовувати народознавчу лексику під час спілкування з навколишніми, оцінювати й контролювати мовленнєву діяльність учнів під час засвоєння ними народознавчої лексики та самостійно визначати рівні використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні.

На цьому етапі дослідження було реалізовано усі педагогічні умови експериментальної методики.

Отже, в ході формувального експерименту ми намагалися комплексно реалізувати всі виокремлені педагогічні умови.

2.4. Порівняльна характеристика рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів

На прикінцевому етапі експерименту перевірялась ефективність дослідження розробленої методики формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою

шестирічних учнів. З цією метою були проведені підсумкові зрізи. Студентам контрольної та експериментальної груп були запропоновані завдання за кожним із виділених критеріїв та показників, які є аналогічними до тих, що використовувались на констатувальному етапі. Опишемо отримані результати.

Насамперед було з'ясовано кількісні та якісні зміни рівнів обізнаності студентів із народознавчою лексикою та малими жанрами українського фольклору за когнітивним критерієм (див. таблицю 2.9.).

Таблиця 2.9.

Рівні обізнаності майбутніх вчителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів за когнітивним критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Етапи експерименту	Групи	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ	10,6	12,5	36,9	40
	КГ	10,5	12	40	37,5
Прикінцевий	ЕГ	22	29,5	27	21,5
	КГ	10	23	30	37

Як видно з таблиці, значно підвищився рівень обізнаності студентів із народознавчою лексикою та малими жанрами українського фольклору за когнітивним критерієм в експериментальній групі. Так, високого рівня досягли 22% учнів (до навчання високий рівень становив 10,6%); на достатньому рівні до навчання було 12,5%, після навчання – 29,5%. На середньому рівні залишилось 27% (до навчання було 36,9%). За результатами таблиці низький рівень виявили 21,5% учнів (до навчання 40%).

Щодо контрольної групи, то на прикінцевому етапі спостерігалися незначні позитивні зміни. 10% студентів досягли високого рівня (було 10,5%) достатнього - 23% (було 12%). Більшість студентів виявила середній рівень - 30% (до навчання – 40%) та низький рівень - 37% (до навчання – 37,5%).

Проілюструємо прикладами.

Тетяна Ф. (ЕГ, низький рівень, констатувальний зріз) під час виконання завдання “Малюнковий диктант” з тридцяти предметів упізнала тільки десять: чорнобривці, глек, калач, жоржина, кресаня, млин, постолои, коромисло, скриня, мавка. При побаченому зображенні крапанки відповіла: “це яйце», вивірки – “білка”, плахти – “спідниця”, дукатів – “коралі”, бунчука – “я не знаю, що це”.

Тетяна Ф. (ЕГ, достатній рівень, прикінцевий зріз): “це глечик, його виготовляють з глини гончарі”, “це взуття, яке називається постолоами, їх носили колись, зараз їх можна побачити тільки у музеї”, “це кресаня – капелюх”; назви кобзи та куманця учениця не розкрила: “це бандура”, “це ваза” тощо.

Результати виконання завдань прикінцевого зрізу засвідчили суттєві зміни у відповідях студентки. Так, дівчина змогла назвати майже всі запропоновані народознавчі слова різних тематичних груп. З незначними помилками (три помилки з тридцяти можливих) студентка виконала завдання на обізнаність з малими жанрами українського фольклору. За результатами виконання завдань прикінцевого зрізу відповіді учениці були оцінені на достатній рівень.

Яна Ч. (ЕГ, середній рівень, констатувальний зріз) завдання на опис предметів, назви яких є народознавчими словами, виконала таким чином: “кирея – це таке покарання”, “кептар – одяг гуцулів”; “свита – одяг”; “чуні – це клуня”; “флейта – музичний інструмент”, “тин – це такий паркан”, “ліжник – це покривало”, “русалка – музичний інструмент”, “постоли – взуття”, “чугайстер – міфічна істота”, “галунка – це яйце”, “паляниця – це калач”. На прохання експериментатора пояснити значення слів: личаки, рядно, ночви, обрус студентка відповіла: “я не знаю, що вони означають”. Із тридцяти студентка змогла пояснити тільки дванадцять слів, що засвідчило середній рівень обізнаності студентів із народознавчою лексикою та малими жанрами українського фольклору.

Яна Ч. (ЕГ, високий рівень, прикінцевий зріз) “кирея, кептар, кресаня, свита - це український національний одяг, постолы – взуття”. Кептар – це безрукавка, свита – сорочка, личаки – взуття”. “Рядно - старовинне простирадло або покривало”, “ліра - струнний щипковий музичний інструмент, що має плоский корпус округлої форми і 7 - 11 струн”, “русалка - водяна істота у образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами і риб’ячим хвостом”, “вовкулака - людина, здатна обернутися вовком або зачаклована в цього звіра”, “чугайстер - веселий , життєрадісний, оброслий чорною або білою шерстю лісовик із блакитними очима” і т.д. Студентка розкрила значення усіх тридцяти народознавчих слів, відповідно її відповіді були оцінені на високий рівень.

Значні позитивні зміни було зафіксовано під час дослідження рівнів умінь складати конспекти уроків з народознавчою лексикою, розробляти сценарії національних свят; умінь складати тематичні словники народознавчої лексики для шестирічних учнів за репродуктивним критерієм (див. таблицю 2.10.).

Таблиця 2.10.

Рівні обізнаності майбутніх вчителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів за репродуктивним критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Етапи експерименту	Групи	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ	2	7,7	13	77,3
	КГ	1,7	7	14	77,3
Прикінцевий	ЕГ	23	25	10	42
	КГ	12	18	11	59

Результати таблиці свідчать, що значно збільшився відсоток студентів, які вміють складати конспекти уроків із народознавчою лексикою, розробляти сценарії національних свят, складати тематичні словники народознавчої лексики для шестирічних учнів. Високий рівень виявили 23%

студентів (до навчання було 2%). Зросла кількість студентів достатнього рівня – 25% (до навчання – 7,7%). На середньому рівні залишилися 10% студентів (до навчання – 13%). Студенти низького рівня - 42% (було – 77,3%).

Щодо студентів контрольної групи, то тут високого рівня досягли 12% студентів (до навчання – 1,7%), достатнього – 18% (до навчання – 7%); середнього – 11% (до навчання - 14%), залишилися на низькому – 59% (було 77,3%).

Проілюструємо прикладами виконання експериментальних завдань другого критерію студентами експериментальної групи на констатувальному та прикінцевому етапах дослідження.

Мирослава Г. (ЕГ, середній рівень, констатувальний зріз) при складанні конспектів уроку, сценаріїв виховних заходів та тематичних словників народознавчої лексики постійно потребувала допомоги експериментатора та методичної літератури. Плувала основні вимоги, які ставляться до побудови конспекту уроку та знала тільки найбільш відомі принципи укладання словників для учнів (тематичний принцип, принцип використання ілюстративного матеріалу).

Мирослава Г. (ЕГ, високий рівень, прикінцевий зріз) самостійно змогла скласти конспект та фрагмент уроку, сценарій виховного заходу, враховуючи загально-педагогічні, дидактичні, психологічні, гігієнічні вимоги, що ставляться до побудови конспекту уроку. Студентка уклала тематичний словник народознавчої лексики для учнів шестирічного віку, враховуючи тематичний, дидактичний, частотний, екстралінгвістичний, комунікативний, лінгвістичний, семантичний принципи, а також принцип передбачення міжпредметного характеру словника, принципи використання ілюстративного матеріалу та лексичної сполучуваності.

Як бачимо з проілюстрованого прикладу, відповіді студентки стали більш правильними та повними порівняно із відповідями у констатувальному зрізі.

Порівняльні результати рівнів умінь оцінювати та контролювати результати власної навчально-мовленнєвої діяльності народознавчого спрямування (самооцінка); умінь оцінювати та контролювати мовленнєву діяльність учнів народознавчої спрямованості за оцінно-рефлексивним критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах подано у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11.

Рівні обізнаності майбутніх вчителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів за оцінно-рефлексивним критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Етапи Експерименту	Групи	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ	8,3	20,7	39,7	31,3
	КГ	7,7	18	41,3	33
Прикінцевий	ЕГ	21	33	29	17
	КГ	13	23	37	27

Результати прикінцевого етапу свідчать про те, що високий рівень вміння оцінювати та контролювати результати власної навчально-мовленнєвої діяльності народознавчого спрямування (самооцінка), оцінювати та контролювати мовленнєву діяльність студентів народознавчої спрямованості в експериментальній групі становив 21% (до навчання 8,3%). Також зросло число студентів достатнього рівня – 33% (до навчання ця кількість дорівнювала 20,7%). На середньому рівні залишилось 29% студентів (до навчання – 39,7%), на низькому – 17% (до навчання ця кількість становила 31,3%).

У контрольній групі відбулись незначні зміни. Так, високий рівень студентів збільшився з 7,7% до 13%, достатній – з 18% до 23%. Середній рівень студентів становив до навчання – 41,3%, після – 37%. Що стосується низького рівня, то тут результати змінилися таким чином: до навчання – 33%, після навчання – 27%.

Проілюструємо прикладами виконання експериментальних завдань третього критерію студенткою експериментальної групи на констатувальному та прикінцевому етапах дослідження.

Валентина Т. (ЕГ, достатній рівень, констатувальний зріз) завдання на уміння оцінювати та контролювати результати власної навчально-мовленнєвої діяльності та мовленнєву діяльність учнів народознавчої спрямованості (самооцінка) виконала із незначними помилками. Із тридцяти можливих отримувала в середньому двадцять п'ять балів. Деколи потребувала допомоги експериментатора. Відповіді студентки були віднесені до достатнього рівня.

Валентина Т. (ЕГ, високий рівень, прикінцевий зріз) усі завдання виконала самостійно, без допомоги експериментатора. Набрала максимальну кількість балів. Змогла самостійно визначити рівні використання учнями народознавчої лексики у власному мовленні.

Порівняльні результати загальних рівнів підготовки майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів подано у таблиці 2.12.

Таблиця 2.12.

Рівні в готовності майбутніх вчителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів (у %)

Групи	Рівні							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	до	після	до	після	до	після	до	після
ЕГ	6,97	22	13,63	29,2	29,87	22	49,53	26,8
КГ	6,63	11,7	12,33	21,3	31,77	26	49,27	41

Як свідчать результати таблиці, студенти експериментальної групи зазнали значних позитивних зрушень у підготовці до роботи над народознавчою лексикою з учнями шестирічного віку. Так, значно підвищились рівні підготовки студентів у експериментальній групі: кількість студентів з високим рівнем зростає з 6,97% до 22%, з достатнім рівнем – з 13,63 до 29,2%. На середньому рівні залишилось 22% студентів (до навчання

було 29,87 %). На низькому рівні залишилось 26,8% студентів (до навчання 49,53 %).

Щодо контрольної групи, то 11,7% студентів досягли високого рівня (на констатувальному етапі він становив 6,63 %); достатнього – 21,3% (до навчання 12,33%) У більшості студентів було зафіксовано середній (31,77 % до навчання і 26% після навчання) та низький (49,27 % до навчання і 41% після навчання) рівні.

Отже, результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої експериментальної методики формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів. За результатами виконання завдань на прикінцевому зрізі відповіді студентів були більш повними та правильними. Вони краще, порівняно із констатувальним зрізом, пояснювали лексичне значення народознавчих слів, класифікували їх за тематичним принципом. Студенти також більш повно розкривали символічне значення слів-символів, використовували у власному мовленні слова українського мовленнєвого етикету.

Виконання студентами практичних завдань під час етапів експериментального навчання сприяло кращій їх підготовці до роботи над народознавчою лексикою .

Для виявлення наявності відмінностей кількісних та якісних показників рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів в експериментальних та контрольних групах до і після застосування експериментальної методики ми скористалися критерієм χ^2 (Chi-Square) Пірсона. Сформулюємо гіпотези:

Нульова гіпотеза H_0 : розподіл показників рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів в експериментальних групах не відрізняється від показників рівнів у контрольних групах відповідно.

Альтернативна гіпотеза H1: розподіл показників рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів в експериментальних групах суттєво відрізняється від показників рівнів у контрольних групах відповідно.

Обробка результатів дослідження здійснювалася з допомогою спеціалізованої програми для статистичної обробки спостережень StatSoft STATISTICA (ліцензійна версія № 5) за формулою:

$$\chi^2 = \sum_i \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i},$$

де O_i – частота i -того значення ($i = 1$ – високий рівень, $i = 2$ – достатній, $i = 3$ – середній, $i = 4$ – низький) в експериментальній групі; E_i – частота того ж значення у контрольній групі; χ^2 - величина, яка обрана для визначення рівня значущості p , звідси p – це рівень значущості, при якому гіпотеза про рівність розподілів між двома групами підтверджується або спростовується даними спостереженнями, імовірність помилки, яка полягає у відхиленні альтернативної гіпотези. Якщо число p мале (менше 0,05), то слід вважати, що розподіли частот значень в даних вибірках різні. А коли число p немале (більше 0,05), то ми не маємо підстав стверджувати про наявність суттєвої відмінності між результатами в обох вибірках.

Оскільки результати обчислення були здійснені програмою, то вважаємо за доцільне розкрити ці результати у вигляді таблиць цієї ж програми (див. таблиці 2.12, 2.13, 2.14, 2.15). Отже, $(O-E)**2/E$ – позначення програмою формули $\frac{(O_i - E_i)^2}{E_i}$; Case – частота повторювань значень одного рівня, C – частота повторювань значень (1 – високого рівня, 2 – достатнього рівня, 3 – середнього рівня, 4 – низького рівня; Observed EG_a – кількість студентів експериментальної групи, Expected CG_p – кількість студентів контрольної групи; O – E – різниця значень між кількістю студентів двох груп на певному рівні.

Як свідчать результати таблиці 2.12, відмінність між рівнями

експериментальної та контрольної групи під час констатувального етапу була несуттєвою ($p = 0,955964$), що свідчить про підтвердження нульової гіпотези H_0 .

Щодо виявлення відмінності у рівнях готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів у експериментальній групі на констатувальному та прикінцевому етапах, то як бачимо з таблиці 2.13.

2.13., у експериментальній групі до і після навчання вона була суттєвою ($p = 0,000000$).

Таблиця 2.13.

Виявлення відмінностей у рівнях готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів у експериментальній та контрольній групах на констатувальному етапі

Case	Observed vs. Expected Frequencies (PedExp.sta)			
	Chi-Square = ,3213518 df = 3 p = ,955964			
	Observed EG_a	Expected CG_a	O – E	(O-E)**2/E
C: 1	9,0000	9,0000	0,00000	0,000000
C: 2	26,0000	24,0000	2,00000	0,166667
C: 3	59,0000	62,0000	-3,00000	0,145161
C: 4	106,0000	105,0000	1,00000	0,009524
Sum	200,0000	200,0000	0,00000	0,321352

Таблиця 2.14.

Виявлення відмінностей у рівнях готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів у експериментальній групі на констатувальному та прикінцевому етапах

Case	Observed vs. Expected Frequencies (PedExp.sta) Chi-Square = 100,6838 df = 3 p = 0,000000			
	Observed EG_a	Expected EG_p	O – E	(O-E)**2/E
C: 1	9,0000	44,0000	-35,0000	27,8409
C: 2	26,0000	58,0000	-32,0000	17,6552
C: 3	59,0000	44,0000	15,0000	5,1136
C: 4	106,0000	54,0000	52,0000	50,0741
Sum	200,0000	200,0000	0,0000	100,6838

Щодо відмінності у рівнях готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів у контрольній групі на констатувальному та прикінцевому етапах, вона також була суттєвою, однак, порівняно з експериментальною групою, менш суттєвою ($p = 0,000012$) (див. таблицю 2.15).

Таблиця 2.15.

Виявлення відмінностей у рівнях готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів у контрольній групі на констатувальному та прикінцевому етапах

Case	Observed vs. Expected Frequencies (PedExp.sta) Chi-Square = 25,46358 df = 3 p = ,000012			
	Observed CG_a	Expected CG_p	O – E	(O-E)**2/E
C: 1	9,0000	24,0000	-15,0000	9,37500
C: 2	24,0000	42,0000	-18,0000	7,71429
C: 3	62,0000	52,0000	10,0000	1,92308
C: 4	105,0000	82,0000	23,0000	6,45122
Sum	200,0000	200,0000	0,0000	25,46358

Результати відмінностей у рівнях готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів між експериментальною та контрольною групами на констатувальному та прикінцевому етапах подано у таблиці 2.16. Як свідчать результати таблиці, різниця між результатами сформованості рівнів

готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексиною шестирічних учнів експериментальної та контрольної груп на констатувальному та прикінцевому етапах була суттєвою ($p = 0,000000$), що свідчить про підтвердження альтернативної гіпотези H_1 .

Таблиця 2.16.

Порівняння відмінностей у рівнях готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексиною шестирічних учнів між експериментальною та контрольною групами на констатувальному та прикінцевому етапах

Case	Observed vs. Expected Frequencies (PedExp.sta)			
	Observed EG_p	Expected CG_p	O - E	(O-E)**2/E
C: 1	44,0000	24,0000	20,0000	16,66667
C: 2	58,0000	42,0000	16,0000	6,09524
C: 3	44,0000	52,0000	-8,0000	1,23077
C: 4	54,0000	82,0000	-28,0000	9,56098
Sum	200,0000	200,0000	0,0000	33,55365

Отже, результати опрацювання статистичних даних переконливо свідчать про ефективність експериментальної методики формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника народознавчою лексиною шестирічних учнів.

ВИСНОВКИ

Збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою; з цією метою було створено авторську методику, визначено педагогічні умови, змодельовано процес їх реалізації та експериментально доведено їх ефективність. Вивчення науково-методичної літератури дозволило теоретично обґрунтувати й визначити основні шляхи засвоєння лінгвістичних знань і розвитку практичних умінь і навичок, що позитивно впливає на підготовку студентів до лексико-народознавчої роботи з учнями.

Поняття “готовність майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою” розглядається як складне динамічне інтегральне утворення, що характеризується сукупністю лінгвістичних, лінгводидактичних та народознавчих знань, умінь і навичок, які визначають професійне спрямування педагогічної діяльності вчителя й доречне використання малих жанрів фольклору, образних висловів, народної лексики в навчально-мовленнєвій діяльності учнів. Народознавча готовність є складником загальної професійно-мовленнєвої готовності студентів до роботи з шестирічними учнями.

Народознавча лексика – це гетерогенна за походженням лексика, що є носієм семантики, яка відбиває специфічні риси культури певного народу (від матеріальних реалій до багатозначних символів) і може займати будь-яке місце в семантичному полі – від центрального до периферійного.

Народознавча лексика несе важливе змістове, емоційне й естетичне навантаження, оскільки в ній зберігаються загальнолюдські та національні цінності, генетичний код етносу. Відтак, відродження рідної мови шляхом використання в процесі навчання народознавчої лексики шестирічних учнів є невід’ємним завданням лінгводидактичної науки.

Критеріями та показниками рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів визначено: когнітивний критерій (показники: обізнаність

майбутніх учителів із народознавчою лексикою з малими жанрами українського фольклору; репродуктивний критерій (показники: уміння складати конспекти уроків із вправами та завданнями, що містять народознавчу лексику, розробляти сценарії національних свят; уміння складати тематичні словники народознавчої лексики для шестирічних учнів); оцінно-рефлексивний критерій (показники: уміння оцінювати та контролювати результати власної навчально-мовленнєвої діяльності народознавчого спрямування (самооцінка); уміння оцінювати та контролювати мовленнєву діяльність учнів народознавчого спрямування).

На основі створеної лінгводидактичної моделі розроблено методiku формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою, яка передбачала три етапи: когнітивно-збагачувальний, практично-діяльнісний і продуктивно-творчий. Метою першого, когнітивно-збагачувального, етапу було збагачення словника і поглиблення знань студентів з лінгвістики, лінгводидактики і народознавства фахової спрямованості. Метою другого, практично-діялісного, етапу було розширення знань студентів і формування в них професійно-мовленнєвих умінь і навичок щодо роботи над збагаченням словника народознавчою лексикою. Третій, продуктивно-творчий, етап мав за мету стимулювання творчого застосування студентами сформованих умінь і навичок збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів у професійній діяльності.

Визначено педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою: забезпечення міжпредметних зв'язків у підготовці майбутніх учителів початкової школи до збагачення словника народознавчою лексикою шестирічних учнів; усвідомлення майбутніми вчителями початкових класів необхідності оволодіння народознавчою лексикою; залучення майбутніх учителів початкової школи до науково-дослідної діяльності народознавчого спрямування.

Здійснене експериментальне дослідження підтвердило основні положення гіпотези, довело вмотивованість використання нашої методики, що має цілісний характер, спирається на науково виражені й належно апробовані загальнодидактичні й лінгводидактичні принципи, передбачає підготовку студентів до збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и толковый словарь / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1986. – № 2. – С. 57–70.
2. Артемов В. Курс лекций по психологии / В. Артемов. – Харьков : Изд-во гос. ун-та, 1958. – 421 с.
3. Баранов М. Вопросы изучения русского языка в восьмилетней школе / М. Баранов, В. Мамушин. – М., 1962. – 184 с.
4. Бархударов Л. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. Бархударов. – М. : Русский язык, 1975. – 239 с.
5. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси : монографія / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.
6. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.
7. Бычко И. В. Познание и свобода / И. В. Бычко. – М. : Политиздат, 1969. – 214 с.
8. Богданов Е. Н. Формирование и развитие профессионально-нравственной культуры будущего учителя : дисс. ... доктора псих. наук : 19.00.13/ Богданов Е. Н. – М., 1995. – 594 с.
9. Богин Г. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. доктора филол. наук / Г. Богин ; ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л., 1984. – 31 с.
10. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах : підруч. / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш ; за ред. А. М. Богуш. – Друге вид., доповн. – К. : ВД «Слово», 2011. – 704 с.
11. Богуш А. М. Методика навчання української мови в дошкільних закладах : навч. посіб. / А. М. Богуш. – К. : Вища школа, 1993. – 327 с.
12. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. / А. М. Богуш. – К. : Вища школа, 2002. – 407 с.

13. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі. Практикум : навч. посіб. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища шк., 2003. – 206 с.
14. Бодалев А. Психология новой эры : компетентности или беспомощность / А. Бодаев. – Режим доступа : <http://psy.I September.Ru/2001/47/45.htm>.
15. Большой психологический словарь / сост. Мещеряков Б., Зинченко В. – Олма-пресс, 2004. – 672 с.
16. Бондар В. І. До питання про модель конкурентоспроможного випускника педагогічного ВНЗ / В. І. Бондар // Школа першого ступеня: теорія і практика : зб. наук. праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 10. – С. 118– 123.
17. Бондаренко Г. Народознавство: прикладний аспект / Г. Бондаренко // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 2. – С. 101–103.
18. Бордовская Н. В. Диалектика педагогического исследования: логико-методологические проблемы / Н. В. Бордовская. – СПб. : Изд-во РХГИ, 2001. – 120 с.
19. Бродовська В. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник / В. Бродовська, В. Грушевський, І. Патрик. – К. : ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.
20. Вайсбурд М. Реалии как элементы страноведения / М. Вайсбурд // Русский язык за рубежом. – 1972. – № 3. – С. 98–99.
21. Вашуленко М. Підготовка майбутніх учителів до формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів / Микола Вашуленко, Валентина Собко // Початкова школа. – 2011. – № 6. – С. 27–31.
22. Ващенко Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. – Брюссель–Торонто–Нью-Йорк–Лондон–Мюнхен : ЦУ СУМу, 1976. – 130 с.
23. Вежбицкая А. Понимание культуры через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелёва. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.

24. Вейн А. Память человека / А. Вейн, Б. Каменецкая. – М. : Знание, 1973. – 194 с.
25. Виноградов В. В. Словообразование в его отношении к грамматике лексикологии / В. В. Виноградов // Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию. – М., 1952. – С. 131–132.
26. Виноградова О. С. Выявление системы словесных связей при регистрации сосудистых реакций / О. С. Виноградова, Н. В. Эйслер // Вопросы психологии. – 1956. – № 2. – С. 101–116.
27. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Философские работы. – М. : Гнозис, 1994. – Ч. 1. – С. 186.
28. Вихованець І. Р. Таїна слова: научно-популярна література / І. Р. Вихованець. – К. : Радянська школа, 1990. – 284 с.
29. Выготский Л. С. Анализ знаковых операций ребенка / Л. С. Выготский // Психология развития человека. – М. : Смысл ; Изд-во Эксмо, 2003. – С. 1096–1113.
30. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : в 6 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2 : Проблемы общей психологии. – С. 6–361.
31. Выготский Л. С. Обучение и развитие в дошкольном возрасте / Л. С. Выготский // Избранные психологические исследования. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1956. – С. 426–437.
32. Выготский Л. С. Психология развития ребенка / Л. С. Выготский. – М. : Смысл, Эксмо, 2003. – 512 с.
33. Выготский Л. С. Проблема возрастной периодизации детского развития / Л. С. Выготский // Вопросы психологии. – 1972. – № 2. – С. 114–123.
34. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М. : АПРЕЛЬ-Пресс ; ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1007 с.
35. Выготский Л. С. Развитие житейских и научных понятий в школьном возрасте / Л. С. Выготский // Психологическая наука и образование. 1996. – № 1. – С. 5–19.

36. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : навч.-метод. посіб. / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навч. літ-ри, 2003. – 316 с.
37. Волкова В. А. Діагностика професійної готовності студентів до педагогічної діяльності / В. А. Волкова, О. О. Хромишева // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. – 2010. – № 5. – С. 7–14.
38. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – 3-тє вид., стер. – К. : Академвидав, 2009. – 616 с.
39. Воробьёв В. статусе лингвокультурологии / В. Воробьёв // Материалы IX Конгреса МАПРЯЛ : доклады и сообщения российских ученых (Братислава, 1999 г.). – М., 1999. – С. 96–117.
40. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / О. Воропай. – Х. : Фоліо, 2005. – 508 с.
41. Всемирная энциклопедия: Философия / главн. науч. ред. и сост. А. А. Гринов. – М. : АСТ ; Мн. : Харвест ; Современный литератор, 2001. – 1312 с.
42. Вуйович И. Вопросы лингвострановедческого преподавания русского языка / И. Вуйович. – М. : Русский язык, 1986. – 79 с.
43. Гак В. Г. Теория и практика перевода / В. Г. Гак, Б. Б. Григорьев. – М. : Интердиалект+, 2000. – 543 с.
44. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання» / за заг. ред. В. І. Бондаря. – К., 2006. – 140 с.
45. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання» / за заг. ред. В. І. Бондаря. – К., 2006. – 57 с.
46. Гандабура О. В. Особливості професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи / О. В. Гандабура // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальній школі. – 2010. – № 9. – С. 270–275.

47. Ганич Д. И. Русско-украинский, украинско-русский словарь: [Свыше 30000 слов] / Д. И. Ганич, И. С. Олейник. – Изд. 8-е. – К. : А.С.К., 2001. – 560 с.
48. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
49. Генік М. С. Підготовка вчителів початкової школи до формування в учнів початкових класів морально-етичних цінностей засобами народознавства / М. С. Генік // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 15, кн. II. – С. 513–521.
50. Голуб Н. Б. Збагачення мовлення учнів 5–7 класів власне українською лексикою : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Голуб Ніна Борисівна. – К., 1997. – 229 с.
51. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
52. Гончарова І. М. Формування мовленнєво-комунікативних компетентностей молодших школярів. Уроки розвитку зв'язного мовлення в 1 класі / І. М. Гончарова, Л. М. Полохова. – Х. : Основа, 2010. – 139 с.
53. Горбунова Н. В. Лексична компетенція дітей дошкільного віку в сучасних дослідженнях / Н. В. Горбунова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2010. – Вип 8 (61). – С.85–91.
54. Горбунова Н. В. Наступність в організації лексичної роботи дошкільної та початкової ланки освіти / Н. В. Горбунова // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка. – Словянськ : СДПУ, 2009. – Вип. XLV. – С. 227–283.
55. Горенко Л. Українознавча методологія та проблеми дослідження етнокультурознавства / Л. Горенко // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 251–256.
56. Гриценко Т. Б. Українська мова за професійним спрямуванням : навч.

- посіб. / Т. Б. Грищенко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 624 с.
57. Грищенко А. И. Экспрессивные этнонимы как приметы языка вражды / А. И. Грищенко, Н. А. Николина // Язык вражды и язык согласия в социокультурном контексте современности : коллективная монография / отв. ред. И. Т. Вепрева, Н. А. Купина, О. А. Михайлова ; Труды Уральского МИОН. – Вып. 20. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. – С. 175–187.
58. Грищенко А. П. Лексикологія. Фразеологія / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова : навчальне видання. – К. : Вища школа, 1997. – С. 98–237.
59. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 368 с.
60. Гурвич П. Формирование основных видов связей слова – основное содержание обучения лексике / П. Гурвич // Гурвич П. Основы обучения устной речи на языковых факультетах. – Владимир, 1974. – С. 51–56.
61. Гуцан Т. Г. Педагогічні умови формування готовності майбутніх вчителів економіки до профільного навчання старшокласників / Т. Г. Гуцан // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 верес. 2009 р. – Крим : РВНЗ «Крим. гуманіт. ун-т», 2009. – Ч. 1. – С. 71–74.
62. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1991. – Т. 4. – 638 с.
63. Данилюк Н. О. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання / Н. О. Данилюк // Наукові записки. Філологічні науки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – 2004. – Т. 34. – С. 3–6.
64. Дем'янюк Т. Д. Зміст і методика народознавчої роботи в сучасній школі / Т. Д. Дем'янюк. – К. : ІСДО, 1996. – 108 с.
65. Державний стандарт початкової освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation>.

66. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М : МПСИ, 2004. – 752 с.
67. Дмитренко М. Українська фольклористика : історія, теорія, практика / М. Дмитренко. – К. : Народознавство, 2001. – 576 с.
68. Домбровський С. В. Використання народознавства у педагогічній діяльності учителя початкових класів / С. В. Домбровський. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 84 с.
69. Домніцак В. В. Формування українського етносу, народу, нації / В. В. Домніцак // Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу : зб. матеріалів. – Кривий Ріг, 2002. – С. 47–49.
70. Дороз В. Ф. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики у 5-6 класах шкіл з російською мовою навчання : монографія / В. Ф. Дороз. – К.–Ніжин: ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2006. – 184 с.
71. Дороз В. Ф. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики у 5–6 класах шкіл з російською мовою навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Дороз Вікторія Федорівна. – Бердянськ, 2005. – 205 с.
72. Дорошенко С. Загальне мовознавство : навч. посіб. / С. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
73. Дружененко Р. С. Етнопедагогічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Дружененко Раїса Сергіївна. – Херсон, 2005. – 245 с.
74. Дурай-Новакова К. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 / К. М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 32 с.
75. Дяченко Л. М. Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення / Л. М. Дяченко // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 67–71.

76. Дяченко Л. М. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонової лексики сучасної української літературної мови : дис. ... канд. пед. наук : 10.02.01 / Дяченко Людмила Михайлівна. – К., 1997. – 175 с.
77. Дячук І. В. Тематичні групи лексики: історичний аспект [Електронний ресурс] / І. В. Дячук . – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua>.
78. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кадыбович. – Минск : БГУ, 1976. – 176 с.
79. Етнокультурологія : словник-довідник / автор-укл. Л. М. Маєвська. – Житомир : ЖДУ, 2007. – 392 с.
80. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів / авт.-уклад. В. В. Оліфіренко, Т. В. Оліфіренко, Л. В. Оліфіренко. – Д. : Сталкер, 1999. – 496 с.
81. Євсевська В. Лексика на уроках в початкових класах / В. Євсевська // Світло. – 2003. – № 2. – С. 53–54.
82. Ємельянова Н. Л. Підготовка майбутніх вихователів до роботи над засвоєнням старшими дошкільниками народознавчої лексики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. Л. Ємельянова. – Одеса, 2003. – 21 с.
83. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 250 с.
84. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища школа, 1972. – 401 с.
85. Забродін Ю. М. Очерки теории психологической регуляции поведения / Ю. М. Забродин. – М. : ЮНИТИ, 1997. – 192 с.
86. Зарубина Н. Д. Методика обучения связной речи / Н. Д. Зарубина. – М. : Русский язык, 1977. – 48 с.
87. Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – М. : Московский психолого-социальный ин-т, 2001. – 432 с.

88. Зимульдінова А. Розвиток зв'язного мовлення як об'єкт теоретичного аналізу / А. Зимульдінова // Підготовка майбутніх учителів початкових класів до педагогічної діяльності на основі змісту освіти і сучасних педагогічних технологій : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Дрогобич, 2004. – С. 15–20.
89. Зинченко В. П. Психология на качелях между душой и телом / В. П. Зинченко // Человек. – 2005. – № 2. – С. 46–57.
90. Зинченко Т. К вопросу об эстетической функционально-культурного компонента семантики слова / Т. Зинченко, Т. Мищенко, Г. Сиротина // Язык и культура : доклады I Междунар. конф.. – К., 1993. – С. 62–69.
91. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 473 с.
92. Зубко А. М. Організаційно-педагогічні умови удосконалення навчального процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Зубко Анатолій Миколайович. – К., 2002. – 188 с.
93. Иваненко А. П. Словарная работа с детьми 4-го года жизни : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук / А. П. Иваненко. – М., 1971. – 19 с.
94. Ігнатенко Н. Формування у майбутніх учителів початкової школи готовності до діагностичної діяльності у системі педагогічної практики / Н. Ігнатенко // Гуманітарний вісник. – 2009. – № 18. – С. 85–91.
95. Калакура Я. Наукова проблема і тема в українознавстві / Ярослав Калакура // Українознавство. – 2012. – № 1. – С. 44–49.
96. Калмикова Л. Збагатити дитяче мовлення допоможуть словосполучення / Л. Калмикова // Дошкільне виховання. – 2001. – № 7. – С. 12–15.
97. Калмикова Л. Комунікативний підхід до розвитку мовлення дошкільнят / Л. Калмикова // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 51–55.

98. Калмикова Л. О. Генезис регулюючої функції мовлення у дітей дошкільного віку / Л. О. Калмикова // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ, 2001. – Вип. 11. – С. 242–248.
99. Калмикова Л. О. Розвиток значення і смислу слів в онтогенезі / Л. О. Калмикова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. – К., 2003. – Т. 5, ч. 1. – С. 96–104.
100. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний аспекти: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Л. О. Калмикова. – К. : НМЦВО, 2003. – 300 с.
101. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : підруч. / Ю. О. Карпенко. – К. : Академія, 2006. – 334 с.
102. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти: технологічний підхід : монографія / Л. В. Коваль. – Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2011. – 330 с.
103. Коваль Л. В. Становлення та розвиток професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у вищих педагогічних навчальних закладах України / Л. В. Коваль // Збірник наукових праць БДПУ : Педагогічні науки. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – № 2. – С. 3–8.
104. Ковальчук О. В. Українське народознавство : книга для вчителя / О. В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.
105. Ковпик С. І. Тематичний словник-довідник з українознавства : навч. посіб. для студ. ВНЗ / С. І. Ковпик. – К. : Акцент, 2007. – 100 с.
106. Кондаков И. Психологический словарь / И. Кондаков. – М., 2000.
107. Кондрашова Л. В. Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності / Л. В. Кондрашова. – К. : Вища школа, 1987. – 57 с.
108. Кононенко В. Національно-культурна картина світу студентів / В. Кононенко // Етнопедагогічний контекст професійної підготовки студентів у вишах Прикарпатського регіону : навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Н. В. Лисенко. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 210–216.

109. Кононенко В. Українська етнолінгводидактика / Віталій Кононенко. – Івано–Франківськ : Плай, 1995. – 57 с.
110. Кононенко П. П. Українознавство : підруч. для вищих навч. закладів / П. П. Кононенко. – К. : Міленіум, 2006. – 870 с.
111. Кононенко П. П. Українознавство в старшій школі : метод. посіб. / П. П. Кононенко, А. В. Козлов, С. І. Ковпик. – К. : Акцент, 2007. – 196 с.
112. Кононенко П. Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі / Петро Кононенко // Освіта та управління. – 2009. – № 2. – С. 24–55.
113. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 58–62.
114. Король О. В. Методика викладання українського народознавства в школі : навч.-метод. посіб. / О. В. Король – К. : ІЗМН, 1998. – 368 с.
115. Костюк Г. Психологія розуміння / Г. Костюк // Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад. шк., 1989. – С. 253.
116. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – 2-ге вид. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Альма-матер).
117. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу / О. М. Кравець. – К. : Наук. думка, 1966. – 165 с.
118. Краєвський В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. Краевский, А. Хуторський // Педагогіка. – 2003. – № 3. – С. 3–10.
119. Крисаченко В. С. Українознавство : хрестоматія-посібник : у 2 кн. / В. С. Крисаченко. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2. – 464 с.
120. Кузнецова Г. Вивчення лексем-побутивізмів із символічним компонентом на позначення назв одягу (на матеріалі спецкурсу з української мови) / Г. Кузнецова, О. Кірдей // Українська мова та література в школі. – 2009. – № 5. – С. 33–39.

121. Лазаренко Н. І. Формування у молодших школярів поняття про слово у взаємозв'язку його лексичних та граматичних значень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «Методика викладання (української мови)» / Н. І. Лазаренко. – К., 1993. – 24 с.
122. Лановик М. Українська усна народна творчість : підруч. / М. Лановик, З. Лановик. – К. : Знання-прес, 2001. – 591 с.
123. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етнорегіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / В. В. Лаппо. – К., 2008. – 20с.
124. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики : учеб. пособ. / В. В. Левицкий. – К. : УМК ВО, 1989. – 156 с.
125. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства : навч. посіб. / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 104 с.
126. Левченко Т. М. Збагачення мовлення учнів 5–7 класів етнокультурознавчою лексикою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Т. М. Левченко. – К., 2001. – 18 с.
127. Ледняк Ю. В. Педагогічний потенціал фольклору Східного регіону України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ледняк Юлія Владленівна. Слов'янськ, 2002. – 213 с.
128. Леонтьев А. А. Слово о речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1965. – 425 с.
129. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1969. – 211 с.
130. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения : в 2 т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 320 с.
131. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – 391 с.

132. Лепеха Т. Українознавство : навч. посіб. / Т. Лепеха. – К. : Просвіта, 2005. – 376 с.
133. Лесик В. Формування у студентів психолого-педагогічної готовності до майбутньої професійно-трудової діяльності / В. Лесик // Гуманітарний вісник. – 2011. – № 22. – С. 93–96.
134. Лисиченко Л. Лексикологія сучасної української літературної мови. Семантична структура слова / Л. Лисиченко. – Х. : Вища школа, 1977. – 113 с.
135. Лозко Г. Українське народознавство / Галина Лозко. – Х. : ДИВ, 2005. – 472 с.
136. Лук'яник Л. В. Формування лінгвоукраїнознавчої компетенції молодшого школяра західного регіону України засобами мовленнєвого етикету / Л. В. Лук'яник // Педагогічні науки. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. 49. – С. 67–69.
137. Лук'яник Л. В. Методика формування лінгвоукраїнознавчої компетенції молодшого школяра в умовах західного регіону : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Лук'яник Людмила Василівна. – Одеса, 2011. – 205 с.
138. Луцан Н. І. Методика розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку за тестами українських народних ігор : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Н. І. Луцан. – Одеса, 1995. – 24 с.
139. Луцан Н. І. Теорія і практика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку в мовленнєво-ігровій діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «теорія і методика навчання (українська мова)» / Н. І. Луцан. – Одеса, 2006. – 45 с.
140. Луценко І. Мовно-комунікативний компонент української етнопедагогіки у змісті дошкільної освіти і підготовки майбутніх вихователів / І. Луценко // Актуальні проблеми української етнопедагогіки / за ред. проф. Скульського Р. П. – Івано-Франківськ, 2001. – 220 с.

141. Лященко М. Поглиблення мовної компетенції майбутніх педагогів у процесі викладання української мови (за професійним спрямуванням) / Марина Лященко // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С.41–43.
142. Львов М. Методика обучения русскому языку в начальных классах / М. Львов, Т. Рамзаева, А. Светловская. – М. : Просвещение, 1987. – 415 с.
143. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2101 «Русский язык и литература» / М. Р. Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
144. Маєвська Л. М. Модель етнокультурного виховання у контексті педагогічних ідей К. Ушинського і вимог сьогодення / Л. М. Маєвська // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2010. – Вип. 79. – С. 65–70.
145. Максимов Н. Язык до речи доведет (конспект) / Н. Максимов // Знання-сила. – 2000. – № 2. – С. 15.
146. Максимчук Г. М. Теоретичні засади формування словника-мінімуму задля засвоєння етнокультурознавчої лексики / Г. М. Максимчук // Збірник наукових праць ХДУ. Педагогічні науки. – Херсон : ХДУ, 2011. – Вип. 59. – С. 120–123.
147. Максимчук Г. М. Формування мовної особистості молодшого школяра в етнокультурному просторі / Г. М. Максимчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць / за ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти. – Миколаїв, 2011. – Вип. 1.34. – С. 77–80.
148. Масло О. В. Національно-культурний компонент у лексиці українських народних казок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Масло. – Харків, 2008 – 21 с.
149. Матейко К. Український народний одяг : етнографічний словник / К. Матейко. – К. : Наук. думка, 1996. – 196 с.

150. Мацюк О. О. Міжпредметні зв'язки як педагогічна умова забезпечення ефективності процесу формування професійної компетентності перекладача засобами ІКТ / О. О. Мацюк // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. – 2008. – Вип. 14. – С. 145–151.
151. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Мацько; Л. В. Кравець. – К. : Академія, 2007. – 360 с.
152. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
153. Мацько Л. Українська мова: формування національної свідомості / Л. Мацько // Педагогіка та психологія. – 1996. – № 1. – С. 67–70.
154. Мельничайко В. Удосконалення змісту і методів навчання української мови / В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Рожило. – К. : Радянська школа, 1982. – 216 с.
155. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк : М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум [та ін.]. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
156. Міщик Л. І. Актуальні питання професійної підготовки психологів та соціальних педагогів у системі вищої освіти / Л. І. Міщик // Практична психологія і соціальна робота. – 2001. – № 10. – С. 10–11.
157. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – К. : Гранмна, 1999. – 350 с.
158. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К. : Знання, 1989. – 48 с.
159. Морозова Н. Г. Психологические предпосылки понимания прочитанного младшими школьниками / Н. Г. Морозова // Основы методики обучения русскому языку / под ред. Н. С. Рождественского. – М., 1965. – С. 27.
160. Мусієнко В. Українська етнографічна лексика: ідентифікація та типологія / В. Мусієнко // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 130–136.

161. Навчальні програми для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. – К. : ВД «Освіта», 2013. – 392 с.
162. Николаева Н. Культурный компонент в системе коннотации слова / Н. Николаева, А. Спасова, В. Говердовский // Язык и культура : материалы Первой Межд. конф. – К., 1992. – С. 64–65.
163. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. П. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999. – Т. II. – С. 305.
164. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-ге вид. виправл. – К. : Аконіт, 2008. – Т. 3. – 862 с.
165. Осколов П. В. Українознавство на Буковині / П. В. Осколов // Науково-методичний вісник. – Вип. 4 : Українознавство в системі освіти Буковини. – Чернівці : Технодрук, 2006. – С. 8–16.
166. Паламарчук О. Відтворення української національно-характеристичної лексики в художньому перекладі / О. Паламарчук // Взаимодействие украинского и русского языков на территории Украины и актуальные проблемы их исследования и преподавания : материалы I Ганичевских чтений. – Полтава, 1993. – Т. 2. – С. 38–40.
167. Пальшкова І. Практико-орієнтований підхід у формуванні професійно-педагогічної культури вчителів початкових класів [теоретико-методологічний підхід] : монографія / І. Пальшкова. – Одеса, 2008. – 339 с.
168. Пасемко І. Українознавство – вагомий чинник духовності українського народу / І. Пасемко // Дивослово. – 2001. – № 2. – С. 59–61.
169. Патрина К. Т. О понимании значения слов детьми старшего дошкольного возраста / К. Т. Патрина // Вопросы психологии. – 1954. – № 4. – С. 56–60.
170. Педагогіка в запитаннях і відповідях : навч. посіб. / Л. В. Кондрашова, О. А. Пермяков, Н. І. Зеленкова, Г. Ю. Лаврешина. – К. : Знання, 2006. – 252 с.

171. Педагогічна майстерність : підруч. / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос [та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
172. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
173. Пехота О. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя : монографія / О. М. Пехота, А. М. Старєва. – Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2005. – 272 с.
174. Підготовка майбутніх учителів початкових класів у Прикарпатському регіоні // Етнопедагогічний контекст професійної підготовки студентів у вишах Прикарпатського регіону : навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Н. В. Лисенко. – К. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 238–294.
175. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Збірник вправ / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К. : Вища школа, 2003. – 287 с.
176. Покровский М. Избранные работы по языкознанию / М. Покровский. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 382 с.
177. Полевікова О. Шляхи збагачення словникового запасу першокласників / О. Полевікова // Наукові записки. Серія : Педагогіка. – 2009. – № 4. – С. 78–83.
178. Полковець В. М. Українознавство. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти / В. М. Полковець. – Чернігів : Просвіта, 2006. – 216 с.
179. Пономарев А. Я. Психология творчества и педагогика / А. Я. Пономарев. – М. : Просвещение, 1976. – 324 с.
180. Пономарьова К. І. Збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами як засіб увиразнення мовлення : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Пономарьова Катерина Іванівна. – К., 2002. – 203 с.
181. Попенко О. Про готовність майбутнього вчителя початкових класів до роботи в школі / О. Попенко // Гуманітарний вісник. – 2011. – № 22. – С. 167–170.

182. Попова Л. Б. Методика формування лексичних понять в учнів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Попова Лариса Броніславівна. – К., 1990. – 216 с.
183. Попова Т. Формування соціальної компетентності учнів/ Т. Попова // Педагогічна скарбниця Донеччини. – 2004. – № 2 (20). – С. 42–43.
184. Потоцька Т. Ф. Психологічні основи використання словотворчої роботи з метою збагачення словника молодших школярів / Т. Ф. Потоцька: дис....канд. пед. наук: 13.00.02/ Т.Ф.Потоцька. - К.,1984. - 207с.
185. Практический интеллект / под общ. ред. Р. Стенберга. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
186. Присяжна Т. Освітньо-виховний аспект природничого концентра українознавства / Т. Присяжна // Українознавство. – 2011. – № 2. – С. 246–251.
187. Психология. Словарь / под ред. А. В. Петровського, М. Г. Ярошевського. – М. : Политиздат, 1990. – 210 с.
188. Путляева Л. В. Современные психолого-педагогические проблемы профессионального обучения / Л. В. Путляева. – М. : Просвещение, 1990. – 17 с.
189. П'яст Н. Формування лексико-семантичної групи назв посуду, мотивованих іменниками, що позначають продукти, вміст посуду / Н. П'яст // Наукові записки. – Вип. 89 (3). – С. 75–80.
190. Репкин В. В. Развивающее обучение языку и проблема орфографической грамотности / В. В. Репкин // Вестник Международной Ассоциация развивающего обучения. – М., 1996. – Вып. 1. – С. 36–42.
191. Рідкоус О. В. Суть і структура професійної готовності вчителя початкових класів до створення ситуації успіху в навчанні молодших школярів / О. В. Рідкоус // Педагогічний альманах. – 2012. – Вип. 14. – С. 223–228.
192. Ровен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы / Дж. Ровен ; пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 1999. – 144 с.

193. Русанівський В. Історія української літературної мови / В. Русанівський ; упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. – 2-ге вид., випр. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
194. Русин М. Ю. Фольклор : традиції і сучасність / М. Ю. Русин. – К. : Либідь, 1991. – 103 с.
195. Рябова Т. Б. Пол власти: гендерные стереотипы в современной российской политике / Т. Б. Рябова. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2008. – 246 с.
196. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. – Івано–Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 559 с.
197. Сапіга В. Українські народні свята та звичаї / В. Сапіга. – К. : Знання України, 1993. – 112 с.
198. Семенов О. Виховання мовної особистості на засадах української етнопедагогіки / Олена Семенов // Актуальні проблеми української етнопедагогіки / за ред. проф. Р. П. Скульського. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 78–84.
199. Семенов О. Етнолінгводидактична культура вчителя-словесника : навч.-метод. посіб. / Олена Семенов. – К. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2003. – 108 с.
200. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : ООО «Речь», 2004. – 350 с.
201. Симоненко Т. Технологічний підхід до формування лінгвокультурологічної компетенції учнів на уроках рідної мови / Тетяна Симоненко // Рідна школа. – 2011. – № 10. – С. 39–41
202. Синиця І. Психологія усного мовлення / І. Синиця. – К. : Радянська школа, 1974. – 207 с.
203. Сімко Р. Т. Поняття готовності до професійної діяльності на сучасному етапі розвитку психологічної науки / Р. Т. Сімко // Проблеми сучасної психології. – 2011. – Вип. 13. – С. 415–425.
204. Скоробогатова М. Р. Подготовка учителей начальных классов в условиях реформирования системы образования в Украине /

- М. Р. Скоробогатова // Наука і освіта. – 2010. – № 7. – С. 228–232.
205. Скульський Р. П. Методика викладання народознавства в школі : посібник для вчителів, вихователів, студентів і викладачів пед. ін-тів та ун-тів / Р. П. Скульський, М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ : АПН України, Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника, 1995. – 156 с.
206. Словарь *иностранных* слов. – 18 изд., стер. – М. : Русский язык, 1989.
207. *Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкаранута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.*
208. Смирнов А. Психология запоминания / А. Смирнов. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1948. – 326 с.
209. Смолюк І. А. Підготовка студентів педагогічних спеціальностей до професійного саморозвитку / І. А. Смолюк, С. В. Смолюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ IV. Професійна освіта. – 2012. – № 8. – С.108–112.
210. Современный словарь по педагогике / сост. К. С. Рапацевич. – Мн. : Современное слово, 2001. – 928 с.
211. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Соссюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
212. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
213. Спиркин А. Г. Происхождение языка и его роль в формировании мышления / А. Г. Спиркин // Мышление и язык / под ред. Д. П. Горского. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1957. – С. 3–72.
214. Спиркин А. Сознание и самосознание / А. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 303 с.
215. Стельмахович М. Застосування ідей української етнопедагогіки в роботі вчителя початкових класів / М. Стельмахович // Шляхи розвитку творчих здібностей молодших школярів : зб. статей / за ред. акад. М. Г. Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 5–14.
216. Стефанюк С. К. Практичне народознавство (Національне виховання) :

- навч. посіб. / С. К. Стефанюк. – Х. : ББН, 2002. – 262 с.
217. Стефанюк С. Осмислення народознавчих понять / С. Стефанюк // Українське народознавство. – Х., 2003. – С. 255–257.
218. Сусов И. П. Введение в теоретическое языкознание [Электронный ресурс] / И. П. Сусов. – Режим доступа : [http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Culture/Svsov Jazukoznzn/ 15.php](http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Culture/Svsov%20Jazukoznzn/15.php).
219. Сучасна українська літературна мова : підруч. / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ [та ін.] ; за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
220. Сучасна українська літературна мова : підруч. / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас [та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.
221. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.
222. Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарьова. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.
223. Сучасна українська мова : підруч. / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко [та ін.] ; за ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид., переробл. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
224. Таланчук О. Українознавство : навч.-метод. посіб. / О. Таланчук. – К. : Либідь, 1998. – 247 с.
225. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе / под ред. А. Д. Климентенко, А. А. Миролубова ; Науч.-исслед. ин-т содержания и методов обучения Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1981. – 456 с.
226. Терентьева Н. О. Педагогічна професійна діяльність : взаємодія, готовність, усталеність / Н. О. Терентьева // Вісник Черкаського університету. – 2011. – Вип. 199, ч. 1. – С. 60–66.
227. Тиводар М. Етнологія : навч. посіб. / Михайло Тиводар. – Львів : Світ, 2004. – 624 с.

228. Тимошкова А. С. Роль народознавчого змісту у підготовці майбутнього вчителя початкових класів / А. С. Тимошкова // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. – 2011. – Вип. 18. – С. 56–60.
229. Томильна Г. Назви одягу в побуті і символіці / Г. Томильна // Урок української. – 2000. – № 9. – С. 19–21.
230. Тютюнник Л. Український фольклор як історичне джерело для розвитку словника дитини / Л. Тютюнник // Актуальні проблеми української етнопедагогіки / за ред. проф. Скульського Р. П. – Івано-Франківськ, 2001. – 220 с.
231. Уйсімбаєва Н. Науково–дослідна діяльність майбутнього фахівця / Наталія Уйсімбаєва // Наукові записки. Серія : Педагогічні науки. – Вип. 88. – С. 243–246.
232. Українська мова. Енциклопедія / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
233. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С. Павлюка. – К. : Знання, 2004. – 570 с.
234. Українські прислів'я, приказки та загадки : хрестоматія школяра / упор., передм. Н. В. Сойко. – К. : Школа, 2005. – 176 с.
235. Українські прислів'я, приказки, фразеологічні вирази, крилаті вислови / авт.-упор. А. П. Ярещенко. – Х. : Факт, 2008. – 240 с.
236. Улинець С. І. Проблема формування психологічної готовності до професійної педагогічної діяльності / С. І. Улинець // Проблеми сучасної психології. – 2011. – № 13. – С. 535–544.
237. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология : учеб. пособие для уч-ся СПУЗ / Г. А. Урунтаева. – М. : Академія, 1996. – 336 с.
238. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки / уклад. Н. В. Курганова. – Х. : Торсінг Плюс, 2006. – 320 с.
239. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания / К. Д. Ушинский // Собр. соч. – Т. 8. – 441 с.

240. Ушинский К. Педагогические сочинения : в 6 т. / К. Ушинский. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 4. – 528 с.
241. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи / Л. П. Федоренко. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.
242. Философский энциклопедический словарь / ред. кол. С. С. Аверинцев [и др.]. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.
243. Філіпчук М. В. Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Філіпчук. – К., 2007. – 23 с.
244. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 544 с.
245. Франко І. Найновіші напрями в народознавстві / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 254–267.
246. Хомич Л. О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Хомич Лідія Олексіївна. – К., 1999. – 408 с.
247. Хрущ-Ріпська О. Психологічні засади формування у студентів педвузу готовності до майбутньої професійної діяльності : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / О. В. Хрущ-Ріпська. – К., 1999. – 183 с.
248. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок: лингвистика дет. речи : учеб. пособ. для студ. вузов / С. Н. Цейтлин. – М. : Владос, 2000. – 238 с.
249. Чепелюк Н. І. Збагачення словникового запасу учнів початкових класів дієслівними формами : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Н. І. Чепелюк. – Одеса, 2001. – 183 с.
250. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М. : Наука, 1982. – 231 с.
251. Шаповал Ю. Педагогічні умови формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до особистісно орієнтованого навчання молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед.

- наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. Д. Шаповал. – Х., 2007. – 20 с.
252. Шкуратяна Н. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс : навч. посіб. / Н. Шкуратяна, С. Шевчук. – К. : Вища шк., 2007. – 823 с.
253. Шумілова І. Ф. Використання педагогічного краєзнавства в процесі підготовки майбутнього вчителя початкової школи [Електронний ресурс] / І. Ф. Шумілова. – Режим доступу : <http://vuzlib.com>.
254. Ющук І. Вступ до мовознавства : навч. посіб. / І. Ющук. – К. : Рута, 2000. – 128 с.
255. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
256. Як використовувати народознавство в школі : посібник для вчителів, вихователів, студ. пед. навч. закладів / за ред. Р. П. Скульського ; НАПН України ; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника ; Наук.-метод. центр «Українська етнопедагогіка і народознавство». – Івано-Франківськ, 2000. – 368 с.
257. Яковенко О. А. Використання досвіду народознавства в сучасній освіті / О. А. Яковенко // Вісник Житомирського державного університету. – 2010. – Вип. 52. – С. 130–133.
258. Яковенко-Кубицька О. Я. Народознавча компетентність студентів педагогічних коледжів / О. Я. Яковенко-Кубицька // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 43. – С. 196–198.
259. Ярошинський О. Теоретичні розробки вчених Науково-дослідного інституту з проблем розвитку українознавчої науки та їх практична ціннісність: хроніка 2008 року / О. Ярошинський // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 74–88.
260. Merriam-Webster-Collegiate Dictionary. – Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster, Inc., 19987. – 1559 p.

261. Searle J.R. Linguistic and the philosophy of language // Linguistics and neighboring disciplines. – Amsterdametc., 1975.
262. Spector J. Michael de la Teja, Ileana. ERIK Clearing on Information and Technoly Syracuse NY. Competencies for Online teaching. ERIK Digest. Competence, Competencies and Certification. – p.175

Додаток А

Таблиця

Аналіз змісту робочих навчальних дисциплін для вивчення студентами вузів напряму підготовки “Початкова освіта”

Навч. дисц.	Змістова наповнюваність навчальних предметів		
	Лекції	Самостійна робота	Індивідуальна робота
Методика викладання української мови у початковій школі	<p>Змістовий модуль. Методика класного і позакласного читання</p> <p>1. Освітньо-пізнавальне, розвивальне, виховне значення читання в початкових класах.</p> <p>2. Методика опрацювання творів різних жанрів: оповідання, казки, науково-популярної статті, нарису, епічних та ліричних віршів, байок.</p> <p>3. Уроки позакласного читання, завдання й організація їх. Форми керівництва позакласним читанням. Етапи формування читацької самостійності школярів.</p> <p>Змістовий модуль. Методика вивчення граматики. Методика вивчення орфографії.</p> <p>1. Система роботи над частинами мови (іменником, прикметником, числівником, займенником, дієсловом).</p> <p>2. Формування у молодших школярів уявлення про частини мови на основі встановлення їх семантики, граматичних ознак і синтаксичної ролі.</p> <p>Змістовий модуль. Методика розвитку зв'язного мовлення.</p> <p>1. Перекази, види переказів, методика їхнього проведення.</p> <p>2. Твори, їх класифікація і методика проведення в початковій школі.</p> <p>Змістовий модуль. Методика вивчення елементів лексикології</p> <p>1. Методика опрацювання елементів лексикології. Види вправ з лексикології.</p>	<p>1. Джерела збагачення словника першокласників.</p> <p>2. Прийоми пояснення значень слів.</p> <p>3. Значення словниково-логічних вправ, їх види, методика проведення.</p> <p>4. Робота над засвоєнням лексичного значення слова.</p> <p>5. Способи і прийоми пояснення значень слів.</p>	<p>1. Роль соціокультурного аспекту в системі навчання рідної мови в початкових класах.</p> <p>2. Роль і місце вчителя в навчанні рідної мови молодших школярів.</p> <p>3. Дослідження лексики чинного «Букваря» і розробка прийомів розкриття лексичного значення нових для першокласників слів.</p> <p>4. Використання словниково-логічних вправ на уроках навчання грамоти.</p> <p>5. Використання творів малих фольклорних жанрів у період навчання грамоти.</p> <p>6. Дослідження обсягу активного словника молодших школярів. Пошуки ефективних шляхів його поповнення.</p> <p>7. Ознайомленні молодших школярів з елементами лексикології.</p> <p>8. Збагачення мовлення учнів власне українською лексикою.</p> <p>9. Робота над фразеологічними одиницями в початкових класах.</p> <p>10. Шляхи підвищення пізнавальної активності і самостійності учнів у словниковій роботі.</p> <p>11. Види етимологічних вправ, їх дидактичне спрямування, методика проведення.</p>

Сучасна українська мова	<p>Змістовий модуль. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови</p> <p>1. Вступ. Про походження української мови, її зв'язки з іншими слов'янськими мовами. 2. Роль мови в житті суспільства.</p> <p>Змістовий модуль. Семантичні зв'язки у словниковому складі.</p> <p>1. Функціональна диференціація лексики української мови. 2. Лексикографія. 3. Фразеологія української мови.</p>		
Методика навчання освітньої галузі "Природознавство"	<p>Змістовий модуль. Становлення природознавства та методики його викладання, їх сучасний зміст.</p> <p>1. Формування та розвиток природознавчих уявлень та понять в початковій школі.</p> <p>Змістовий модуль. Засоби та умови навчання природознавству.</p> <p>1. Матеріальна база уроків природознавства в школі. 2. Засоби навчання природознавству.</p> <p>Змістовий модуль. Особливості навчально-виховного процесу з природознавства.</p> <p>1. Методи та методичні прийоми навчання природознавству в початковій школі. 2. Форми організації навчання природознавству в початковій школі. 3. Екскурсії з природознавства в початковій школі. 4. Особливості ознайомлення дітей з природою та навчання природознавства в початковій школі. 5. Методика навчання основам екологічних знань в початкових класах.</p>	<p>1. Проаналізувати програму початкової школи з природознавства, визначити, які поняття та уявлення повинні формуватися, в яких класах.</p> <p>2. Розглянути засоби навчання природознавству, визначити, в яких класах і при вивченні яких тем можна їх застосувати, набути навички використання засобів на уроках.</p> <p>3. Складання конспектів занять з використанням словесних методів.</p> <p>4. Проведення аналізу програми з природознавства, складання конспектів для різних типів уроків, ознайомлення з самостійною роботою учнів на уроках та вдома, ознайомлення з методичною літературою та посібниками для дітей.</p>	
Методика трудового навчання	<p>Розділ I. Конструювання виробів з паперу і картону</p> <p>1. Згинання і складання паперу і картону. 2. Різання та з'єднання деталей з паперу і картону. 3. Аплікація.</p> <p>Розділ II. Конструювання і виготовлення виробів з текстильних матеріалів</p> <p>1. Волокнисті матеріали, нитки, тканини. 2. Вишивка.</p> <p>Розділ IV. Конструювання виробів з різних матеріалів.</p> <p>1. Природні матеріали.</p>		

<p>Образотворче мистецтво з методикою викладання</p>	<p>Модуль І. Соціально – естетична сутність образотворчого мистецтва. 1. Художня культура. Сутність та класифікація видів мистецтва. 2. Живопис, як вид образотворчого мистецтва. 3. Мистецтво графіки. 4. Мистецтво скульптури. 5. Мистецтво архітектури. 6. Декоративно-прикладне мистецтво.</p>		
--	---	--	--

Додаток Б

Аналіз навчальної програми початкової загальної освіти щодо народознавчого змісту

Навчальний Предмет	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас
Українська мова	Навчання грамоти: національні символи України – верба, калина; народні і релігійні свята, обрядові дійства під час них; слухання і відтворення українських народних казок; відгадування	Національні символи України – верба, калина, вишитий рушник та ін.; народні і релігійні свята, обрядові дійства під час цих свята; читання в особах уривків з українських народних казок, визначення позитивних і негативних персонажів; відтворення діалогічного мовлення персонажів; відгадування і вивчення загадок; вивчення закличок, лічилок, мирилок, дитячих пісень, колядок, щедрівок, ознайомлення з особливостями їх вживання.	Читання й інсценування уривків із українських народних казок, визначення позитивних і негативних персонажів, головної думки казки; відгадування, вивчення і складання загадок; вивчення дитячих пісень, колискових, колядок, щедрівок, посівалок, ознайомлення з особливостями їх уживання; ознайомлення з народними прикметами; читання й аналіз доступних народних приказок.	Українські народні звичаї, традиції, обереги; читання і переказування уривків з українських народних казок, характеристика персонажів, визначення головної думки казки; відгадування, вивчення і складання загадок; вивчення веснянок, колискових, колядок, щедрівок, посівалок, ознайомлення з особливостями їх використання; вивчення народних прикмет; читання й аналіз доступних народних приказок і прислів'їв
Літературне читання	доступних загадок; вивчення лічилок, мирилок, скоромовок.	Усна народна творчість: малі фольклорні форми – загадки, скоромовки, лічилки, дитячий ігровий фольклор, казки про тварин, прислів'я.	Малі фольклорні форми: народні дитячі пісеньки, ігри, лічилки, загадки, скоромовки, прислів'я, приказки; народні усмішки, чарівні казки, легенди, народні пісні.	Малі фольклорні форми: прислів'я, приказки, лічилки, загадки, усмішки; соціально-побутові казки, притчі, легенди, народні пісні. Міфи про створення світу і людей
Музичне мистецтво	Українські народні інструменти: <i>бандура, сопілка, бубон</i> , особливості їх звучання, розмаїття українських народних пісень (<i>колискові, щедрівки</i>), народних танців (<i>гопак, козачок, аркан</i>).			Тема на 16 годин «Музика мого народу», після опрацювання якої, учні мають мати уявлення про джерела і традиції української народної музичної творчості; своєрідність музичного надбання українського народу; колискову пісню; дитячий фольклор (<i>дражнилки, лічилки, забавлянки</i>); календарно-обрядові пісні: жнивварські пісні (<i>зажинкові, власне жнивварські, обжинкові</i>), колядки і щедрівки, їхні особливості; жартівливі й жартівливо-танцювальні пісні, коломийки; трієті музики; історичні пісні, українська народна дума; ліричні пісні.
«Оразотворче мистецтво»		У 2 класі учні ознайомлюються з: народною іграшкою; традиціями писанкарства, колірною гамою, символікою писанок різних регіонів України.	Учні 3-го класу набувають знання про види декоративно-прикладного мистецтва (<i>художня кераміка, вишивка, ткацтво, художня обробка металу та дерева, художній розпис, писанкарство</i>); основні види гончарного посуду (<i>гличик, куманець, горщик, миска</i>).	У 4 класі учні знайомляться з <i>глиняною іграшкою</i> та <i>петриківським розписом</i> .
Трудове навчання		У 2 класі учні отримують як теоретичні знання, так і практичні навички про витинанку як вид народних ремесел України. Також під час екскурсій до майстерні із традиційними народними ремеслами, на підприємство(до майстерні) з обробки глини, тканини ознайомлюються з традиційними народними ремеслами в Україні.	У 3 класі учні здобувають як теоретичні знання, так і практичні навички про писанку як один із символів України, декорування писанок.	У 4 класі школярі отримують уявлення про особливості сюжетних витинанок різних регіонів України, про українські народні іграшки та вишивання.

Додаток В

Анкета

для студентів щодо їх обізнаності з народознавством

1. Розкрийте поняття “народознавство”.
2. Що Ви розумієте під народознавчою лексикою?
3. Чим відрізняється народознавча лексика від етнокультурознавчої?
4. У яких навчальних предметах використовувалася народознавча лексика? (нам не акцентували на цьому увагу, не пам’ятаю)
5. Які українські християнські свята Вам відомі?
6. Чи готові Ви до роботи щодо збагачення словника шестирічних учнів народознавчою лексикою?

Готові   не зовсім   не готові   не знаю

-
7. Чи використовували Ви під час практики в школі народознавчу лексику? Якщо так, то на яких уроках?
  8. Які б тематичні групи народознавчої лексики, на Вашу думку, потрібно дати шестирічкам?

Додаток Е
Перелік тем, запропонованих для викладачів, які готують студентів за напрямком підготовки “Початкова освіта”

Навчальна дисципліна	Перелік тем
Методика викладання української мови у початковій школі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Методика збагачення мовлення учнів шестирічного віку народознавчою лексикою. 2. Активізація словникового запасу учнів початкової школи лексикою народознавчого змісту. 3. Методи та прийоми ознайомлення молодших школярів із тематичними групами народознавчої лексики. 4. Розвиток зв'язного мовлення учнів з допомогою народознавчих текстів. 5. Ознайомлення молодших школярів із словами-символами української мови. 6. Методика ознайомлення учнів із жанрами українського фольклору.
Сучасна українська мова	<ol style="list-style-type: none"> 1. Слово і поняття. 2. Словниковий склад української мови з погляду походження. 3. Поняття народознавчої лексики, її склад. 4. Слова українського мовленнєвого етикету української мови. 5. Слова-символи української мови. 6. Власне українська лексика у складі народознавчої.
Методика навчання освітньої галузі “Природознавство”	<ol style="list-style-type: none"> 1. Методика ознайомлення учнів із природничими уявленнями та поняттями народознавчого змісту. 2. Ознайомлення учнів із прикметами та віруваннями українців, що стосуються християнських свят. 3. Народознавчий куток у класі. 4. Народознавчі засоби навчання природознавства у початковій школі. 5. Народознавче виховання молодших школярів шляхом дотримання українських традицій, звичаїв, обрядів. 6. Проектна народознавча діяльність учнів на уроках природознавства.
Методика трудового навчання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конструювання предметів державної атрибутики. 2. Виготовлення українських народних іграшок. 3. Ознайомлення із техніками української вишивки. 4. Виготовлення витинанок. 5. Виготовлення українського національного одягу для ляльки. 6. Ознайомлення учнів із ремеслами українського народу.
Образотворче мистецтво з методикою викладання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Методика навчання учнів зображувати предмети державної атрибутики. 2. Зображення міфічних істот акварельними фарбами. 3. Методика зображення предметів побуту українського народу способом мозаїки. 4. Виготовлення гончарного посуду. 5. Ознайомлення із техніками зображення рослин, назви яких є народознавчими словами. 6. Ознайомлення із техніками виготовлення писанок, галунок, шкрябанок, крапанок.

Додаток Ж
Спецкурс “Лексико–народознавча робота в початковій школі”

Лекція 1. Предмет, мета та завдання спецкурсу “Лексико–народознавча робота в початковій школі”

План

1. Характеристика спецкурсу “Лексико–народознавча робота в початковій школі”.
2. Мета та завдання спецкурсу “Лексико–народознавча робота в початковій школі”.
3. Зв’язок спецкурсу з іншими дисциплінами.

1. Відповідно до навчальної програми початкової освіти, у змісті багатьох предметів передбачається робота, яка полягає в ознайомленні учнів з національною культурою українського народу, засвоєнні лексики на позначення національного одягу, посуду, їжі, оберегів, сталих народних висловів, прислів’їв і приказок та умінь їх доречно вживати, ознайомлення з дитячими іграми, піснями, казками, видатними письменниками, іншими представниками культури, історичними діячами тощо. Кожен педагог має широкі можливості для створення власної системи роботи на основі народознавчих ідей і засобів. Для створення виховної системи, яка ґрунтується на народознавчих традиціях, потрібні відповідні знання і вміння проводити народознавчу роботу, формувати в учнів інтерес до культурно–історичної спадщини народу.

Спецкурс “Лексико–народознавча робота в початковій школі” призначений ознайомити майбутніх вчителів початкових класів зі змістом і методикою застосування народознавчої лексики.

Студенти повинні **знати**:

- семантику народознавчих слів української мови;
- тематичні групи народознавчої лексики, слова-символи, слова українського мовного етикету;

- загальні питання вивчення народознавства в школі;
- методику збагачення мовлення учнів народознавчою лексикою;
- методику формування й оцінювання народознавчих знань учнів початкової школи.

Студенти повинні оволодіти:

- методикою проведення уроків з різних предметів із застосуванням народознавчої лексики;

- методами й прийомами ознайомлення учнів початкової школи з національною культурою українського народу, засвоєнні лексики на позначення національного одягу, посуду, їжі, оберегів, сталих народних висловів, прислів'їв і приказок та умінь їх доречно вживати, ознайомлення з дитячими іграми, піснями, казками, видатними письменниками, іншими представниками культури, історичними діячами тощо.

- методами й прийомами виховання мовної особистості в умовах навчання в початковій школі.

- уміннями складати народознавчі словники-мінімуми.

2. Спецкурс “Лексико–народознавча робота в початковій школі” передбачає збагачення мови студентів народознавчою лексикою, підготовку їх до роботи над народознавчою лексикою з учнями шестирічного віку.

Метою спецкурсу “Лексико–народознавча робота в початковій школі” є:

- ознайомити студентів із народознавчою лексикою української мови;
- формування в майбутніх вчителів системи знань з народознавства та методики роботи над народознавчою лексикою в початковій школі;
- формування системи вмінь і навичок щодо планування роботи з дітьми, складання конспектів, сценаріїв у цьому напрямі, вміння оцінювати та аналізувати виконану роботу.

Для досягнення цієї мети необхідно розв’язувати такі *завдання*:

- ознайомити студентів з українською народною культурою, літературою, символікою, оберегами, звичаями, традиціями;

- формувати уміння планувати роботи з дітьми;
- формувати уміння складати конспекти уроків та сценарії виховних заходів із використанням народознавчої лексики;
- формувати уміння оцінювати та аналізувати конспекти та сценарії.

3. Спецкурс “Лексико–народознавча робота в початковій школі” тісно пов’язане з іншими дисциплінами: методикою викладання української мови у початковій школі, сучасною українською мовою, методикою навчання освітньої галузі “Природознавство”, методикою трудового навчання, образотворчим мистецтвом з методикою викладання.

Так, методика викладання української мови у початковій школі включає в себе сукупність різних методів: технологій, прийомів, принципів, форм та засобів навчання, які спрямовані на збагачення, активізацію та уточнення словникового запасу учнів, у тому числі, і народознавчою лексикою.

Методика навчання освітньої галузі “Природознавство” передбачає ознайомлення студентів із методами формування природничих уявлень і понять молодших школярів, а також може бути основою для розробки методів та прийомів формування уявлень і понять народознавчого характеру, що стосуються рослинного і тваринного світу, традицій, звичаїв, предметів побуту, українських національних страв, одягу, тощо.

Методика трудового навчання – наука, яка великою мірою може бути корисна при формуванні готовності майбутніх учителів початкових класів до збагачення слоника шестирічних учнів народознавчою лексикою , адже під час конструктивно-художньої діяльності, при виготовленні тих чи інших предметів, назви яких є народознавчими словами, закріплюється семантика нових слів.

Образотворче мистецтво з методикою викладання теж може передбачати продукування різних зображень, чи виготовлення предметів різними техніками, що позначаються народознавчими словами.

Отже, спецкурс “Лексико–народознавча робота в початковій школі” базується не тільки на народознавстві, а тісно пов’язаний з сучасною

українською літературною мовою, методикою викладання української мови у початковій школі, сучасною українською мовою, методикою навчання освітньої галузі “Природознавство”, методикою трудового навчання, образотворчим мистецтвом з методикою викладання.

Лекція 2. Народознавча лексика як складова словникового багатства української мови

План

1. Загальні відомості про народознавчу лексику.
2. Структура народознавчої лексики.
3. Тематичні групи народознавчої лексики.
4. Слова символи.
5. Слова українського мовленнєвого етикету.

1. Лексика – (від гр. *lexicós* – той, що відноситься до слова) це сукупність уживаних у мові слів, з якими пов’язані певні значення, закріплені в суспільному вжитку.

Українська лексика, як і мова в цілому, тісно пов’язана з історією українського народу. Лінгвісти (Б. Грінченко, А. Кримський, І. Огієнко, О. Потебня та ін) виокремили ще один шар без еквівалентної лексики, фонової лексики, слова–реалії і слова–символи, культурознавчий компонент у яких можна знайти за умови знання особливостей соціальної значущості предмета, що позначається цим словом. Це так звана народознавча лексика.

Народознавча лексика – це гетерогенна за походженням лексика, що є носієм семантики, яка відображає специфічні риси культури певного народу від матеріальних реалій до багатозначних символів і може займати різне місце в семантичному полі слова – від центрального до периферійного.

Народознавча лексика пов’язана з творами усної народної творчості, національними традиціями, обрядами, звичаями, символами. За даними вчених, означена лексика має спільну ознаку, що й об’єднує їх в окрему

групу лексем, які мають виражену специфічну етнічну семантику (Т. Левченко), що певним чином впливає на формування етнічної самосвідомості, національного світогляду, національного менталітету, високої духовності, пов'язаної з історичними коренями свого народу [126].

Народознавча лексика несе важливе змістове, емоційне та естетичне навантаження, оскільки в ній зберігаються загальнолюдські і національні цінності, генетичний код етносу. Відтак, відродження рідної мови шляхом використання у процесі навчання народознавчої лексики є невід'ємним завданням лінгводидактичної науки.

2. М. Філіпчук розглядає етнокультурні мовні одиниці як такі, що “породжені історико-культурною свідомістю народу, або такі, що характеризуються історичними та культурними нашаруваннями смислів”. Автор виділяє так звані етнокультурні концепти, які самі по собі є константами народної культури, вербалізованими компонентами людського мислення, що несуть через мову знання у формі культурної інформації. “Концепт – це весь зміст слова (сукупність його смислів) та його зв'язки з позначуваною реалією, з її характером та асоціативністю. Стійкий концепт етнокультури є її константою”. “Мовний знак виступає не просто словом-номінацією з одним чи кількома значеннями, а часто має культурні нашарування. Вони зумовлені знаннями, якими оперує людина в процесі мислення, і відображають її досвід, зміст творчої діяльності. Постаючи у процесі набування мовних знань та отримання культурної інформації про об'єкти та їх властивості, концепти зводять різноманітність явищ, які людина спостерігає чи уявляє, до узагальнень на основі асоціацій, порівнянь та переосмислень [243]”.

Л. Дяченко класифікує національно забарвлену лексику на безеквівалентну (ватра, гопак, кобза, кептар, гетьман, чумак, борщ тощо) та фонову (відьма, кожух, колиска, комора, ліра тощо). До безеквівалентних відносить слова, основне лексичне значення яких вміщує традиційно закріплений набір етнокультурної інформації, пов'язаної з історією,

економікою, побутом, культурою країни. До фонових відносить слова, лексичні фони яких містять своєрідні національно-культурні компоненти, що надають референту особливої предметно-кваліфікативної чи функціональної характеристики. “Обидві групи національно маркованих слів позначають культурні, побутові, соціально-політичні реалії та поняття, не властиві етнокультурі та менталітету інших народів [76]”.

Безеквівалентні та фонові слова вчена поділяє на: повністю поняттєво безеквівалентні найменування; частково поняттєво безеквівалентні найменування; слова, марковані семою національної належності; фонові слова, в яких національні риси фіксуються за межами лексичного поняття і які, залежно від форми вияву національно-культурної ознаки, у свою чергу, поділяються на власне фонові та культурно конотативні (слова-символи).

Безеквівалентні та фонові слова, на думку Л. Дяченко, належать до рухомого шару лексики сучасної української літературної мови. Можна спостерігати, як національно забарвлена лексика втрачає етнокультурознавчий компонент.

3. У сучасній лінгводидактиці виділяються такі тематичні групи народознавчої лексики:

1) назви, пов’язані з людиною, зокрема слова на означення спорідненості та свояцтва, статі, частини тіла, фізичного і психологічного стану;

2) назви понять соціально–майнового стану, соціальних та суспільних відносин, професій;

3) назви економічних і ділових стосунків;

4) назви житлових споруд, господарських приміщень, садиб, речей домашнього вжитку та майна;

5) назви сільськогосподарських продуктів, продуктів харчування та процесів їх виробництва;

6) назви одягу, тканин, взуття, прикрас та процесів, пов’язаних із їх виробництвом;

7) назви явищ природи, навколишнього середовища, зокрема й об'єктів господарювання, понять рослинного і тваринного світу;

8) назви юридично-адміністративних понять;

9) назви, пов'язані з військовою справою, найменування зброї;

10) назви числових понять, грошових одиниць, одиниць виміру;

11) назви абстрактних понять, простору, часу, пір року та місяців;

12) назви якостей, кольорів, ознак.

Об'єднання слів у тематично-функціональні групи полегшувало семантизацію, сприяло кращому запам'ятовуванню і відповідало основним вимогам мовленнєвого спрямування роботи, оскільки готувало студентів до висловлювань на певні теми.

4. З давніх-давен слова символи відіграють значну роль в існуванні людини. Вони є не лише химерним уособленням страхів чи вірувань, а й засобом усвідомлення й самовираження, кристалізації національної самосвідомості та рівня розвитку етнокультури .

У словах символах увіковічено еволюційний розвиток народу, системний і безповоротний рух його стилістичних, семантичних, логічних та графічних лінгвохарактеристик до найвищої мовної досконалості. Одним з найяскравіших атрибутів етносимволів є відбиття у них глибин народної мудрості, втілених у давніх фольклорних перлинах, літописах та інших пам'ятках, християнських догмах і канонах, яскравих історичних подіях та легендарних героях, що є репрезентантами рідного народу тощо.

Лексична підсистема нашої мови включає важливу, семантично багату стилістичну категорію слів-символів.

Етносимволіка сягає своїм корінням ще до історичних часів.

За генезою серед українських символів розрізняють народні (природні, астральні, антропонімічні , побутові, колористичні, числові), язичницькі, християнські та синкретичні, обрядові, демонологічні, історико-культурні, аноніми, державні, літературні.

Символізація – це процес, що, в основному, характеризується наданням додаткових значень загальноживаним словам (явище конотації).

Важливим механізмом символотворення є також неологізація – виникнення нових слів на тлі різноманітних сфер існування людини (релігія, політика, історія, техніка, наука тощо).

Етносимволіка становить собою своєрідний художній засіб, використовуваний сучасними майстрами слова, стилізований з плином часу, індивідуалізований авторським “Я”, спроектований на модерні проблеми.

Літератори є талановитими продовжувачами і натхненниками народного символотворення, що уособлює не лише обдарованість письменників як гідних синів нації, а й виступає втіленням сьогочасних інтересів, потреб, ідей та ідеалів нашого суспільства.

Слова-символи – багатогранна категорія, властива різносферовим наукам, зокрема: історії, лінгвістиці, культурології, літературознавству, етнографії, антропології, народознавству.

Етносимволіка в усіх її різновидах яскраво представлена у творчості поетів-сучасників, що становить ще одну важливу причину актуальності її вивчення, оскільки вона не є даниною історії чи елементом загальнокультурних надбань народу, а становить життєдайне джерело натхнення і невичерпних літературотворчих можливостей.

Перед далекоглядними вченими-лінгвістами розкривається надзвичайно об’ємний ареал різноаспектного дослідження, у коло якого входить, наприклад, покатегорійне вивчення одиниць етноемблематики, вивчення останніх у лексико-семантичному, функціонально-стилістичному ракурсах. Окремо можна виділити й аноніми, їхній вплив на формування власне української символічної системи тощо.

Таким чином, слова-символи є цікавим, змістовним, семантично, культурно, морально, етногенетично та духовно ціннісним елементом національної самосвідомості українства.

5. Як відомо, суспільство виробляє певні стандартизовані норми соціальної поведінки (у тому числі і мовленнєвої), які визначаються уявленнями про шаблони поведінки у конкретній ситуації. Щоб функціонувати як єдине ціле, як складна соціальна система, суспільство має встановити такі рамки поведінки індивідів, у яких ця поведінка стає одноманітною, стабільною, такою, що повторюється. Саме такими рамками є етикет — система правил зовнішньої культури людини, її поведінки, пристойності, гарного тону тощо. У суспільстві він функціонує у двох основних формах поведінки: мовленнєвої і немовленнєвої. Як правило, ці форми поведінки тісно між собою пов'язані і взаємозалежні.

Під мовленнєвим етикетом розуміють мікросистему національно специфічних стійких формул спілкування, прийнятих і приписаних суспільством для встановлення контакту співбесідників, підтримання спілкування у певній тональності. Такі стійкі формули спілкування, або стереотипи спілкування є типовими, повторюваними конструкціями, що вживаються у високочастотних побутових ситуаціях. Тобто, набір типізованих частотних ситуацій призводить до появи набору мовленнєвих засобів, що обслуговують такі ситуації. Ступінь стандартизації одиниці знаходиться у прямій залежності від частотності її вживання.

Для реалізації формул мовленнєвого етикету потрібні певні “координати”. Мовленнєва ситуація відбувається за безпосередньої участі мовця — “я” і адресата-співрозмовника — “ти” (чи співрозмовників, їх може бути кілька: етикетна ситуація завжди діалогічна, бо передбачає спілкування, навіть, якщо її учасники (мовці) розділені часом чи простором). Дія здебільшого відбувається “тут” і “тепер” (якщо йдеться про усне спілкування).

Вислови мовленнєвого етикету (привітання, прощання, звертання, подяки, прохання, відмови, поздоровлення, вибачення, побажання, запрошення, похвали тощо) покликані репрезентувати насамперед

увічливість співбесідників. Так, вищою мірою вияву ввічливості є гречність. Гречний – “шанобливо ввічливий у поводженні з людьми”.

Сьогодні ми дедалі більше починаємо усвідомлювати себе частиною єдиного людства. Ми повертаємось у цивілізований світ. З чим прийдемо туди? Чи не настав час подумати про одну, нехай, на перший погляд, зовнішню, але важливу складову частину загальнолюдської культури в мові, мовленнєвий етикет? Наш обов'язок - звернутися до народного досвіду спілкування, відродити втрачене, узвичаїти призабуте, відкинути невластиве українській культурі спілкування, силоміць нав'язане нашому народові або бездумно перейняте чуже, брутальне. Адже за багатовікову історію наш народ виробив і відшліфував самотню систему мовленнєвого етикету, що є феноменом його загальної культури.

Слово етикет французького походження. У сучасному вживанні воно розширило значення: від “зведення норм поведінки, порядок дій і правила чемності при дворах монархів, титулованих осіб (придворний етикет), а також у дипломатичних колах” до “установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві”.

Етикет українського народу, в тому числі й мовленнєвий, вироблявся впродовж тисячоліть. Окремі вислови етноетикету сягають ще дохристиянського періоду і пов'язані з язичеською обрядністю, звичаями, уявленнями слов'ян. Наприклад, жінка, перепошуючи за вимовлене в хаті недобре слово, говорила: “шануючи сонечко святе, і піч, і стіл”, а чоловік, утримуючись від лайки, промовляв: “сказав би, та піч у хаті”. Це пов'язано з давніми слов'янськими культами сонця, печі, стола. Замінивши відкрите вогнище, якому в давнину поклонялися як опікунові дому, очищуючій та живильній силі, піч стала уособленням сімейного добробуту й охоронцем родинних таємниць. Вірили: якщо шанувати піч, вона дасть силу, достаток, здоров'я. Ось чому остерігалися “осквернити” піч непристойним словом, негідним учинком. Стіл, за свідченням етнографів, був символом єдності та згуртування, тому і застілля було знаком довір'я, доброзичливості. Стіл

застилали вишиваним обрусом, на стіл клали “хліб святий”: Як і про піч, про стіл належало говорити з повагою. Безумовно, у зв'язку з різними причинами культурного, політичного, економічного характеру вироблення мовленнєвого етикету українського народу не могло не зазнавати інокультурних впливів.

Сьогодні ми повинні зрозуміло ставитися до перейнятого з чужих культурних традицій, визначити передусім, чи не витіснило, не зруйнувало запозичення питомих, чи не суперечило воно нашій культурній традиції, чи відповідає нашим духовним засадам, народній моралі.

Формули українського мовленнєвого етикету

Слова вітання: Доброго ранку! Добридень! Здрастуйте! Вітаю! Здоровенькі були! Як поживаєте? З приїздом Вас! Христос Воскрес! Воістину воскрес! Христос ся рождає! Славимо Христа! Христос хрестився! У річці Йордані! Слава Ісусу Христу! Слава Господу Богу! Слава навіки Богу! Дай Боже здоров'я!

Слова побажання: Веселих Вам (тобі) свят. Вітаю Вас! (тебе). Хай щастить. Будьте здорові! Зичу Вам (тобі). Поздоровляю Вас! Зі святом Вас! Щасливих Вам свят!

Слова звертання: Матусю! Ненько! Татусю! бабцю! Дорогі друзі! Добродію! Шановний (шановна ...).

Слова прохання: Прошу Вас ... Чи не могли б Ви ... Я хочу попросити вас про послугу ... Скажіть, будь ласка ... Маю до Вас прохання ... Якщо Ваша ласка ... Дозвольте Вас потурбувати ... Якщо Вам не важко ...

Слова подяки: Дякую! Красно дякую! Щиро дякую! Дозвольте подякувати Вам. Висловлюю Вам свою вдячність. Безмежно Вам вдячний. Дуже вдячний за Вашу турботу. Дякую Вам від щирого серця! Велике спасибі! Безмежно вдячний. Це дуже люб'язно з Вашого боку!

Слова вибачення: Даруйте мені! Простіть. Перепрошую Вас ... Не ображайтесь! Прошу вибачення ... Ще раз перепрошую за цю прикрість ... Шкодную, що ... Вибачте, будь ласка.

Слова прощання: До побачення! До завтра! Усього найкращого! Успіхів Вам! На добраніч! На все добре! Щастя вам! Щасливо! Щасливої дороги! Бувайте здорові! Прощайте! Вибачте, мені вже пора! Передавайте мої щирі вітання! Бажаю вам усього доброго!

Слова відмови: Ні, дякую. Дякую, але я не можу ... Дуже шкода, але змушений відмовити ... Шкодую, але ні.. На жаль, ні.

Слова підтвердження (Звичайно! Безперечно. З приємністю. Чудово! Домовились. Я згоден (згодна). Я не заперечую. Гаразд! Безумовно. Звичайно. Саме так. З приємністю. Ви праві. Авжеж.).

Лекція 3. Джерела народознавчої лексики

План

1. Усна народна творчість.
2. Українські народні звичаї та традиції.
3. Народні промисли та ремесла.

1. Усна народна творчість, або фольклор (від англійського слова *folklore* – народна мудрість, творчість) – складова художньої культури народу, його неписана словесність.

Український фольклор складається з двох великих підрозділів: поетичного (віршового), що найяскравіше виражений у пісенності; прозового, що об'єднує різні оповідні види художньої народної творчості: казки, легенди, перекази, усні оповідання, анекдоти. Можна вирізнити в українському фольклорі третій тип художньої словесної творчості – драматичний, що виступає як у формі окремих діалогів, п'єс і сценок для народного театру, ігор, вертепу, так і діалогів у віршованих і прозових фольклорних творах.

Поетичний фольклор. Характерною ознакою цього різновиду українського фольклору є віршована форма. Він складається з різних видових груп. За походженням, змістом, часовою і функціональною прив'язкою весь

цей багатий і різноманітний народнопісенний матеріал, у свою чергу, поділяється на низку груп і циклів:

- 1) обрядові пісні, тобто пісні, виконання яких пов'язане з обрядами, особливо з календарними і сімейними.
- 2) календарні обрядові пісні тісно пов'язані з трудовою діяльністю людей, господарськими сезонами, календарними циклами у природі, святами, що в давнину мали на меті задобрювання божеств, сил природи, забезпечення їх сприяння у рільництві, годівлі худоби, бджільництві та ін. Найвиразніше виділяються в українському фольклорі календарні пісні зимово–новорічного циклу – колядки і щедрівки, весняного – веснянки, перехідної пори між весною і літом – русальні, літні – купальські, петрівочні, жнивварські.
- 3) сімейно–обрядові пісні – це поетичний супровід різних урочистостей і обрядів сімейного плану: народження дитини, одруження, весілля і смерті.
- 4) необрядові пісні – це велика група поетичного фольклору. До них належать народні думи, історичні пісні, балади, соціально–побутові, ліричні пісні з особистого і родинного життя, жартівливі й танкові пісні, колискові й дитячі, набожні, лірницькі пісні.

Прозовий фольклор – це велика й вельми істотна складова народної творчості. Окрім своєї естетичної, розважальної функції, він служить і певним пізнавальним та інформативним чинником, роль якого в минулому була для людини особливо важливою. Прозові жанри фольклору утверджували гуманістичні принципи життя, людські чесноти.

Казки є одними з найважливіших складових фольклорної прози. Народні казки поділяються на групи: казки про тварин, в яких головними дійовими особами виступають тварини. Вони мислять, розмовляють і часто наділені алегоричним (переносним) змістом, що відображає життя, характери і взаємини людей; чарівні, героїко–фантастичні казки про надзвичайні події, про уявних людей, велетнів, силачів (Вернигора, Вирвидуб, Загативода), їх своєрідне походження, пригоди, різні перетворення (у звірів, птахів, риб, камінь, перстень), крилатих зміїв, морського царя, живу і мертву воду тощо;

побутові казки, присвячені різним подіям родинного і громадського побуту.

- 1) легенди за змістом подібні до фантастичних казок; у них також головну роль відіграє чарівний, фантастичний елемент. Але сюжети легенд більше, ніж казкові, зорієнтовані на достовірність зображуваного.
- 2) перекази – це народні оповідання про історичні події й особи (Хмельницького, Палія, Мазепу, Залізняка, Довбуша). Від легенд вони відрізняються тим, що в них меншу роль відіграє фантастика і оповідь має здебільшого реалістичний характер.
- 3) гумористичні твори – різні сміховинки, веселі оповідання, жарти і найбільшою мірою анекдоти. В анекдотах виявляються багаті засоби української народної сміхової культури, невичерпного гумору. Вони оперативно відгукуються на насущні потреби буття, як суспільного, так і побутового.
- 4) прислів'я і приказки – стислі крилаті вислови, в яких сконцентровано житейську мудрість і філософію народу. Своім мовним багатством і змістовим розмаїттям українські прислів'я і приказки охоплюють усі сторони життя людини, її погляди на світ, суспільні явища, громадські та родинні взаємини.

Таким чином, навіть побіжний огляд українського поетичного і прозового фольклору з точки зору його основних видів і жанрової структури свідчить якою по-справжньому безмежною, багатою і різноманітною є українська народна словесність.

2. Духовну культуру й побут українського суспільства неможливо уявити без звичаїв та різноманітних обрядів.

Традиція (від лат. *traditio* – передача) – це елементи культури, що передаються від покоління до покоління і зберігаються протягом тривалого часу.

Звичаї – це історично обумовлені, не писані правила поведінки людей, які увійшли в звичку в силу багаторазового їх застосування протягом тривалого життя суспільства.

Обряд – традиційні символічні дії, що в образній формі виражають соціально визначні події в житті людини та соціуму.

Виділяють три типи обрядовості: трудова, сімейна та календарна.

Традиційна трудова обрядовість тісно пов'язана з календарним циклом сільськогосподарських робіт. Обряди неодмінно супроводжували початок оранки, сівби, вигін худоби на пасовище, закінчення жнив тощо. У селянській сім'ї трудові традиції та обряди були справжньою школою для підростаючого покоління. Усім розмаїттям своїх художніх, емоційних, атрибутивних, пісенно–музичних засобів трудові свята сприяли вихованню у молоді любові до нелегкої хліборобської праці, до землі, прищеплювали своєрідний “кодекс хліборобської честі”.

Сімейне життя українців традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно– символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: утворення сім'ї, народження дитини, її повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї. Основні елементи сімейної обрядовості – родильні, весільні та поховальні й поминальні обряди. Крім них, у сім'ї нерідко відзначалися події менш важливого значення: входини, пострижини, вступ до парубоцтва і дівоцтва, повноліття, срібне та золоте весілля.

Календар свят визначався аграрним устроєм життя. Селяни нерідко замовляли хресний хід і молебень у полі до початку оранки, сівби, перед початком жнив. Відмічали день святого, ім'ям якого був названий місцевий храм.

Виділяють 4 види обрядовості таку як зимову, весняну, літню, осінню.

- зимова обрядовість: Миколи, Свят–вечір, Новий рік, Хрещення, Колядування, Щедрування, Засівання(посипання).
- весняна обрядовість: Масляниця, Благовіщення і, звичайно, Великдень.
- літня обрядовість: Юрія (Юра), Купала (Івана Купала), Зелені свята, Маковія, Спаса.
- осіння обрядовість: Дмитра, Введення, Катерини, Андрія.

Варто визначити, що саме назви українських традицій, обрядів, християнських свят є словами народознавчої лексики.

Календарні свята й обряди – складний фольклорний комплекс, в якому поєднуються раціональний досвід і релігійно–магічні вірування, високо естетичні традиції та пережиткові звичаї.

3. Українське народні промисли та ремесла - унікальне явище національної культури. Воно завжди показувало світові життя нації, її духовне багатство, рівень культури, творчі сили і здібності, енергію, виступало як феномен незнищенності. Всі види народних промислів і ремесел такі як: кераміка, ковальська справа, ткацтво, обробка шкіри, гутництво, килимарство, деревообробка, бондарство, різьблення обробка металів, писанкарство обробка каменю що були і є в пам'яті людей. Народні промисли та ремесла охоплюють і сферу знань, естетичні погляди, звичаї, обрядові, етнічні, моральні релігійні аспекти. Це одне з частин народної духовної культури.

Кераміка (гр. керамос – глина) за часів Середньовіччя зазнала технологічних нововведень: застосування кожного гончарного круга, під поливних розписів, виробництво кахлів та ін. В XVIII ст. в Україні поширився один з різновидів кераміки – майоліка. Майолікові вироби з кольорової глини, вкриті поливою й розписані в народному стилі, й нині прикрашають помешкання сучасних українців. Популярна й нині керамічна пластика: іграшка та скульптура. Серед керамічних виробів побутують миски, полумиски, глечики, горнята, макітри, куманці, кухлі, дзбанки, барила та ін. Традиції гончарного виробництва й художнього оздоблення в різних регіонах мають свої різноманітності. Серед виробів керамічної пластики – баранці, леви, коні, олені, птахи, дитячі свистунці, сюжетні набори скульптурок, дзижчали, свищики, торохтілки, тріскачки, фуркала (Тематичні групи народознавчої лексики “Народознавчі іграшки”).

Ковальська справа. Нині відомі різноманітні технічні прийоми обробки металів, як стародавні, традиційні, так і нові, сучасні: карбування,

інкрустація, гравіювання, штампування, протравлювання, гальванопластика. Народні майстри Косова в руслі гуцульських традицій виготовляють бартки, лускоріхи, гудзики, люльки, перстні, оздоблюють металом вироби з дерева, шкіри (пояси – череси, гаманці, сумки).

Ткацтво – найдавніше ремесло, яким займалися українські жінки. Ткацтво як ремесло було поширене на всіх землях України з часів Київської Русі. Виділилось воно і розвинулось із сільських промислів і через деякий час з появою мануфактур та фабрик знову зосередилось на селі як кустарний промисел. Про широку популярність ткацтва свідчать знахідки шиферних пряслиць, які знайдено практично в усіх районах України. Це металеві ножиці кравецького типу, металеві та кістяні гребіні, деталі горизонтального ткацького веретена, мотовила тощо.

Обробка шкіри. Вичинка шкіри і виготовлення з нею побутових виробів – одне з найдавніших занять українців. Досить високого розвитку техніка і технологія обробки шкур тварин досягла ще в давньоруський період, чому сприяли розвинуте тваринництво, значна кількість звірів у лісах, а також кліматичні умови, що вимагали теплового одягу.

Гутництво – виготовлення виробів із скла – було відоме в Україні понад тисячу років. Точний час його виникнення не встановлено, але в скіфських похованнях уже знаходять намисто із скла із вкраплюванням різнокольорових барвників. Назва промислу походить від слова “гута”, що означає скловарну піч. Вироби із скла були не буденними речами, вони використовувалися як святкові мистецькі прикраси. Це був не тільки посуд, а й декоративні іграшки: півники, зайчики, баранці, а також різні підсвічники, намисто (народознавчі слова).

Килимарство – така давня галузь ручного ткацтва, що археологи знаходять рештки килимових виробів та ткацьких знарядь і в античних містах та скіфських оселях. Відомі центри українського килимарства: Поділля, Волинь, Полтавщина, Київщина, Чернігівщина.

Техніка килимарства збереглась до наших днів так само, як і підготовка вовни до цього процесу. Спершу мили овець у річковій воді, потім обстригали з них вовну металевими ножницями. Робилось це навесні, коли минала небезпека приморозків. Настрижену вовну знежирювали, протираючи попелом, промивали, сушили і сортували. Потім сировину били і вичісували на дерев'яних гребнях (“драглах”). М'яку вовну пряли з кружеля веретенем так само, як і рослинну пряжу.

Деревообробка, різьбярство. Дерев'яні вироби на Україні відомі теж із найдавніших часів, особливо поширились на територіях, де деревина була основним матеріалом. З дерева виробляли посуд, знаряддя праці, човни, господарське хатне начиння тощо. Найдавніші способи обробки деревини, що збереглись і до наших днів, – випалювання та видобування. Так виготовляли дріжки, ступи, ложки, човни, лавки (народознавча лексика).

Бондарство відоме в Україні вже в X ст. як виготовлення місткого посуду: діжі, барила, відра, коновки, балії, дійниці та ін. Бондарі користувалися, крім звичайних теслярських інструментів, спеціальними рубанками, фуганками, циркулями, лінійками, кривим стругом.

Різьблення – одна з найдавніших технік художнього декорування дерев'яних виробів. На Прикарпатті й Буковині техніку плоскої різьби часто поєднують з інкрустацією – орнаментальним оздобленням шматочками дерева, металу, слонової кістки, перламутру, бісеру тощо. Одним з видів інкрустації є інтрасія кольоровими породами дерев, який використовується для виготовлення настінних декоративних плакеток, портретів, пейзажів тощо. Для художнього декорування дерева здавна використовувалися розписи різною фарбою (темпера, гуаш, олійні чи анілінові), які потім поливають лаком.

Обробка металів. Давньоруські ковалі були обізнані з технологічними прийомами: кування, зварювання, термічної обробки металів. Вони виготовляли знаряддя праці, кінську зброю, наконечники списів, сокири, полочуги та різноманітні речі господарського призначення. На Русі існувало

понад 16 ковальських ремесел. Високого розвитку досягла також обробка кольорових металів: міді, бронзи, срібла, золота.

Писанкарство. Унікальним українським мистецтвом, пов'язаним водночас і з віруванням, і з міфологією, і з обрядами, є писанкарство. Ще не так давно писанки виготовлялися спеціально на продаж, адже умінням писати писанки володіла далеко не кожна господиня. Поступово справжні домашні писанки витіснили сувеніри – дерев'яні, керамічні. Проте в деяких регіонах Західної України ще і нині можна замовити писанки у майстрині–писанкарки, яку знають всі односельці. Яйце – символ сонця, весняного відродження природи (воскресіння). Різновидами писанок є галунки, шкрябанки, крапанки (народознавчі слова) тощо.

Обробка каменю. Територія України багата на різні види кам'яних порід. Як свідчать археологічні дослідження, вже в період первісного суспільства тут існували знаряддя праці та зброя з кремнієвими вставками. У добу Київської Русі різні види каменю використовувались ремісниками для виготовлення пряслиць, прикрас, форм для лиття, у будівництві тощо.

Народознавчі промисли та ремесла є джерелами збагачення мовлення народознавчою лексикою такими тематичними групами: “Посуд”, “Християнські свята”, “Традиції та обряди українського народу”, “Предмети побуту українського народу” тощо.

Лекція 4 .Аналіз народознавчого змісту в чинній програмі загальної початкової освіти

План

1. Аналіз розділу чинної програми “Українська мова” щодо вмісту народознавчого матеріалу.
2. Аналіз розділів чинної програми “Літературне читання” та “Музичне мистецтво” щодо їх народознавчого змісту.
3. Аналіз розділів чинної програми “Образотворче мистецтво” й “Трудове навчання” щодо їх народознавчого змісту.

1. Програма початкової загальної освіти поряд із Державним стандартом початкової загальної освіти займає вагоме місце у визначенні змісту і завдань початкової освіти.

Робота над народознавчим матеріалом у початковій школі передбачена програмою для середньої загальноосвітньої школи 1–4 класів.

Згідно програми, у першому класі на уроках навчання грамоти учні повинні:

- мати уявлення про українські національні символи (верба, калина);
- знати українські народні свята (Новий рік, свято Миколая, Різдво, Великдень, Івана Купала та ін.), обрядові дійства, в яких можуть брати участь діти;
- сприймати на слух і розповідати найвідоміші українські народні казки (“Курочка Ряба”, “Колобок”, “Ріпка”, “Рукавичка”, “Колосок” та ін.);
- відгадувати найпростіші загадки;
- знати напам’ять найвідоміші лічилки, мирилки, скоромовки і використовує їх під час рухливих ігор, спілкування з ровесниками.

Ці завдання вирішуються під час вивчення таких тем: національні символи України – верба, калина; народні і релігійні свята, обрядові дійства під час них; слухання і відтворення українських народних казок; відгадування доступних загадок; вивчення лічилок, мирилок, скоромовок.

У 2 класі згідно вимог програми учні мають:

- мати уявлення про українські національні символи (верба, калина, вишитий рушник та ін.);
- знати найвідоміші народні і релігійні свята (Новий рік, Різдво, Великдень, Трійця, свято Миколая та ін.), обрядові дійства, якими вони супроводжуються;
- виразно читати і розповідати українські народні казки, аналізувати вчинки персонажів та відтворювати діалог персонажів, передаючи голосом і мімікою їхній характер;
- відгадувати доступні загадки, знати напам’ять найпростіші з них;
- знати напам’ять заклички, лічилки, мирилки, дитячі пісні, колядки,

щедрівки і використовувати заклички, лічилки, мирилки й пісні в години дозвілля, а колядки та щедрівки під час Різдвяних свят.

Вирішення цих завдань відбувається під час вивчення таких тем: національні символи України – верба, калина, вишитий рушник та ін.; народні і релігійні свята, обрядові дійства під час цих свят; читання в особах уривків з українських народних казок, визначення позитивних і негативних персонажів; відтворення діалогічного мовлення персонажів; відгадування і вивчення загадок; вивчення закличок, лічилок, мирилок, дитячих пісень, колядок, щедрівок, ознайомлення з особливостями їх вживання.

Згідно вимог програми на уроках української мови учні 3–го класу повинні:

–мати уявлення про національні символи (верба, калина, вишитий рушник, вишиванка, писанка та ін.);

–виразно читати, розповідати і брати участь в інсценуванні українських народних казок;

–визначати позитивних і негативних персонажів, головну думку казки;

–відгадувати доступні загадки, знати напам'ять окремі з них; робити спроби самостійно складати найпростіші загадки про конкретні предмети, називаючи їх ознаки;

–знати напам'ять дитячі пісні, колискові, колядки, щедрівки, посівалки і використовувати їх під час дозвілля, ігор, свят;

–знати і пояснювати найпоширеніші народні прикмети;

–пояснювати значення найпрозоріших народних приказок, використовувати їх у власному мовленні.

Ці завдання вирішуються під час вивчення таких тем: читання й інсценування уривків із українських народних казок, визначення позитивних і негативних персонажів, головної думки казки; відгадування, вивчення і складання загадок; вивчення дитячих пісень, колискових, колядок, щедрівок, посівалок, ознайомлення з особливостями їх уживання; ознайомлення з народними прикметами; читання й аналіз доступних народних приказок.

У 4 класі згідно вимог програми учень:

–знає про найпоширеніші народні звичаї і традиції (зустрічати гостей із хлібом–сіллю, дарувати вишитий рушник тощо);

–розповідає про українські обереги (вишиванка, вишитий рушник, підкова, часник, пучечки зілля тощо);

–читає і розповідає українські народні казки; дає характеристику персонажам, визначає головну думку казки, пояснює її повчальний характер;

–відгадує загадки, знає напам'ять окремі з них;

–самостійно складає найпростіші загадки про конкретні предмети, явища, називаючи їх ознаки;

–знає напам'ять веснянки, колискові, колядки, щедрівки, посівалки і використовує їх під час дозвілля, ігор, обрядів;

–знає, пояснює і перевіряє народні прикмети;

–пояснює значення найпрозоріших народних приказок і доступних прислів'їв, використовує їх у власному мовленні.

Вирішення цих завдань відбувається під час вивчення таких тем: українські народні звичаї, традиції, обереги; читання і переказування уривків з українських народних казок, характеристика персонажів, визначення головної думки казки; відгадування, вивчення і складання загадок; вивчення веснянок, колискових, колядок, щедрівок, посівалок, ознайомлення з особливостями їх використання; вивчення народних прикмет; читання й аналіз доступних народних приказок і прислів'їв.

Як бачимо, відповідно до соціокультурної змістової лінії на уроках української мови передбачається робота над тематичними групами слів, що називають символіку та реалії життя народу, а також передбачається значна робота вчителя з учнями над фольклорними творами великої та малої форм, де головне місце посідає народознавча лексика.

2. Курс “Літературне читання”, також як і курс української мови передбачає роботу над матеріалом народознавчого змісту. Так, за період навчання у початковій школі на уроках літературного читання учні

ознайомлюються з народознавчою лексикою під час читання таких творів усної народної творчості- малих фольклорних форм: *народні дитячі пісеньки, ігри, лічилки, загадки, скоромовки, прислів'я, приказки; народні усмішки, чарівні казки, легенди, народні пісні, міфи.*

Засвоєння лексики народознавчого змісту також відбувається під час вивчення курсу “Музичне мистецтво”. Так, уже в 1 класі учні мають засвоїти назви українських народних інструментів: *бандура, сопілка, бубон*, особливості їх звучання, розмаїття українських народних пісень (*колискові, щедрівки*), народних танців (*гопак, козачок, аркан*). У 2 і 3 класах учні розширюють свої знання у цьому руслі. У 4 класі програмою передбачена тема на 16 годин “Музика мого народу”, після опрацювання якої, учні мають мати уявлення про джерела і традиції української народної музичної творчості; своєрідність музичного надбання українського народу; колискову пісню; дитячий фольклор (*дражнилки, лічилки, забавлянки*); календарно-обрядові пісні: жнивварські пісні (*зажинкові, власне жнивварські, обжинкові*), колядки і щедрівки, їхні особливості; жартівливі й жартівливо-танцювальні пісні, коломийки; троїсті музики; історичні пісні, українська народна дума; ліричні пісні.

3. Курс “Оразотворче мистецтво” також знайомить учнів з рядом народознавчої лексики. У 2 класі учні ознайомлюються з: народною іграшкою; традиціями писанкарства, колірною гамою, символікою писанок різних регіонів України. Учні 3–го класу набувають знання про види декоративно-прикладного мистецтва (*художня кераміка, вишивка, ткацтво, художня обробка металу та дерева, художній розпис, писанкарство*); основні види гончарного посуду (*гличик, куманець, горщик, миска*). У 4 класі учні знайомляться з *глиняною іграшкою та петриківським розписом.*

Курс “Мистецтво” передбачає формування в учнів уявлення про українські народні свята, обряди, мистецькі традиції (Свято врожаю, день Святого Миколая, Новий рік, Різдво, Стрітєння, Масляна, Великдень, Купало тощо).

Зміст навчального предмета “Трудове навчання” теж містить народознавчий матеріал. У 2 класі учні отримують як теоретичні знання, так і практичні навички про витинанку як вид народних ремесел України. Також під час екскурсій до майстерні із традиційними народними ремеслами, на підприємство (до майстерні) з обробки глини, тканини ознайомлюються з традиційними народними ремеслами в Україні. У 3 класі учні здобувають як теоретичні знання, так і практичні навички про писанку як один із символів України, декорування писанок. У 4 класі школярі отримують уявлення про особливості сюжетних витинанок різних регіонів України, про українські народні іграшки та вишивання.

Таким чином, опрацювавши програму початкової загальної освіти підтвердили, що народознавчий матеріал та й безпосередньо народознавча лексика широко використовуються майже у всіх навчальних предметах. Це є свідченням того, що даний спецкурс є необхідним для того, щоб майбутні педагоги зуміли правильно застосувати народознавчу лексику під час проведення уроків зазначених вище дисциплін.

Лекція 5. Принципи, методи і прийоми збагачення мовлення учнів шестирічного віку народознавчою лексикою

План

1. Принципи роботи над народознавчою лексикою.
2. Методи роботи над народознавчою лексикою.
3. Прийоми роботи над народознавчою лексикою.

1. Принципи навчання – це провідні положення, які визначають діяльність учителя й характер пізнавальної діяльності учня. У теорії та практиці вони відіграють основоположну роль. Принципи навчання визначають ефективність навчання в різних формах, за різного його змісту й організації.

Принцип виховуючого навчання передбачає, що в процесі організації

змісту й методів навчальної діяльності вчитель дотримуватиметься глибин національного виховання в Україні, основними шляхами і засобами реалізації якого є рідна мова, фольклор, мистецтво, народний календар, народна символіка, родинно-побутова культура, народні традиції, звичаї та обряди, вірування, релігійні виховні традиції.

Принцип науковості. Необхідність принципу науковості полягає в тому, щоб створити правильні умови для відображення, розуміння й засвоєння учнем народознавчої лексики. Завданням учителя є наблизити учня до певного рівня наукового розуміння, зважаючи на вік учня.

Принцип систематичності й послідовності засвоєння народознавчої лексики передбачає використання певних правил її засвоєння: від простого до складного; від відомого до невідомого; від одиничного до загального й навпаки.

Принцип лінійності та концентричності теж є обов'язковим для врахування під час вивчення народознавчої лексики, оскільки з кожним наступним уроком за програмою передбачається поглиблення знань з народознавства та застосування все більше і більше лексики народознавчого змісту.

Принцип доступності навчання забезпечує відповідність народознавчого матеріалу анатомічним, фізіологічним, психологічним, віковим, статевим особливостям учнів.

Принцип наочності навчання передбачає застосування експонатів, речей культури і побуту українського народу, що допоможе краще засвоїти та запам'ятати народознавчу лексику.

Принцип народоналежності означає подолання у свідомості учнів байдужості до культурно-історичної спадщини України, подолання національного нігілізму. Народознавство покликане прилучити нове покоління до етносоціального досвіду, сформувати почуття національної гідності. Воно правдиво висвітлює позитивне й негативне в історії народу з метою запобігання останньому в майбутньому.

2. Робота над народознавчою лексикою повинна викликати бажання перетворити навчально-виховний процес на цікаве слідування, дружбу, взаєморозуміння з учнями, тому під час роботи над лексикою народознавчого змісту потрібно застосовувати такі методи як:

–метод мовного очищення полягає в тому, щоб привчити учнів говорити справжньою українською мовою з використанням народознавчої лексики. Цей метод включає в себе і прийом формулювання оцінки діяльності учнів;

–метод відродження звичаїв та обрядів. Під час вивчення сімейних та святкових обрядів, звичаїв можна відродити справді красиву старовину. Це може бути, наприклад, так: учитель вибирає з учнів князя чи княгиню, які оголошують біля дошки “Звичаєве право”, або “Княжий указ”. Княжий закон обговоренню не підлягає, а лише обов'язковому виконанню, відповідальність за яке покладено на вчительку. Цей метод складається з двох прийомів: інсценування на уроці та виділення найзначущішого в навчальному матеріалі. Головне – провести свято, обряд на практиці, в житті;

- метод народження фольклору. Наші пращури, будучи людьми частіше неосвіченими, віками творили неоціненний народний скарб-усну народну творчість. Ось приклад роботи над народознавчою лексикою у початковій школі: Наступного разу святкуватимемо народні легенди, приказки, прислів'я, ігри, пісні, казки. Учні знають, що вчителька повісить на колиці в хаті вивіску “Немовлятко–прислів'ятко” або “Дочка–Легендочка” або “Малятко–Ігринятко” або “братик та сестричка – Пісні невелички” або “Дитинка–Прикметинка”. Учні даруватимуть “новонародженій” чи “новонародженим” картки з легендами, піснями, приказками, прикметами, які придумали вони самі. Тут використано прийом організації самодіяльності учнів;

- метод добросусідства. Взаємодопомога-традиційна риса сусідів в Україні. З метою прищеплення її дітям, можна застосовувати саме цей метод. Наприклад, учень відповідає добре, але хоче мати “відмінно”. Його сусід, і лише він, має право допомогти. Він доповнює відповідь і заробляє ще один

бал для товариша. Тоді першому учневі можна поставити “відмінно”. Що дає цей метод? Щоразу, готуючи домашнє завдання, сусід переживає не лише за себе, а й за іншого, і вчить матеріал ліпше, на випадок, якщо доведеться допомагати сусідові. Учні, які сидять за однією партою, будуть переживати за успіхи ближнього. Хіба ця риса не згодиться в житті? До того ж цей метод є запорукою систематичного виконання домашніх завдань. Учитель повинен лише стежити, щоб жоден із сусідів не зловживав допомогою.

3. В педагогіці прийнято визначати метод як спосіб досягнення мети та як сукупність прийомів та операцій засвоєння дійсності.

Прийоми навчання можна також класифікувати за такими видами:

–сплановані завдання, які визначають характер дії (випишіть незнайомі слова, закінчіть речення, порівняйте слова, поставте завдання один одному, використовуючи народознавчу лексику);

–сплановані зведення, як результат виконання дії вчителем (виклад інформації народознавчого змісту, побудова послідовної сукупності завдань, побудова розповіді, що потребує кінцівки, організація інсценування на уроці);

–дія вчителя, що не передбачає виконання учнем будь-яких завдань, але веде до належної реакції учня (дорікання, заохочення, мімічний вираз свого ставлення, іронія).

Які ж методи якими прийомами реалізуються?

Проблемно-пошукові методи включають:

1. Прийоми створення проблемних ситуацій – постановка проблемних питань, проблемних завдань.

2. Прийоми формування навчальних гіпотез щодо розв’язування проблемних ситуацій-висловлення здогадок про причини явищ, про зв’язок між поняттями та ін.

3. Прийоми доказу навчальних гіпотез на основі порівнянь, логічних міркувань, проведення навчальних досліджень.

4. Прийоми формулювання нових навчальних висновків, узагальнень.

Репродуктивні методи включають:

1. Передачу вчителем і учнями та запам'ятовування учнями навчальної інформації-за асоціацією, заучуванням, повторенням навчального матеріалу.

Логічні методи включають: прийоми виділення найзначущішого в навчальному матеріалі; прийоми класифікації; встановлення аналогії; узагальнення; систематизацію; конкретизацію.

Методи самостійної роботи включають: інструктаж щодо завдань і порядку їх виконання; інструктаж щодо найраціональніших прийомів діяльності учнів; складання плану, тез, конспектів.

Метод бесіди включає: постановку питання у визначеній логічній послідовності; прийом постановки навідних питань; прийом активізації всіх учнів у бесіді; прийоми колекції помилкових відповідей; прийоми формулювання висновків, узагальнення, оцінки діяльності учнів.

Метод вправ включає: прийом повідомлення умов завдання; прийоми запису умови завдання текстом чи у вигляді схем, замальовок; прийом планування виконання вправи, прийом фіксації ходу виконання вправи; прийом аналізу результатів виконання вправ; прийом самоконтролю, оцінки правильності виконаної відповіді.

Отже, кожен метод складається з певних видів діяльності вчителя й учнів. Важливо підкреслити що лише відповідність прийомів утворює той чи інший метод навчання. При чому важлива й послідовність застосування відповідних прийомів. Не можна забувати того, що ті самі прийоми можуть входити до різних методів навчання, але, поєднуючись з іншими, вони створюють усю різноманітність навчальних методів. Наприклад, прийоми запам'ятовування входять як у репродуктивні, так і в проблемно-пошукові методи навчання. Але в репродуктивному методі вони домінують над усіма іншими, а в проблемно-пошукових вони вже не займають центрального місця й лише сприяють запам'ятовуванню проблемного матеріалу. Методи й прийоми навчання діалектично взаємопов'язані і за певних умов переходять один у другий, залежно від конкретних завдань і специфіки змісту навчання.

Лекція 6. Методика проведення уроків та виховних заходів із застосуванням лексики народознавчого змісту

План

1. Підготовка вчителя до проведення уроку із використанням народознавчої лексики.
2. Урок із використанням народознавчого матеріалу-основна форма засвоєння народознавчої лексики.
3. Методика проведення виховних заходів.

1. На уроках із використанням народознавчого матеріалу учні черпають знання не з надуманих теорій, а з народного досвіду. Філософія такої науки найправильніша. Вона є чистим джерелом, з якого ми черпаємо духовність і роздаємо її учням в кожному із 45 хвилин уроку.

Готуючись до уроку, учитель народознавства має мобілізувати всі свої знання, почерпнути корисне з передового досвіду, оцінити багаж знань учнів, проаналізувати реальні умови для їх навчання і нарешті, приготувати урок так, щоб він відповідав низці обов'язкових епітетів: багатий на народознавчий матеріал, цікавий методами й прийомами, емоційно насичений, змістовний, продуманий до дрібниць, живий за формою, свіжий за новизною структури, потрібний та зрозумілий кожному учню, справедливий щодо оцінки знань, такий, що вшановує національну гідність кожного учня, направлений на всебічний розвиток, проведений чистою українською мовою, такий, що виховує культуру спілкування з ровесниками та вчителями, , підносить авторитет учителя.

Урок із народознавчим змістом залежить від вдало підготовленого наочного приладдя. Це копітка робота, яка входить у професійні обов'язки вчителя та без якої такий урок немислимий. Речі побуту та народного мистецтва, хатнє начиння, інтер'єр, предмети господарювання у дворі-це також наочність, що без неї не обійтись на уроці.

Успішність уроку також залежить від емоційного стану самого вчителя.

Емоційний настрій слід продумувати, передбачати вчителю, готуючись до кожного уроку. Мова вчителя є відлунням мови українського народу. Діти якчують, так і сприймають, так і відкладають у своїй пам'яті. Вони люблять чітку, виразну мову вчителя і намагаються копіювати її.

2. Урок із використанням народознавчого матеріалу – це основна форма організації навчальних занять, яка дає учням сукупність знань про український народ, його національну культуру, побут, сучасне життя. Жодна інша форма навчальної праці не спроможна повністю замінити урок, виконати його функції.

Урок засвоєння народознавчої лексики:

1. Організаційний момент (1хв)
2. Засвоєння знань народного календаря (2хв).
3. Актуалізація опорних знань (2 хв).
4. Мотивація навчальної діяльності (2 хв).
5. Повідомлення теми і мети уроку(1хв).
6. Сприйняття й осмислення нового матеріалу (30хв).
7. Узагальнення й систематизація знань (10 хв).
8. Підведення підсумків навчальної діяльності (1хв).
9. Повідомлення домашнього завдання (1хв).

На такому уроці вчитель організовує навчально-пізнавальну діяльність учнів, направлену на свідоме й міцне оволодіння кожним учнем поняттями, принципами, законами знань і способами виконання дій. Засвоєння знань учнями залежить від особливостей особистості: сприйняття, пам'яті мислення, почуттів, волі, ставлення до дійсності, нахилів та інтересів, інтелектуального рівня, і обов'язково воно залежить від методики викладання знань, тобто від особистості вчителя, його професійного рівня.

Завжди першим етапом будь-якого уроку є організаційний момент. Іноді вчителі навіть ігнорують його, навіть не включають до структури уроку. Але треба знати, що засвоєння знань учнями залежить від першої хвилини організації навчальної праці.

Організаційний момент-це привітання з учнями, перевірка їх матеріальної та психологічної готовності до уроку й контроль присутності учнів на уроці. За одну хвилину вчитель встигає привітатися, тактовно зробивши зауваження щодо вміння учнів зустрічати вчителя, їхнього зовнішнього вигляду та психологічної готовності до уроку, якщо це необхідно зробити.

Наступний етап засвоєння знань народного календаря. Цей етап передбачає коротку вступну розповідь про обряди та традиції пов'язані із найближчим за календарем святом до уроку.

Актуалізація опорних знань передбачає бесіду вчителя з учнями пов'язану з їх життєвим досвідом учнів відповідно до даної теми.

Мотивація навчальної діяльності має на меті зацікавити вивченням цієї чи іншої теми народознавчого змісту.

Сприймання і осмислення нового матеріалу на даному уроці відбувається у такій послідовності: засвоєння нових слів, а також нових значень слів, які вже є в словниковому запасі учнів; уточнення словника через введення їх у контекст, виявлення значеннєвих відмінностей між синонімами, робота з антонімами, аналіз багатозначних слів, переносних значень слів та ін..; активізація словника, тобто збагачення активного словника учнів; вилучення з дитячого мовлення не літературних слів.

Узагальнення та систематизація знань має на меті використання найрізноманітніших вправ, ігор, цікавинок для кращого засвоєння слів.

Підсумок уроку повинен бути позитивним, нести хороший настрій учням і зацікавлення до народознавчої лексики загалом.

3. У проведенні виховного заходу можна чітко виділити три взаємопов'язаних етапи: підготовчий, етап проведення, підсумок заходу.

Підготовчий етап. Під час організації будь-якої класної справи, виховного заходу, реалізації певної форми виховання, треба чітко визначити її тему, мету та завдання.

Визначення виховної мети і завдань є найголовнішим початком

продуманого виховного заходу. Далі класний керівник повинен приділити увагу підбору методів, що відповідають поставленим завданням, а також усвідомленню місця заходу в системі роботи з даним колективом дітей. У цьому, насамперед, проявляється комплексний підхід до виховання. Тому, важливо заздалегідь якомога повніше виявити виховні можливості наміченої справи, встановити зв'язок між даним заходом і іншими складниками в системі діяльності з виховання учнів.

Центральне місце в підготовці виховного заходу займає підбір матеріалу. Завершується підготовка складанням плану заходу (конспекту, сценарію), що повинен відбивати його специфіку. Так, необхідно, щоб план усного журналу відрізнявся від плану проведення вечора або екскурсії. Однак є загальні елементи планування. Ними є: визначення мети (завдань), теми, змісту й форми заходу; характер підготовки до його проведення; хід; підведення підсумків. План складає учитель, методист, педагог-організатор, або творчо працюючий вчитель із залученням дітей.

Проведення заходу. Педагогічна практика підтвердила доцільність такої послідовності:

1. Вступне слово вчителя чи ведучого, який повідомляє тему та мету проведення виховного заходу. Причому робить це неявно для вихованців, наголошуючи на актуальності і важливості цього заходу задля розвитку учнів та учнівського колективу. Іноді цей етап може бути представлений у вигляді, урочистого привітання гостей та учасників, у віршованій чи ігровій формі. Головним завданням при цьому має бути-налаштувати учасників на майбутню діяльність.

2. Безпосереднє проведення заходу, хід якого залежить від тієї форми, яка для нього обрана. Це можуть бути: бесіда, обговорення проблеми, попередньо підготовлені виступи учнів, перегляд і аналіз кінофільму, діафільму, творів образотворчого мистецтва, обговорення прочитаної книжки, статі, виступи запрошених цікавих людей, вікторина тощо.

Підведення підсумків, рефлексія. Іноді буває так, що захід закінчено, але

не завершено, тобто учнями залишається неусвідомленим виховний ефект від проведеного часу. Аналіз підсумків заходу варто проводити систематично, тому, що тільки спираючись на досягнуте можна успішно рухатися вперед, закріплювати краще, позбутися недоліків.

Література:

1. В. Сапіга Українські народні свята та звичаї. К.: Т-во “Знання України”.– 1993.– 112 с.
2. М. Дмитренко Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. – 576 с.
3. М. Лановик, З. Лановик Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання – Прес, 2001. – 591 с.
4. Н. Волкова Педагогіка: навч. посіб. 3–тє вид., стер. / Н. Волкова. – К.: Академвидав, 2009. – 616 с.
5. Н. Мойсеюк Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Гранмна, 1999. – 350 с.
6. Навчальні програми для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/nnn1_4kl/.
7. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т.: 42 000 слів /Укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Вид. 2-ге, випр.. – К.: Аконіт, 2004. – (Нові словники).
8. О. Калініченко Образотворче мистецтво. Підручник. 1 клас / О. Калініченко, В. Сергієнко. – К: Освіта, 2012. – 144с.
9. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / Л. Кондрашова, О. Пермяков та ін. – К.: Знання, 2006. – 252 с.
10. Сучасна українська мова /Під ред. О. Пономарьова. – К.: Либідь, 1997. – 400 с., 38.
11. Т. Левченко Збагачення мовлення учнів 5–7 класів

етнокультурознавчою лексикою: Автореф. дис...канд. пед. наук. – К., 2001. – 18 с.

**Семінарське заняття
на тему: “Джерела народознавчої лексики”**

План

1. Методика навчання елементів лексикології в початковій школі.
2. Засвоєння молодшими школярами народознавчої лексики.
3. Принципи укладання тематичних та тлумачних народознавчих словників.

Спосіб організації студентів:

- повідомлення студентів;
- колективне обговорення.

Завдання для індивідуальної роботи:

Завдання 1. Розмежуйте поняття “вивчення лексикології” і “словникова робота”.

Завдання 2. Придумайте завдання на : збагачення словника, уточнення словника, активізацію словника народознавчою лексикою.

Завдання 3. Скласти тлумачний словник за поданою лексикою.

Рекомендована література:

1. М. Грицай, В. Бойко, Л. Дунаєвська Українська народнопоетична творчість. – К.:Вища школа, 1983. – 357 с.

2. М. Дмитренко Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. – 576 с.

3. М. Лановик, З. Лановик Українська усна народна творчість: Підручник. – К.: Знання – Прес, 2001. – 591 с.

4. В. Сапіга Українські народні свята та звичаї. К.: Т-во “Знання України”.– 1993.– 112 с.

5. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред.. С. Павлюка, Г. Горинь, Р. Кирчіва.– Львів: Фенікс, 1994.– С. 121–158.

Практичне заняття
на тему: “Аналіз народознавчого змісту в чинній програмі
загальної початкової освіти”

План

1. Аналіз розділу чинної програми “Українська мова” щодо вмісту народознавчого матеріалу.
2. Аналіз розділів чинної програми “Літературне читання” та “Музичне мистецтво” щодо їх народознавчого змісту.
3. Аналіз розділів чинної програми “Образотворче мистецтво” й “Трудове навчання” щодо їх народознавчого змісту.

Спосіб організації студентів на занятті:

- повідомлення студентів;
- робота в малих групах;
- колективне обговорення.

Самостійна робота студентів:

1. Опрацювавши програму, випишіть народознавчу лексику, яка подається у ній для обов’язкового вивчення.
2. Дайте визначення цим поняттям.

Рекомендована література:

1. Навчальні програми для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua//activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/nnn1_4kl/.
2. О. Калініченко Образотворче мистецтво. Підручник. 1 клас / О. Калініченко, В. Сергієнко. – К: Освіта, 2012. – 144с.
3. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т.: 42 000 слів / Укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Вид. 2-ге, випр.. – К.: Аконіт, 2004. – (Нові словники).
4. М. Дмитренко Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. – 576 с.

Семінарське заняття
на тему: “Принципи, методи і прийоми роботи над народознавчою
лексикою в початковій школі”

План

1. Принципи роботи над народознавчою лексикою.
2. Методи роботи над народознавчою лексикою.
3. Прийоми роботи над народознавчою лексикою.

Спосіб організації студентів на занятті:

- індивідуальне усне опитування;
- повідомлення студентів;
- колективне обговорення.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Доберіть до одного уроку з вивченням народознавчого матеріалу комплекс методів та прийомів. Опишіть їх застосування.
2. Підберіть дидактичні ігри народознавчого змісту до опрацьованих тем у програмі (предмет і тема уроку на вибір).

Рекомендована література:

1. Н. Волкова Педагогіка: навч. посіб. 3–тє вид., стер. / Н. Волкова. – К.: Академвидав, 2009. – 616 с.
2. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / Л. Кондрашова, О. Пермяков та ін. – К.: Знання, 2006. – 252 с.
3. Н. Мойсеюк Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Гранмна, 1999. – 350 с.

Практичне заняття
на тему: “Методика проведення уроків та виховних заходів
із застосуванням лексики народознавчого змісту”

План

1. Підготовка вчителя до проведення уроку із використанням народознавчої лексики.

2. Використанням народознавчого матеріалу на уроках в першому класі.

3. Методика підготовки і проведення виховних заходів народознавчого змісту.

Спосіб організації студентів на занятті:

– повідомлення студентів;

– колективне обговорення.

Завдання для самостійної роботи:

1. Здійсніть самоаналіз змодельованого Вами конспекту уроку вивчення однієї з лексичних тем.

2. Зробити добірку кросвордів, ребусів, прислів'їв, загадок народознавчого змісту задля використання в початковій школі.

3. Скласти перспективний план проведення уроків та виховних заходів народознавчого змісту.

4. Розробити сценарій виховного заходу на тему засвоєння традицій українського народу.

Рекомендована література:

1. І. Досяк Нестандартні уроки з використанням інноваційних технологій 1–4 класи. – Х., 2007. – 160с.

2. О. Савченко Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр. – 1997.

Додаток К

Словник мінімум-народознавчої лексики

Андарак – старовинний одяг – спідниця (літник) з вовняної або напіввовняної саморобної тканини червоного кольору; тканина в поздовжні смуги або в клітку.

Андрія – молодіжне свято, близьке за змістом до Катерини. Відзначалося 30 листопада за ст. ст. і відповідало церковному святу Андрія Первозванного. Молодіжні зібрання цього дня були наповнені веселощами й розвагами і подекуди називалися великими вечорницями. На Андрія вдавалися до різноманітних прийомів любовно–шлюбної магії: засівання конопель, ворожінь із балабушками, калитою тощо.

Антипко – у народній уяві – чорт, якому дверима відбито п'ятки, через що він шкутильгає; творах українських письменників вживається як лайливе слово. *Ну, ну, ти, антипку! Цур тобі та дзусь! (І. Франко); Якого антипка кричиш? (І. Франко).*

Базар – місце торгу, а також день, коли такий торг відбувається, базари – обов'язковий елемент містечкового життя на відміну від ярмарків у великому місті; звичайно бували раз на тиждень на широкому майдані.

Базаринка – хабар; символ підкупності.

Байдак – старовинний великий човен, на якому плавали (звичайно козаки) по річках і морю; також байда – рибальський човен.

Байка – вигадка, розповідь про те, чого не могло бути; невеликий віршований або прозовий повчальний твір алегоричного змісту.

Балія – давня дерев'яна, пізніше – металева широка і низька посудина для води; обов'язковий предмет сільського побуту, який використовується для прання білизни і т. ін..

Бандура – український народний багатострунний музичний інструмент з декою овальної форми.

Бануш – старовинна українська страва – зварене кукурудзяне борошно,

змішане зі сметаною.

Барильце – тип посуду, що формою нагадує бондарний однойменний предмет для зберігання рідини. Зустрічаються з широкою або вузькою шийкою, з ніжками або без них.

Барліг – лігво ведмедя. *Два ведмеді в одному барлозі не уживуться.*

Басамани – декоративні стрічки з кольорового металу, що прикрашали гуцульські капелюхи.

Баштан – ділянка поля, на якій вирощують кавуни, дині.

Бевка – пійло для худоби, бовтанка з борошна, розведеного у воді.

Бесаги – перекидні подвійні торбини господарського призначення, виготовлені з декоративних вовняних тканин.

Билина – стебло трав'янистої рослини; символ бідності, самотності й сирітства.

Билиця – те, що було в дійсності; бувальщина; у народній творчості – коротке усне оповідання про те, що нібито сталося насправді.

Біб – однорічна городня рослина, що має в стручках поживні плоди, а також самі плоди цієї рослини.

Біда – нещасний випадок, лиха пригода, що завдає кому–небудь страждання; нещастя, лихо.

Бір – сосновий або інший шпильковий ліс, також мішаний ліс з переважанням сосни. *Передо мною сніг біліє, Кругом бори та болота* (Т. Г. Шевченко).

Благовіщення – важлива віха землеробського календаря українців. До цього свята (7 квітня) лелеки звичайно прилітали з вирію та починали вити гнізда. Існувало повір'я, що на Благовіщення відкривалася земля і з неї виповзали змії, вужі та інші плазуни. За народними уявленнями, лише після Благовіщення можна було розпочинати польові роботи.

Близнята (двійнята) – однакові здвоєні керамічні чи дерев'яні горщики, корпуси яких з'єднані вгорі круглою ручкою.

Бовдур – димар, проведений із сіней; символ недоречності, нерозуму.

Над піччю був встановлений бовдур, виплетений з лози і обмазаний глиною (І. Нечуй – Левицький).

Брама – великі ворота. *І плаче, плаче Ярославна В Путивлі на валу на брамі (Т. Шевченко).*

Бриль – головний убір із широкими крисами.

Брід – мілке місце річки, озера, ставка, де можна переходити або переїжджати на інший бік.

Бугай – племінний бик; зазвичай виступає об'єктом традиційного порівняння: *здоровий як бугай.*

Бузько – народна назва лелеки; у народі виступає символом праці та відданості.

Бурлака – людина без постійного місця проживання і без постійної роботи.

В'язання – вид народного декоративного мистецтва, виготовлення в'язаного полотна й окремих виробів вигинанням безперервної, цілісної нитки у петлях, що по-різному переплітаються між собою.

Вагра – вогнище, багаття.

Введення – християнське свято, що знаменувало собою початок зимового циклу обрядовості. Відзначали його 21 листопада за ст. ст.

Великдень (Паска) – найзначніше християнське свято на честь воскресіння Ісуса Христа. Відзначається у першу неділю після весняного рівнодення і повного місяця, обов'язково окремо від іудейської Пасхи. У народному побуті українців Великдень чітко утримував елементи язичницької весняної ритуалістики: випікання обрядового печива, фарбування яєць, ігри, танці й розваги молоді, вшанування предків, аграрно-магічні, очисні обряди тощо.

Вепр – дикий кабан.

Верета – рядно; домоткана гладка або з візерунком тканина для домашнього вжитку; вовняний тканий виріб у вигляді вузького смугастого килима.

Веретено – старовинне ручне знаряддя для прядіння у вигляді тонкої палички з видовженими загостреними кінцями і потовщенням посередині.

Вертеп – старовинний пересувний ляльковий театр, де ставили релігійні та світські п'єси.

Верч – весільний обрядовий хліб для молодої, різновид калача; готували його переважно на Поліссі.

Веселик – фольклорна назва журавля весною, коли цей птах прилітає з вирію.

Вечорниці – вечірні зібрання молоді восени та взимку, на яких у будні поряд із розвагами, забавами виконувалась і певна робота, а в святкові – справляли гуляння.

Вибійка – це тканини з візерунками, нанесеними за допомогою різблених дощок (форм, печаток); декорування тканин, коли орнамент утворюється не в процесі ткання, а наноситься на готову тканину, друкується. Її часто називають народною графікою. Відмінність назв обґрунтовується різними техніками вибивання узорів, періодами виготовлення та побутування в окремих регіонах України.

Випас – місце, де випасають худобу; пастівник; також підніжний корм для худоби.

Високосний рік – рік, що має триста шістдесят шість днів і повторюється через кожні три роки на четвертий; цей рік називають ще переступний.

Витинанка – паперові орнаментальні вирізки.

Вишиванка – певним чином розшита біла сорочка яка є предметом українського національного вбрання.

Вишивання – вид народно-декоративного мистецтва, орнаментальне або сюжетне зображення на тканині, шкірі, виконане різними ручними або машинними швами.

Вівця – невелика свійська тварина, яка дає вовну, м'ясо, молоко.

Вівчар – пастух овець; опоетизований у народній творчості; як правило,

сопілкар, а в горах – гравець на трембіті.

Віконце – ромбовидний елемент орнаменту, почленований навхрест чотирма лініями, нагадує форму віконця.

Віник – зв'язаний жмуток віниччя, лозин, гілок для підмітання підлоги.

Віночок – комбінований орнаментальний мотив у вигляді тоненького ланцюжка, видовжених вузьких прямокутників, з'єднаних двома трикутниками.

Вічко – елемент орнаменту у вигляді кружечка, обнесеного одним або двома пасочками, що застосовується в інкрустації.

Вовна – овеча шерсть, що здавна мала велике значення в господарстві й народних промислах.

Воля – свобода, незалежність на противагу неволі, рабству.

Вуставка – вишивка на верхній частині рукава жіночої (рідше чоловічої) сорочки.

Гаївка – українська народна обрядова пісня, веснянка.

Гаптувати – вишивати шовковими, вкритими тонким шаром золота або срібла нитками. *Ту хустинку гаптувала щедра осінь золота!* (М. Познанська).

Гачі (холошні, ногавиці) – штани.

Глечик – висока кругла переважно глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині.

Гончарство – обробка глини та виготовлення різноманітного посуду.

Гердан – жіноча нашійна прикраса; коротка, візерунчаста, винизана з намистинок або бісеру стрічка, що облягає шию і зав'язується ззаду.

Дмитра – осіннє свято аграрного календаря, яке відзначалося 26 жовтня за ст. ст. За народними уявленнями, св. Дмитро завершував землеробський рік, замикав землю і приводив зиму. Він же тримав у себе ключі до весни, коли передавав їх св. Юрієві. Після Дмитра звичайно вже не засиляли сватів, і тому казали: До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі лавку нею витри.

Драчки – дерев'яні гребені для вичісування вовни.

Дряпанка – куряче яйце, пофарбоване в один колір з продряпанними металевим вістрям певними орнаментами, призначене для Великодніх свят.

Етнічна адаптація – пристосування людини або етнічної групи до кліматичних, соціально–історичних, культурно–побутових та інших умов життя.

Етнічна асиміляція – злиття одного народу з іншим шляхом втрати своєї мови, культури, етнічної свідомості тощо, в результаті чого людський колектив припиняє своє існування як народ.

Етнічна група – частина етносу, що проживає за межами своєї етнічної території.

Етнічна культура – успадкований комплекс соціальної практики та системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу.

Етнічна педагогіка – це система традиційних форм навчання і виховання дітей, притаманна даному народу.

Етнічна самосвідомість – усвідомлення людьми своєї причетності до певного народу.

Етнічна територія – історична територія розселення певного народу, з якою тісно пов'язаний його етногенез і етнічна історія.

Етнічні прикмети – комплекс характерних ознак, які вирізняють певний народ і його етнографічні групи з–поміж інших етносів; забезпечують його унікальність і стабільність розвитку.

Етногенез – це сукупність історичних, соціально–культурних явищ і процесів, які спричинилися до утворення етносу.

Етнографічна група – локально–територіальна частина етносу, яка вирізняється особливостями традиційної матеріальної і духовної культури, побуту, інколи діалектом.

Етнокультурні процеси – зміни в культурі етносу, його розвиток.

Етнопсихологія – наукова дисципліна, що розвивається на стику етнографії і психології, досліджує психічний склад і поведінку людей, зумовлені приналежністю до того чи іншого етносу.

Етнос – це стійке об'єднання людей, що історично склалося на певній

території і характеризується спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій, способу життя та особливостями психічного складу.

Жупан – старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром і позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти.

Журавлі – елемент орнаменту у вигляді журавля у польоті.

Запаска – жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки.

Засівання(посипання) – давньо–слов'янський новорічний звичай. У перший день нового року дорослі й діти, переважно чоловічої статі, ходили від хати до хати, символічно засіваючи хлібні зерна і бажаючи господарям щастя, здоров'я, щедрого врожаю.

Звичай – повсякденний усталений спосіб поведінки, складений історично, на основі людських стосунків, у результаті багаторазового здійснення одних і тих же дій та усвідомлення їх суспільної значущості.

Зелені свята – українська назва християнського свята Трійці, що відзначається на 50–й день після Паски. Троїцько–русальна обрядовість знаменувала завершення весняного і початок літнього календарного циклу. В основі її лежали культ рослинності, магія закликання майбутнього врожаю. Напередодні зеленої неділі, у суботу, що називалася клечаною, обов'язково прикрашали подвір'я та господарські будівлі клечанням – зеленими гілками клену, верби, липи, акації, ясеня, горіха, дуба тощо. Гілки встромляли в стріху, на воротах, біля вікон, за ікони. Підлогу або долівку в хаті встеляли запашними травами: осокою, любистком, м'ятою, пижмою, ласкавцями, татарським зіллям.

землю вважалось великим гріхом.

Історико–етнографічний регіон – територія, що вирізняється комплексом етнокультурних прикмет (народною архітектурою, одягом, господарськими заняттями), сформувалась внаслідок ландшафтно–кліматичних, історичних особливостей тощо.

Катерини – молодіжне свято у народному календарі українців (24 листопада за ст. ст.). Цього дня дівчата ворожили про майбутню долю. Робили це, зокрема, так: зрізали гілки вишні чи сливи і ставили їх у воду або в горщик із землею на покуті. Якщо вони розцвітали до Різдва або Нового року, це обіцяло скорий шлюб. У такий же спосіб ворожили про здоров'я або смерть у наступному році.

Кахлі – типологічна група керамічних виробів, які служать основним конструктивно-декоруючим матеріалом для спорудження печей.

Кептар – декоративна безрукавка з овечої шкіри.

Керсетка – верхній жіночий одяг, безрукавка, пошита в талію з кольорової тканини.

Килимарство – виготовлення килимів, гобеленів, килимових доріжок, покриттів ручним або машинним способом. Полягає у підборі сировини (вовни, бавовни тощо), виготовленні і фарбуванні пряжі, тканини та оброблені килимів і килимових виробів.

Колядка – старовинна обрядова різдвяна пісня.

Колядування – давній звичай зимових (переважно різдвяних) обходів із виконанням величально–поздоровчих пісень (колядок) і речитативних формул (віншівок).

Консолідація (внутрішньо етнічна) – різновид об'єднавчих етнічних процесів, який характеризується внутрішнім згуртуванням народу, творенням спільного етнокультурного середовища.

Корчага – глечик з вузькою шийкою для зберігання напоїв, поширений на Закарпатті.

Костриця – здерев'янілі частини стебел, які одержують як відхід при первинній обробці прядивних рослин (льону, конопель тощо) для звільнення волокна. З костриці виготовляють целюлозу, папір, будівельні матеріали.

Кужіль – прядиво або вовна, намотані на кілок у прядці.

Куманець – керамічна фігурна посудина для спиртних напоїв.

Купала (Івана Купала) – давньо–слов'янське свято літнього

сонцестояння. Відзначалося 24 червня за ст. ст. у період підготовки до збору врожаю. Первісне Купалою, очевидно, називали ляльку або опудало, яких купали – топили у воді, заривали у землю, спалювали.

Ліжник – пухнаста домоткана ковдра або покривало з овечої вовни.

Лозоплетіння – кустарний промисел по виготовленню господарсько-побутових та художніх виробів з різноманітної дерев'яної сировини (лози, кори молоді липи, берези і т ін.).

Майоліка – вироби з кольорової глини з випаленим пористим черепком. Майолікові вироби формують переважно на крузі, рідше виливають у формах. Вони відрізняються масивністю корпусу та інших деталей, плавністю контурів силуету.

Макітра – вид глиняного посуду великого розміру, напівсферичної форми з широким отвором.

Маковія – спрощена українська назва церковного свята святих мучеників Маккавеїв (1 серпня за ст. ст.). Цього дня у церквах разом із хлібним колоссям святили садові квіти і головки маку, які на Різдво використовувались для приготування куті. Вдома пекли пироги і коржі з маком.

Мальованка – куряче яйце, довільно розмальоване вручну і призначене для Великодніх свят.

Масляна (Масниці, Масляниця, сирна неділя) – давньослов'янське свято на честь весняного пробудження природи. Християнська церква включила Масляну у свій календар: масляний тиждень напередодні Великого посту (кінець лютого – початок березня за ст. ст.), проте вона так і не набула релігійного змісту. На Україні Масляниця не мала такого широкого розмаху, як, приміром, у центрально-російських областях. Але й тут дорослі та молодь катались на конях, ходили в гості, влаштовували бенкети у складчину. У наші часи деякі елементи традиційної Масляної використовуються у святі “Проводи зими”.

Матеріальна культура – сукупність матеріальних цінностей, створюваних народом у процесі його історичної діяльності.

Медівники – орнаментальний мотив у вигляді гостроконечного трикутника, поставленого вниз вершиною на кружечки.

Мереживо – вид народного декоративного мистецтва; ажурні, сітчасті, декоративні вироби з лляних, шовкових, бавовняних, металевих та інших ниток. Мереживо виготовляється для оздоблення одягу, прикрашення тканин інтер'єрного призначення. За технікою виконання мереживо поділяється на ручне й машинне.

Миколи – давнє землеробське календарне свято. Відомі два Миколи весняний, або Теплий (22 травня), і зимовий (Зимній) – 19 грудня. У народних віруваннях св. Микола виступає помічником і заступником хлібороба.

Мичка – зв'язка конопляних або лляних волокон, приготуваних для прядіння.

Млинок – зигзагоподібний орнаментальний мотив у вигляді ламаних смужок, що ритмічно повторюються й утворюють форми зубців.

Народ – історично сформована спільність людей, яка характеризується спільними ознаками мови, культури, психічного складу, стійкими міжпоколінними зв'язками, усвідомленням свого спільного походження.

Народна медицина – це сукупність рецептів і прийомів лікування, що склався у народному середовищі і передавався усно від покоління до покоління.

Народна мораль – це система усвідомлених і дотримуваних народом норм і правил поведінки між окремими людьми та ставлення їх до предметів і явищ.

Народний етикет – сукупність правил поведінки, ввічливості, котрі прийняті у певного народу.

Народні знання – це знання, набуті народом упродовж його історичного розвитку.

Народність – це форма спільноти людей, яка історично виникає за

родоплемінною спільністю і формується на певній території при натурально–господарчій діяльності у процесі злиття, консолідації різних племен завдяки створенню єдиної мови, культури, традицій, обрядів.

Народознавство – система знань про конкретний народ, особливості його побуту і трудової діяльності, національний характер, світогляд, історико–культурний досвід, родовід, спосіб життя і виховання, рідний край.

Національність – приналежність до певної нації.

Нація – історично складена спільність людей, якій притаманні всі ознаки народу. Вона засвоює набуті віками етнокультурні цінності, розвиваючи їх; водночас виступає як консолідуюча сила усіх громадян, спонукає їх до політичного життя у межах самостійної держави.

Новий рік – одне з найдавніших і найпопулярніших календарних свят. У давніх слов'ян, як і в багатьох землеробських народів Європи, рік розпочинався навесні. Так, новорічні свята вважалися чарівним часом, коли пробуджувалася й ставала небезпечною всіляка нечиста сила. Вірили, що на святках присутні душі померлих родичів, яких також боялися і намагалися умилювати. Дуже довго жила віра в те, що характер новорічного свята впливає на долю всього року.

Обручки – орнаментальний мотив у інкрустації, що складається з подвійних кілець.

Обряд – узвичаєве, обов'язкове символічне дійство, приурочене до відзначення найбільш важливих подій у житті людського колективу, родини.

Обрядовість – сукупність обрядів, усталених символічних дійств, якими супроводиться громадське чи сімейно–побутове життя.

Огірочки – орнаментальний мотив, що складається із видовжених по горизонталі ромбів, які дотикаються гострими кінцями один до одного.

Паска – солодкий здобний високий білий хліб циліндричної форми, що за православним звичаєм випікається до Великодня.

Писанка – розмальоване великоднє куряче або декоративне, зазвичай дерев'яне, яйце.

Писанкарство – традиція у слов'янських народів розмальовувати яйця на Великдень.

Плахта – святковий жіночий одяг, що складається із суцільного шматка вовняної тканини із зав'язками, яким жінка огортається навколо стану так, щоб кінці сходились попереду, а поверх цього шматка одягається попередниця – чотирикутний шматок тканини із зав'язками.

Плем'я – сукупність певної кількості родів, пов'язаних між собою спільним походженням та віруваннями, однаковими звичаями та обрядами.

Порцеляна – найдосконаліший вид кераміки, вироби виготовлені зі суміші високоякісних білих глин та інших складників. Найголовніша відмінність від фаянсу – дзвінкий білосніжний черепок має у зламі білу скловидну структуру, а тому в тонких місцях просвічується і майже не поглинає воду.

Прясельце – тягарець, який насаджували на веретено, щоб надати йому сталості й різноманітності обертання.

Ремесло – дрібне виробництво готових виробів, основане на ручній техніці, без внутрівиробничого поділу праці.

Ритуал – послідовне виконання обрядів, які супроводжують відзначення певного святкового дня чи релігійної відправи.

Рід – групи кровних родичів, що ведуть своє походження за однією лінією (материнською чи батьківською), усвідомлюють себе нащадками спільного предка (реального чи міфічного).

Ріжок – волячий ріг з гусячим пером на кінці, яким розписують керамічний посуд.

Рушник – український традиційний текстильний виріб. Рушниками оздоблюють житла, вони є невід'ємною частиною народних обрядів.

Свят-вечір (багата кутя, вілія, коляда) – вечір 6 січня напередодні Різдва. З ним було пов'язано багато звичаїв і обрядів. 6 січня нічого не їли до вечора, поки не з'являлася перша зоря на небі (вірили, що саме в цей час народився Ісус Христос). Захисну функцію виконували також звичаї

закликання морозу, обряди, якими застерігалися від бурі, хижих звірів, відьом, чарівників та ін. На це свято було прийнято вшановувати померлих і живих родичів.

Спаса – свято православної церкви, встановлене на честь Преображення Господнього (19 серпня за ст. ст.). Цей день був немовби апофеозом радості селянина з плодів своєї діяльності. За традицією святити яблука, груші, мед, колачі з муки нового врожаю. Після церковної відправи пригощали одне одного пирогами та фруктами, особливо дітей і старців.

Теракота – вироби із гончарних кольорових глин без жодних доповнень. Теракотовий посуд пористий, шершавий, не поливаний, легко поглинає воду.

Традиція – все, що складалося у того чи іншого народу впродовж тривалого історичного періоду, набуло сталої форми і у такому незмінному вигляді передається від покоління до покоління.

Фаянс – поливані вироби переважно з білої, очищеної глини із спеченим, суцільним, дрібнопористим черепком.

Хрещення (Водохрещі, Водохреща, Ордань, Ардан, Йордан) – народний варіант християнського свята Богоявлення. Відзначалося 19 січня і знаменувало собою закінчення дванадцятиденного періоду святкувань. Хрещення увібрало в себе багато язичницьких і християнських обрядів, центральне місце серед яких займали обряди, пов'язані з водою.

Художнє плетіння – вид декоративно-прикладного мистецтва, що означає процес виготовлення творів з природних рослинних матеріалів, інколи на ребристій основі.

Художнє ткацтво – це ручне або машинне виготовлення тканин на ткацькому верстаті. Ткацьке виробництво об'єднує підготовку сировини, прядіння ниток, виготовлення з них тканин і заключну обробку: вибілювання, фарбування, ворсування, вибивання тощо.

Художня кераміка – вироби, виготовлені з різних глин та інших неорганічних складників, які для міцності висушують і випалюють.

Художня обробка дерева – виготовлення оригінальних виробів з дерева різноманітного функціонального призначення. За формотворчими техніками художнє деревообробництво поділяється на відповідні галузі: бондарство, деревообробне токарство, столярство та декоративне різьблення.

Художня обробка шкіри (кушнірство) – вид декоративно-прикладного мистецтва, що специфічними прийомами формотворення й оздоблення утворює чимало естетично досконалих побутових речей: взуття, одягу тощо.

Щедрівка – старовинна українська обрядова новорічна пісня, що виконується 31 грудня та 1 січня.

Щедрування – давній звичай новорічних обходів, під час яких групи щедрувальників (переважно молодь) піснями славили господарів, бажали їм здоров'я й достатку, за що отримували винагороду.

Юрія (Юра) – стародавнє свято землеробського календаря, що відзначалося 6 травня. У народній свідомості св. Юрій (Георгій) був покровителем диких звірів і охоронцем свійських тварин.

Додаток Л
Виховний захід
для студентів на тему: “Українська писанка”

Мета: ознайомити студентів з різними видами писанок, з традиціями, які пов’язані з писанками; розвивати ораторські здібності, уміння аналізувати та оцінювати виховні заходи; виховувати любов до народних звичаїв та традицій.

Обладнання: яйця, писанки, галунки, фарби, пензлики.

Місце проведення: Аудиторна кімната. На столі-виставка писанок, крашанок, дряпанок, мальованок і крапанок. На стенді-виставка малюнків, вишиванок.

Хід виховного заходу:

1 студентка: Навесні, коли все оживає, забрунюються, як веселиться з синіми небесами і водами, зеленіє оновлена земля, приходять до нас Великодні свята! Ми зичимо один одному щастя, здоров’я і обмінюємося великодними яйцями, цокаємося: чия витриваліша. З великодним яйцем йдемо в поле – аби на полі був добрий пожиток, до худоби – аби худоба множилася, кладемо в дитячу купіль – аби дітки росли здоровими й розумними, ставимо на святковий стіл – аби в родині були спокій і добро, аби в кожній світлиці панувала злагода! Їх даруємо коханим, друзям на знак уваги й приязні, кладемо на могилки – аби душі близьких нам людей не почували себе самотньо.

2 студентка: Звичай розфарбовувати яйця прийшов до нас з сивої давнини і втілює уявлення народу про єдність небесної і земної сфери, про красу нашої землі. Свій початок він бере з сивої давнини, від прадавніх вірувань нашого народу. Під час розкопок археологи знаходили розфарбовані й розмальовані глиняні яйця, історія яких вимірюється тисячоліттями. Пізніше почали виготовляти їх на яйцях лелек, бо вірили, що лелека приносить в дім радість, то й писанка на такому яйці буде оберігати оселю від злих духів.

3 студентка: Поклоніння пофарбованим яйцям відоме багатьом народам світу. Ще в дохристиянський період у слов'ян існував звичай: весною, коли святкувався прихід нового року, дарувати один одному “красні яєчка” – крашанки. Цей обряд був пов'язаний з народним уявленням про яйце, що було символом весни, сонця, перемоги життя над смертю, відродження природи і було особливим божеством Хоросом, “Великим Хоросом”, який в пантеоні святих займав провідне місце. “Красні яєчка” дарували на знак перемир'я, побажання здоров'я, краси, сили, врожаю; застосовували як запобігання від стихійного лиха, переляку, наговору, для лікування хвороб. На Слобожанщині наречений дарував писанку своїй судженій, як символ нового життя. А на Полтавщині мати дарує писанку кумі, “викуповуючи” у неї свою дитину після хрещення.

4 студентка: Після прийняття християнства, як офіційної державної релігії, відбулося календарне стикання давніх язичних свят з новими християнськими. Церква пристосувала язичний культ писанки, як знака сонця і оновлення життя і ввела його у свято Великодня як символ Христового воскресіння.

Мабуть, важко знайти людину, яка б не згадувала весняні дні дитинства, коли, зустрічаючи теплі промені сонця, запах вогкої вранішньої землі, мати ставила на стіл пахучу паску чи “бабку” в оздобленні зелених паростків та яскравих крашанок або писанок. Це свято – мудра народна традиція, яка живе з прадавніх часів.

1 ведуча: Існує багато легенд та казок про писанки і крашанки. Хто-небудь знає якусь з них?

1 учасник: За одною з легенд, найперше яйце мало всередині не жовток із білком, а зародок цілого світу. Здавна вони були символом весняного відродження природи, зародження життя. З тієї хвилини, коли на яйце наносили орнамент, воно переставало бути простим яйцем, а ставало предметом магічного обряду, своєрідним оберегом. Наші предки вірили у чарівну силу писанки і крашанки. Їх клали на вікні, щоб не було пожежі в

хаті; у воду при першому купанні дитини, щоб дитя здоровим росло; закопували у землю перед посівом і коли знаходили під час обжинків, то було доброю прикметою.

2 учасник: Інша легенда розповідає, що коли Ісуса розіп'яли на хресті, з його ран точилася кров. З кожної її краплі виникла червона крашанка. А сльози Матері Божої, яка стояла під хрестом, молилася і гірко плакала, капали на ті червоні крашанки і кожна з них перетворювалася на чудову писанку. Забравши всі писанки та крашанки у хустину, Богородиця пішла до Пілата просити дозволу поховати свого сина. Дорогою вона дарувала писанки дітям і наказувала їм жити в злагоді та мирі.

Прийшовши до Пілата, Матір Божа зомліла, а писанки з хустинки розкотилися по всьому світу. З того часу наші матері, бабусі та сестри саме до цього дня фарбують крашанки та розписують писанки до Великодня – свята Воскресіння Ісуса Христа. Після того, як їх разом із великодньою паскою (куличем) освятять у церкві, їх дарують родичам, знайомим і друзям, навіть просто зустрічним, зі словами “Христос Воскрес!”. А ті їм відповідають: “Воістину Воскрес!” і щиро дякують.

3 учасник: А я чув іншу легенду. Коли Ісуса було схоплено, Матір Божа прийшла до Понтія Пілата з проханням віддати їй сина. За звичаєм, за це вона принесла в фартушку дари: 12 яєць, тобто те, що було в неї. Пілат вагався, він боявся іудеїв. Нарешті, він відповів: “Ні, я не віддам його тобі”. З розпачу у Марії опустилися руки і писанки покотилися по бруківці. Від цього на них з'явилися подряпини. Коли Матір Божа підбрала їх і побачила в цьому знак Господень, віднесла апостолам–учням Ісуса, промовивши: “От знак Господень, Він воскресне!”.

4 учасник: А на Буковині побутує легенда про Щезника, прикутого в глибокій гірській печері. Кажуть, що прийшов він на землю з самого пекла, щоб повинищувати людський рід. Та поки йшов, втомився, заліз в глибоку печеру перепочити і там міцно заснув. А добрий Чугайстер знав, чого він

загостив на землю, підійшов і сонного прикував до скелі. Щезник схопився, але ланцюги не пускають. Він люто пирснув вогнем, а Чугайстер йому каже:

– Сиди, мій, тихо і чого сюди приплівся? Думаєш, не знаємо, чого хочеш? Але по-твоєму не буде. Будеш тако-о тут сидіти, доки люди живуть у згоді, помагають одні одним, працюють, святкують, пишуть писанки...

Сказав і пішов, а Щезник сидить і чекає, коли-то ті люди подуріють. І, знаєте, як лиш десь там на світі почнеться війна – ланцюги на Щезникові попускаються. Він тішиться, що скоро звільниться, але як лиш на Великдень задзвонять дзвони, як всі йдуть до церкви, з писанками, з пасками, ланцюги стають ще міцнішими. І як люди писатимуть кожного року писанки, як допомагатимуть одні одним, Щезник буде сидіти там поки світу й сонця, бо лиш один Чугайстер знає, де він сидить, але Чугайстер ніколи не випустить його, бо любить людей...

5 учасник: За одною з казок на високій горі курочка знесла яйце. Воно було гарним, біленьким, раділо від того, що з'явилося на світ і вирішило трохи помандрувати. Скотилося воно з гори та й покотилося стежкою. І ось зустріло наше яєчко на своєму шляху село. У ньому жили добрі працелюбні люди. Вони вирощували жито, пшеницю і всяку пашницю, а біля будинків цілий рік буяли сади. Колись люди були там щасливі. Але їхньому щастю позаздрив злий чаклун, який жив край села в темному будинку. Він не вмів усміхатися, ніколи не радів, а на його полі ніколи не зрів урожай. Чаклун промовив закляття, і на село впала темрява. У садах почали сохнути дерева, на полях зав'яла пшениця. Селян здолали хвороби, вони забули, що таке радість, усмішка. Довго тривало те лихо. Аж ось до села завітав мандрівник-мудрець. Він ужахнувся від того, що побачив, і вирішив допомогти людям. Мандрівник заходив до кожної оселі й дарував фарби - жовту, червону, блакитну і зелену. При цьому він казав: “Згадайте, якого кольору небо, цей колір подарує вам здоров'я, колір ружі подарує радість і любов, колір сонця - стиглий врожай, а колір весняного поля допоможе відродженню природи. А згадати вам усе це допоможе те, з чого народжується життя”.

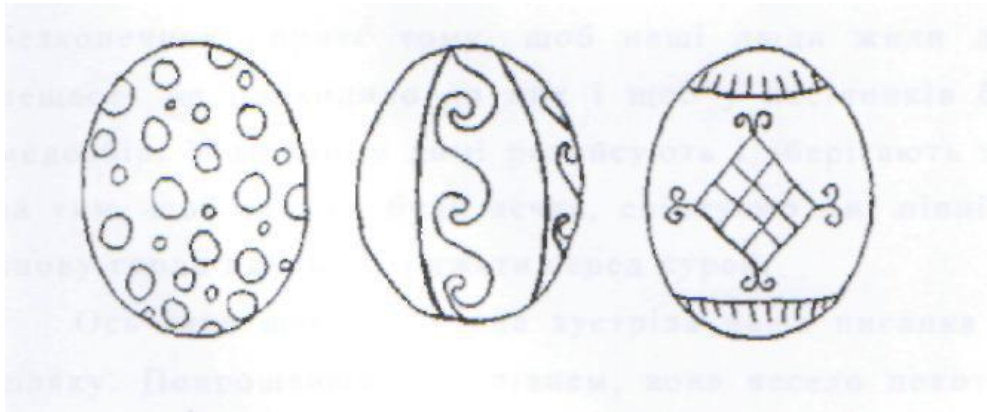
Довгий час селяни не могли зрозуміти, що їм зможе допомогти, аж поки не побачили, як з яєчка вилупилося маленьке курча. Тоді зібрали всі яєчка, пофарбували їх у жовтий, червоний, зелений, блакитний кольори, вийшли за село і почали співати. Відразу небо стало ясным, на полях піднялася пшениця, розквітли сади, а люди всміхалися й раділи. Чари чаклуна розвіялись, і вони вирішили фарбувати яєчка кожної весни. Яєчко продовжило мандрувати, щоб допомогти всім, хто цього потребує.

6 учасник: Одного разу завітало яйце в село, в якому чомусь було дуже тихо і сумно. Воно запитало в дерева, що понуро стояло над незасохлим джерельцем: “Що трапилося?” Важко зітхнуло дерево і промовило: “Уже півроку, як нашу землю покинула радість. Наше село минають дощі, вітри видувають насіння з землі, а сонце палить так, що висохли і річка і джерела, навіть уночі дуже спекотно. Люди довго намагалися зарадити лиху, все сіяли та сіяли нове насіння, але марно... Тепер сходи кволі й безсилі, а все, що залишилося з минулих урожаїв, віддають дітям. Але що буде далі?” Знову зітхнуло дерево і ще більше похилилося. Сумно стало яєчку від такої розповіді. Вирішило воно негайно допомогти.

В одному маленькому дворикі в піску гралися діти. Вони були тихі й невеселі. Яйце покотилося до них і почало качатися по піску. Здивовані дітки побачили, що після яєчка запишається слід, схожий на ромб. Потім воно почало підскакувати, і в центрі ромба з'явилися великі крапки. Яєчко покотилося ще раз, залишаючи на піску довгу пряму лінію, і завершило малюнок короткими відростками від тієї лінії. Лінія стала схожою на грабельки, що стояли біля клуні.

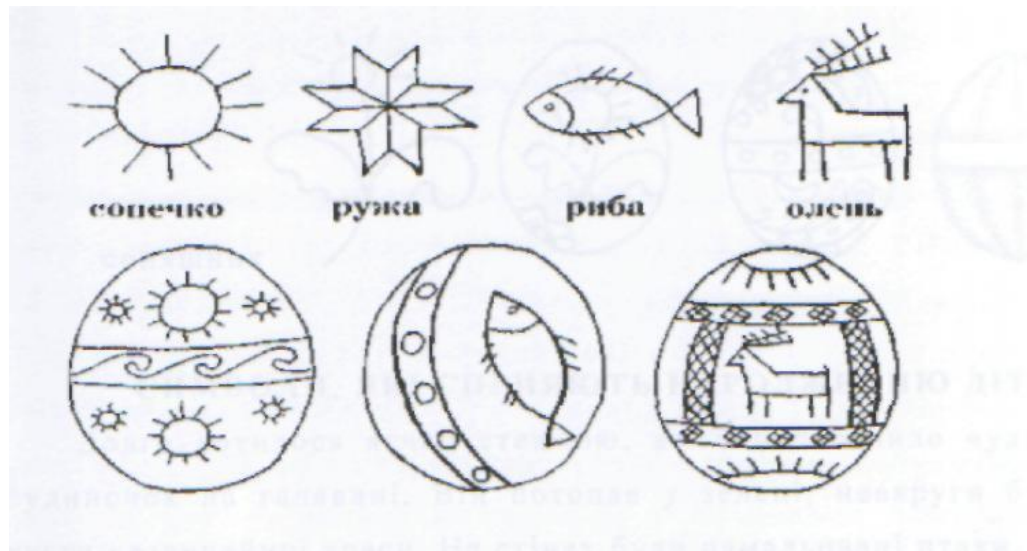
Діти повеселіли і почали малювати на піску ті самі знаки. І - сталося диво. Загримів грім, насунули темні хмари, пішов рясний дощ. Дерево розпрямило своє гілля, джерельце наповнилося водою, а на грядках почали прокльовуватися паростки. З хат повибігали здивовані люди, вони раділи і танцювали під дощем. Діти розповіли батькам, що сталося, показали їм яйце. Усі були дуже йому вдячні.

Одна жінка узяла яечко, віднесла додому і намалювала на ньому ті ж знаки, що були на піску. Ромб - то символ землі, крапки - насіння, а грабельки - символ дощу. Наше яечко стало таким гарним! Задоволене тим, що воно стало тепер писанкою, помандрувало далі.

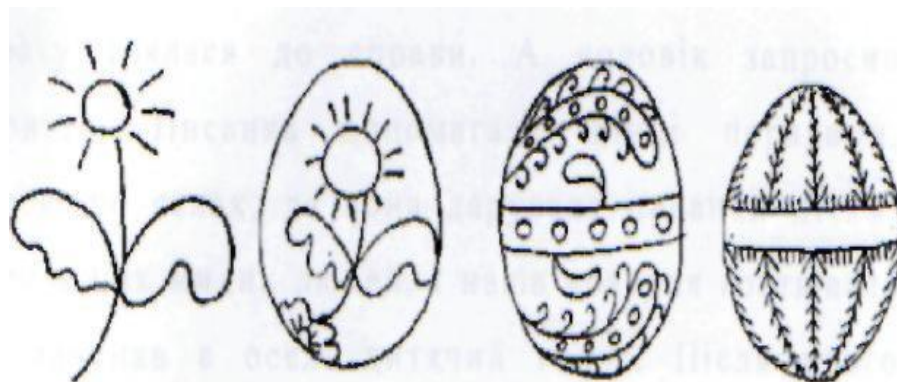
7 учасник: Коли наше гарненьке яечко побувало в наступному селі, воно здивувалося тому, що побачило. І дорослі, і діти весело всміхалися, сади і поля зеленіли, достигали овочі й фрукти. Люди з радістю працювали біля своїх садиб. А їхні будиночки милували око квітами та півниками на стінах. На призьбах сиділи діди з онуками. У всьому відчувався такий спокій і щастя, що забувалося все погане і зле. В одному дворі серед курей гордо походжав півень. Писанка підкотилася до нього і запитала: “У чому причина такої радості й щастя?” Півень глянув на неї згори і розповів: “У нашому селі завжди жили працелюбні люди, завжди панували любов і спокій. Добро, злагода, здоров'я стали традицією. А ще з давніх-давен наші селянки навесні розмальовують писанки. На них вони зображують знаки-символи здоров'я й довголіття. Щоб ніхто не хворів, на яєчках малюють сонечко, ружу, рибку, оленя. А безконечник сприяє тому, щоб наші люди жили довго, щоб нещастя не приходило до них і щоб у пасічників був гарний медозбір. У кожному домі розписують і зберігають писанки. А за тим, щоб завжди були яєчка, слідкуємо ми, півні”. І півень знову гордо почав походжати серед курей.

Ось таке щасливе місце зустріла наша писанка на своєму шляху. Попрощавшись із півнем, вона весело покотилася далі зеленими луками.

Не встигла писанка відкотитися від села, коли її наздогнала дівчинка. “Я чула, як ти розмовляла з півнем, і хочу тобі дещо розповісти, - промовила вона. - Одного разу я захворіла, бо довго гралася під дощем. Моя бабуся, яка багато знає і вмє, узялася мене лікувати. Вона частувала медом і відваром з гілочок сосни. Я дуже швидко видужала. Бабуся розповіла мені про трави, які лікують, і навчила мене зображати їх на писанках. Тепер я розмальовую писанки соняшником, гілочками сосни та верби. Такі писанки теж допомагають одужати. Я хочу, щоб ти розповіла про це всім добрим людям і щоб вони не хворіли, а якщо вже таке сталося, то щоб знали, яквилікуватись”.

На цьому дівчинка попрощалася з писанкою й повернулася додому.

1 ведуча: Великодні яйця – це звичайні пташині яйця, які розписують мініатюрними орнаментами за допомогою воску, спеціального інструменту (писачка) і барвників. Відповідно до техніки розфарбування такі яйця мають різну назву. Так, писанка походить від слова “писати”. Крашанка – яйце одного кольору. Дряпанка – видряпується гострим предметом малюнок на крашанці. Крапанка – накрапуються воском крапочки. Мальованка – яйце, розмальоване пензлем.

Розфарбовані яйця є вісником добра, надії, й радості, що реалізується в кольорах, лініях, візерунках, ритмах орнаменту, але, крім культового значення, вони є також одним з найдавніших різновидів народної творчості.

2 ведуча: Треба мати велике терпіння, велику любов, глибокий розум, треба шанувати звичаї, аби творити писанку. За тими малюнками стоять образи віддалених епох, стоять символи прихильності, що оберігають людей від зла! Кожен колір, кожна лінія в них вселяє конкретні почуття й думки. Кожна фарба в писанці має своє життя, свою символіку, своє окреслення радості. Сьогодні мало хто вміє читати писанки і ми навіть не здогадуємося, як багато може розповісти нам той чи інший малюнок, адже писанки – це шедеври мініатюрного живопису, в яких народ виявив свій мистецький геній, свою здатність до творчого осмислення, художнього узагальнення навколишнього світу.

Читець: Розмалюю писанку, розмалюю.

Гривастого коника намалюю.

Розмалюю писанку, розмалюю.

Соловейка–любчика намалюю.

Розмалюю писанку, розмалюю.

Різбляну сопілочку намалюю.

А сопілка буде грати,

Соловейко щебетати,

А гривастий кониченко танцювати.

1 ведуча: Символіка писанок багатюща і в кожному регіоні вона своя. Але є й загальновідомі: це “баранячий ріг” – символ сили, спіраль – символ космічної сили, “дерево” на зеленому тлі – символ потрібності людям, захисту, допомоги, вічного оновлення. Велике охоронне значення мають знаки птиць, оленів, коників, хрестів.

2 ведуча: Найпоширенішою в нашій країні є техніка розпису воском за допомогою “пензлика” або “патичка”. Для фарбування роблять відвари з різних рослин, кори дерев. Наприклад, “жовтило” готують з кори дикої яблуні та відвару гречаної полови, з горицвіту, ромашки та звіробою, бруньок осики. Варять і лушпиння цибулі – що більше лушпиння, то темніший колір, аж до оранжево-коричневого. Синій колір дають бруньки вільхи, ліщини або волоського горіху. Чорний барвник одержують з відвару коріння кропиви та вільхи. Використовують латаття, зелене жито, дубову кору. Для міцності до таких фарб додається хлібний чи буряковий квас або оцет. Щоб фарба краще бралася, шкарлупу яйця перед розписуванням протравляють оцтом або галуном (капустяним квасом). Зараз використовуються анілинові барвники.

Писанкарка: (розповідь супроводжується показом): А ви знаєте, як розписати писанку? Щоб розписати писанку, потрібно мати: куряче яйце, писачок, віск, свічку, скляні баночки, ложки, ганчірки, олівець, набір розчинних природних барвників.

Для крашанок і писанок найкраще вибрати білі гладенько яйця без тріщин, плям, потовщень. За традицією добирають яйця молодої курки, яка перший рік несеться і яйця в неї крупніші. Їх потрібно вимити у ледь теплій воді з додаванням питної соди, витерти ганчіркою і зачекати поки поверхня яйця повністю просохне. Тепер його можна розписувати.

Спочатку треба вибрати орнамент і олівцем поділити яйце на кілька геометричних площин. Олівцем же намалювати вибраний малюнок. Віск на писанку наносять за допомогою спеціального інструменту – писочка. Його можна легко виготовити із залізного наконечника, звичайного шнурка, прикріпленого до заготовки з олівця. В олівці розпеченим шилом випалюється дірочка, в яку і вставляється наконечник.

Можна виготовити пензлик за допомогою “позлітки” – фольги (10 на 10 мм), швацької голки, патичка–держачка (розміром з тонкий олівець) і міцної нитки. “Позлітка” вигладжується ножем і накручується на голку, яка під прямим кутом встромляється у шаринку в патичку. Голку з “позліткою” туго прив’язуємо ниткою до патичка. Після цього голку витягуємо, залишаючи порожнисту трубочку з “позлітки”, і “пензлик” готовий.

Потім у невеличку посудинку кладуть шматочок бджолиного воску, ставлять її на маленький вогонь. Віск має бути гарячим, Але не кипіти.

Писачок або пензлик вмочують у розплавлений віск і наносять ним контур орнаменту. Можна діяти інакше: на ніготь великого пальця лівої руки наліплюється шматочок воску. Сидячи біля каганця або свічки і тримаючи в лівій руці чисте, вже потравлене яйце, правою рукою нагрівають у полум'ї кінчик “пензлика”, швидко встромляють його у віск на великому пальці. Трубочка заповнюється рідким воском і ви кінчиком “пензлика” проводите лінії орнаменту на шкарлупі.

Призначення воску – оберігати шкарлупу яйця від фарби. Яйце з нанесеним воском обережно кладемо на ложку й опускаємо в скляночку з найсвітлішою фарбою, яка повинна бути холодною, щоб віск не розтанув. Витримуємо 3–5 хвилин. Далі восковий малюнок наноситься знову для наступного кольору і весь процес повторюється, Але яйце занурюється в іншу фарбу. Фарбування починається з найсвітлішого кольору і закінчується найтемнішим. Після закінчення нанесення фарби, яйце трохи підігріваємо і віск обережно витираємо м'якою ганчіркою, і ось – писанка готова!..

Найпростіший спосіб декорування писанки – це “дряпанки”. На пофарбованому яйці за допомогою голки або іншого металевого вістря зішкрябується фарба відповідно до обраного візерунку.

2 ведуча: Кожен колір на писанці має своє символічне значення. Чорний і коричневий колір символізує землю, її родючість; червоний – радість життя; жовтий – врожай та небесно світила; блакитний і синій – небо, повітря, воду; зелений – весну, рослинний світ. Чорний з білим – знак пошани до душ померлих.

Всі учасники йдуть до столу з виставкою великодніх яєць. Визначаються і нагороджуються переможці виставок.

Додаток М

Виховний захід на тему: “Писанка”

Мета: ознайомити дітей з історією виникнення писанок, технологією її виконання, із звичаями, обрядами, пов'язаними з писанками; вивчити легенди, вірші, в яких вони оспівуються; виховувати любов до народних звичаїв та традицій.

Обладнання: Зразки писанок.

ПЛАН БЕСІДИ

1. Писанка – вид мистецтва.
2. Технологія її розпису.
3. Про різні узори писанок.
4. Для чого пишуть писанки (роль писанки у весняних обрядах).
5. Вірші, легенди, пов'язані із писанкою.

Вчитель. Весна в Україні. Воскресає природа, воскресає життя. Надходять Великодні свята. І беруться українці за давнє–предавнє мистецтво розписування писанок, символу Великодня, символу Весни, символу Вічності життя.

Народне мистецтво... Воно прекрасне, воно чарує серця. Ми милуємося керамікою, різьбою, вишивкою, ткацтвом, які залишили нам у спадок наші предки. Але якщо про килимарство, вишивки ми знаємо більше, є багато літератури, то про писанкарство дуже мало книг. Що ж ми знаємо про писанку?

Беручи в руки розмаїто – барвисте яйце, ми передусім милуємося його красою, орнаментом і мало задумуємося про його історію, символіку, колишнє ритуальне значення, тобто, що означає, наприклад, кривулька, гачковий хрест, ружа чи зірка.

Вчитель. Гарна, як писанка! З давніх – давен так кажуть про вродливу дівчину. У віночку польових квітів, у різнокольорових стрічках, у барвистому вбранні, вона й справді, мов писанка.(Входить дівчинка).

Дівчинка. Я – писанка, писана житнім вогнем,
Процідженим через вузесеньку кистку.
Мене ще леліятимуть у любистку,
Абись – те любили, любили.

Вчитель. Писанка це слово, знайоме кожному з нас із дитинства, і не тільки слово, адже кожен із нас бачив і тримав у руках писанку, одержану від матері, бабусі або від добрих господарів на Великдень.

Писанка – це курячі або гусячі яйця з барвистим кольоровим розписом. А саме слово “писанка” походить від слова “писати”, тобто розписувати, прикрашати, орнаментувати.

Писанка – це своєрідне мініатюрне народне малярство, відоме із сивої давнини. Це вид українського народного мистецтва, який має назву писанкарство.

Історія його зародження пов'язана з давньою культурою, з віруванням древніх слов'ян і з ритуалом весняного відродження життя на землі. Яечко було емблемою Сонця – Весни. Птиця – це вісник весни, радості, сонця. Птахи починають нести яєчка і виводити пташенят лише з весною, із сонцем. Яечко було талісманом, за допомогою якого людина заворожувала в собі та з'єднувала добрі сили, а лихі відвертала. У давнину, в деяких місцевостях, писанкам надавали магічного значення.

Вчитель. Люди і нині вважають писанку особливою святістю, вірять у те, що вона приносить добро, щастя, достаток, захищає людину від усього злого. Вони вважають, що “писанку” треба вміти написати. Треба дати належні фарби, треба писати тоді, коли належить, треба вміти її замолити і дати кому належить. То ж поговоримо, коли, як і для чого пишуть писанки. Час застосування писанок був приурочений до святкування Великодня. Писанки писали тільки у Великий піст, на протязі 40 днів. Процес виготовлення писанки досить складний, не кожен може розписувати яйце, бо, крім хисту, для того потрібне особливе терпіння.

Вчитель. Ніжна і загадкова душа придумала писанку. Кожна з них – як

пісня, як дума, як життя. Тому й не знайдете дві зовсім однакові. Гуцульські писанки мають переважно геометричний орнамент. У нескладних мотивах геометричного візерунка відтворюються образи сонця, зірок, хмар, блискавок, символів засіяного поля у вигляді ромбів, грудок зораної землі у вигляді трикутників.

Найбільш відомі центри писанкарства – Космач, Брустори, Яворів, Замагора Верховинського району. Космач є батьківщиною найкращих писанок. Тут мистецтво писанки передається з покоління в покоління. Про космацькі писанки розповість...

Учениця. Космацькі писанки за своєю композицією вважають одними з найкращих. Вони мають надзвичайно дрібний візерунок. Для них характерне поєднання жовтого та оранжевого кольорів на бордовому тлі. Космацькі писанки є в музеях США, Канади, Австралії, Німеччини, Австрії, Польщі, Великобританії, Бельгії, Венесуели...

З успіхом популяризують їх жінки, котрі виїхали свого часу з Космача за кордон. У США проживає найздібніша писанкарка з Космача (присілок Рушір) Явдоха Кушнірчук, чії писанки є навіть у экс-президента США Р.Рейгана.

Учениця. Мої композиції виготовлені з писанок, які пишуть у нас на Покутті. Ці писанки розписані рослинним та квітковим геометризаним орнаментом на ясно-червоному або жовто-коричневому та чорному тлі, з незначним введенням зеленого кольору.

Учениця. За магорівські писанки вирізняє широке використання ромбічних, прямокутних та трикутних мотивів. На них поряд із геометричними мотивами використовують розписи з побуту та життя гуцулів: цвітуть фантастичні квіти у вазонах, скачуть коники, олені, літають птахи та плавають риби.

Вчитель. Ці маленькі чуда творять невтомні руки писанкарів, імена багатьох із них добре відомі не тільки у нас на Гуцульщині, а й за межами. Це такі, як Анна Чентуряк, Марія Пожоджук, Олена Кравчук, Настуся Кіращук,

Параска Татарчук, сім'ї Костюків, Кучерявих, Віта Мик, Влад і багато, багато інших. Про цих майстринь розповідають матеріали газет “Галичина”, “Гуцульський край”. Писанки шанують і цінують у цілому світі. У Польщі щороку українське населення організовує конкурси писанок. Такий конкурс проведено і в Коломиї.

Вчитель. Як ритуальний елемент, писанки використовують під час Великодніх свят. Одним із найпоширеніших обрядових елементів Великодніх свят на Гуцульщині є звичай “грійте діда”, виконується в четвер після Великодня. Він полягає в тому, що діти ходять від хати до хати і під вікнами кричать: “Грійте діда! Дайте хліба! Аби вам овечки, аби вам ягнички, аби вам телички!”. На що хтось із хати відповідав: “Гріємо, гріємо, даємо”. Дітей обдаровували зозульками – спеціально спеченими малими пшеничними, житніми хлібцями та писанками. У вівторок, середу, четвер перед Великоднем жінки пекли хліб, який називається паска. Коли жінки пекли паску, чоловіків виряджали дивитися, щоб ніхто чужий не потрапив у хату, бо міг наврочити паску. Під час Великодніх свят коло церкви співали дівчата гаївки. Тут обмінювались писанками, їх дарували, використовували як предмети весняних ігор.

У Кутах є звичай “цокатися” писанками. В поминальний понеділок дівчата, щоб хлопці не обливали їх водою, давали викуп–писанку. У вівторок писанки дарують газдині, газдам на знак пошани. У провідну неділю писанки несуть на гроби.

Вчитель. Сьогодні Ви багато почули про писанку: і про історію її виникнення, і про технологію виконання, і про її роль у весняних обрядах. На основі орнаментики гуцульських писанок відомі українські майстри створили оригінальні композиції килимів, ліжників, рушників.

Високу оцінку писанковій орнаментичі дали видатні діячі мистецтва і культури І. Франко, Л. Українка, О. Довженко, М. Стельмах, С. Крушельницька, Д. Павличко і багато інших.

Діти читаю вірш про писанку

Котилася писаночка
З гори на долину.
Прикотилась простісінько
До нас у гостину.
А за нею йде Великдень,
Несе білу паску,
Розсипає між діточок
Радощі і ласку.
Я не можу розбити писанку
Я не можу розбити писанку,
Я не можу її розбити,
Як веселу веснянку–пісеньку
Раптом словом різким спинить.
І тому, що це світла пісенька,
А не витвір нерідний естетства,
Я не можу розбити писанку
Йй шкаралупу робити з мистецтва.

Додаток Н

Конспект уроку з “Я і Україна” у 1 класі на тему: “Народні промисли України”

Мета: познайомити учнів з ремеслами, якими володіли українці, збагачувати новими знаннями про народні промисли України, встановити особливості національного одягу свого краю, розвивати вміння критичного мислення, виховувати в учнів бажання берегти, примножувати традиції українського народу.

Обладнання: підручник; фотографії та ілюстрації із зображенням українського одягу різних регіонів; схема для методу “Тронування” – “Народні ремесла”; іграшковий мікрофон. На кожному парту – малюнок із зображенням знарядь праці предків; малюнок “Старовинні хатні речі”; малюнок із завданням “Знайди відмінне в українському одязі”.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань учнів

1. Слухання вірша “Наші предки”

Як кам'яні були сокири,
Як письма не знав ще світ,
То люди, мов печерні звірі,
Жили між скель і між боліт.
Та в Україні гожі села
Уже стояли на горбах,
Пишалися хатки веселі
У візерунках, у квітках.
А посуд – стань лише й дивися.
Хто тих людей учив красі?
Було ж це літ тому п'ять тисяч
В доби камінної часи.
То наших предків предки давні,

Та сама кров, той самий рід,
Культурою своєю славний
Тепер на весь широкий світ.

1. Обговорення вірша

- Про кого вірші? (Про наших предків.)
- Що вони вже тоді вмiли робити?

III. Повiдомлення теми i мети уроку

– Сьогодні ви дізнаєтесь про ремесла, якими володіли українці, про особливості національного одягу предків нашого краю.

IV. Сприймання та усвідомлення нового матеріалу

1. “Мозковий штурм”

- а) розгляд знарядь праці предків нашого краю та їх назв;
- б) формування запитання: “Як називалися ці традиційні народні ремесла”?
- в) запис пропозицій на листочках (кількість їх не обмежується);
- г) групування та аналіз пропозицій: прядіння, мисливство, плугарство, рибальство, гончарство, бондарство, пасічництво, різьблення, теслярство.

2. Розповідь учителя про ремесла

Гончарство – найдавніше в світі ремесло. Перша посудина, яку зробили собі люди, була з глини. В Україні з давніх–давен живуть чудові гончарі на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Поділлі, Харківщині, Волині та інших місцевостях.

Закінчіть речення.

- Найдавніше у світі ремесло... (гончарство.)
- Перша посудина була зроблена з... (глини.)

Вишивка – один із давніх і найбільш розповсюджених видів народного мистецтва. Щоб оздобити своє житло, найбільше уваги приділялося вишиванню рушників, скатертин, наволочок, серветок. Вишивання одягу – теж давня традиція. В Україні поширені найрізноманітніші техніки вишивання, та найпопулярніша – “хрестик”.

РІЗЬБЯР

Різець узяв різьбяр у руки.
Робота в нього не проста
Різьбити дерево – то мука,
А радість потім приплива.
Різець скрипить, скрипить до ранку,
Різьба – не тільки ремесло,
Віддати треба до останку
І розум свій, душі тепло.

Дерев'яні, різьблені предмети найчастіше виготовляють з явора, деревина якого тверда й еластична, ясно – жовтого кольору. Це дерево легко піддається обробці і, як правило, служить матеріалом для невеликих виробів. Використовують ще дерево груші, яблуні, горіха, сливи, клена, вільхи, кедра. Матеріал заготовляють за 8–10 років до його обробки.

3. Фізкультхвилинка

2. Слухання вірша “Народний одяг”

Коли вимию мамі Гарні стрічки дві.
І миски, і ложки, А грядки пополю,
Мама дасть сорочку, Батько на кінець
Вишиту в квітки. Купить мені в місті
Як чемненька буду, Добрий жупанець.
Вивчу в школі все, Ще піду я в поле
То бабуся плахту Та нарву квіток,
Ткану принесе. І сама я вмію
Назбираю в лісі Виплести вінок.
Тіточці грибів, А одягну все це –
Тітка дасть намиста Скаже цілий світ:
П'ятдесят рядків. Ось вам українка,
Поможу білизну випрати сестрі, Наче маків цвіт.
Дасть мені сестричка

5. Робота в малих групах “Пошук інформації”

Учитель роздає малюнки, ілюстрації зі зразками українського одягу, демонструє слайди із малюнками. Групи отримують запитання з теми і шукають інформацію за певний час.

Перша група. Описати чоловіче вбрання.

Друга група. Описати жіноче вбрання.

Третя група. Чому в одних жінок на голові вінок, а в інших – хустки? З чого складається вінок?

Четверта група. Описати взуття українського костюму

Вбрання українців

СХІДНЕ ЗАКАРПАТТЯ. Кінець XIX - початок XX ст.

ПОЛТАВЩИНА. Кінець XIX - початок XX ст.

Вбрання українців

ДНІПРОПЕТРОВЩИНА. Кінець XIX - початок XX ст.

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ. 60-і рр. XX ст.

Вбрання українців

ВОЛИНЬ. Кінець XIX - початок XX ст.

ХАРКІВЩИНА. Кінець XIX - початок XX ст.

Вбрання українців

ПОДІЛЛЯ. Кінець XIX - початок XX ст.

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ. 60-70-і рр. XX ст. ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ. 50-60-і рр. XX ст.

Вбрання українців

БУКОВИНА. Кінець XIX - початок XX ст.

ПОДІЛЛЯ. Кінець XIX - початок XX ст.

Вбрання українців

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ. 70-і рр. XX ст.

ЛЬВІВЩИНА. Кінець XIX - початок XX ст.

6. Розповідь учителя. Висновки

Головним елементом чоловічого вбрання є вишита сорочка, поверх якої одягають корсетку або лейбик. Також чоловіки носили вузькі штани або шаровари. Необхідним елементом чоловічого костюму був пояс. На голову одягали шапку.

Головним елементом жіночого вбрання також є вишита сорочка. Білий колір – це найхарактерніша її особливість. Іншою особливістю жіночої сорочки є вишивка. Поверх сорочки жінки колись в Україні одягали в будень до роботи запаску, а в свято – плахту і попередницю. Усе це підперезували крайкою. А ще поверх сорочки жінки одягали кептарі, корсети, лейбики. Гарне намисто прикрашало шиї українок.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Загадки

– Глина в кого ожива? Творить з неї хто дива? В кого посуд ніби жар?

Ну, звичайно, ж це...(гончар) – Сіла Оля на пеньок, Вишиває...
(рушничок)

2. Гронування

3. Робота в парах

– Люди яких професій потрібні, щоб збудувати дім?

- Пекар • Електрик • Конструктор
- Столяр • Муляр • Скляр
- Маляр • Шофер • Архітектор
- Кравець • Коваль • Тесляр

4. “Мікрофон”

– Назви сучасні професії.

5. Підсумок уроку.

– Яке з ремесел вам найбільше сподобалося?

6. Домашнє завдання.

Скласти розповідь про працю своїх батьків.